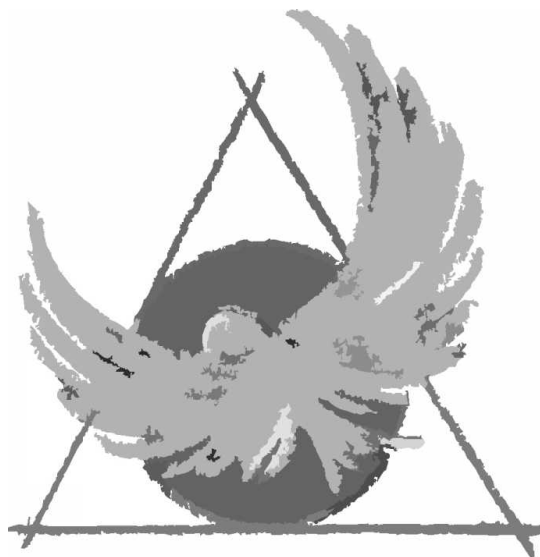

EGAN

2019 - 1/2

EGAN

LITERATURA ALDIZKARIA
EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Hizkuntza Politika
eta Kultura Sailak lagundutako aldizkaria

Idazkaritza eta harpidetzak:
Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea. Gipuzkoako Saila.
Peña y Goñi 5, 2. ezk. – 3.263 posta-kutxa – 20002 Donostia

Posta elektronikoak: egan.bascongada@gmail.com
comisiongipuzkoa@bascongada.e.telefonica.net

Webgunea: www.bascongada.eus

Artikuluaren gaineko erantzukizun osoa egileena da.

ISSN: 0422 - 7328. EGAN

Legezko Gordailua: S.S. 289/1958

Inprimategia: FASPRINT-IGARA -Donostia

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEA
EGAN Literatura aldizkaria

Erredakzio Kontseilua

Zuzendaria:

Koro Segurola Azkonobieta
Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Euskaltzaindia

Erredakzio arduraduna:

Ana Gandara Sorarrain
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Iñaki Aldekoa Beitia
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Izaro Arroita Azkarate
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Beñat Sarasola Santamaria
Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea – UPV/EHU

Joseba Sarrionandia Uribeharrea
Idazlea

Juan Luis Zabala Artetxe
Idazlea. Itzultzailea

Egan literatura aldizkaria da, eta Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak 1948. urtetik argitaratzen du. 1953. urtean hasi zen euskara hutsez argitaratzen, Antonio Arruek, Aingeru Irigaraik eta Koldo Mitxelenak aldizkariaren zuzendaritza hartu zutenean. Ordutik *Egan* euskara hutsezko aldizkaria da. Seihilabetekaria.

Posta elektronikoa: egan.bascongada@gmail.com

AURKEZPENA

Honakoa duzu, irakurle, *EGAN* aldizkariaren aro berriko bigarren alea, aurrerantzean arau izango den moduan, bi atal nagusitan banandua datorrena: artikulua akademikoak eta sortze lanak.

Lehenengoei dagokienez, batetik, gaurkotasun handiko gai bana lantzen duten bi artikulua topatuko dituzu. Literaturak auzi politiko eta etikoekin zelako lotura duen erakusten dute bi-biek. Hasteko, Ibai Atutxa Ordeñanaren *78ko Erregimen kanibala eta 90eko Poetika Errebeldeak* artikulua Espainiako 78ko Erregimena deitu izan zaionaren kritikan sakontzen du, erregimenaren periferietatik etorritako hiru poemen azterketa konparatiboaren bidez: Maria Merçè Marçalen *Cau de lluna*, Chus Patoren *Fascinio* eta Itxaro Bordaren *Orain*.

Xabier Etxaniz Erle, Eneko Fernández Artigas eta Arantzazu Rodríguez Fernándezek, berriz, euskal haur literaturako emakumearen irudien analisi kronologikoa egin dute *Emakumearen irudia euskal haur literatura modernoan. 1980ko hamarkadako eta gaur egungo egoera* artikuluan. Literaturak, eta bereziki, haur literaturak, eskaintzen dituen ereduaren inguruan hainbesteko kezka dagoen garaiotan, ikerketa argigarria dugu ez bairik gabe.

Zenbaki honetako beste bi artikulua akademikoetan, euskal literatura-ko nobela bana aztertzen dira xehetasunez. Amaia Elizalde Jon Miranderen *Haur besoetakoaren erreferentzia literario (hipotestu) aurrekristaue-*tan arakatu du. Ane Villagran Arrastoak, aldiz, Hasier Etxeberriaren *Mugetan* memoria ikasketen ildotik aztertu du, gatazka eta traumaren errepresentazioaren gaia erdigunera ekarriz.

Sortze lanetan ere pieza gustagarri asko ditugu oraingoan ere, lehen mailako autoreek ondutakoak. Poesia generoarean barruan, Ixiar Rozas eta Ainara Maia Urrozen lan bana. Lehenarena da *Horizontea. Mi (hi)a(tzea)ren poetika*, Rozasen lan guztietan bezala, hausnarketa aski interesgarriak egiteko bidea ematen diguna. Maiarenak *Sortze poetiko lan elea-*niztun bat *hegan joan zaizuena*, *Egan* du izenburu, eta hainbat hizkuntzatan bilbatutako poema luzea dugu.

Saiakeren artean, Jon Alonsok *Literatura, hiria eta hiritarrak* testuan espazio urbanoa, biztanleak eta literatura lotu ditu, umore ukituz, eta bereziki Iruñeko hirian arreta jarritz. Aurelia Arkotxaren *Palmen herriak*, berriz, Isabelle Eberhardt idazle suitzarra berreskuratu digu.

Itzulpenaren sailean, Fernando Rey Escalerak Nanni Balestrini idazle zendu berriaren *Vogliamo tutto* ekarri digu euskarara: *Den-dena nahi dugu*. Azkenik, sormen lan baten erreseina bat idatzi du Julen Azpeitia Rocak, argitaratu berria den Pello Otxoteko poetaren *Itsas biziminarena*, hain zuzen ere.

AURKIBIDEA

2019 1/2

Ibai ATUTXA ORDEÑANA. 78ko Erregimen kanibala eta 90eko Poetika Errebeldeak	9
Amaia ELIZALDE ESTENAGA. Prometeo eta Proserpinaren amodioa edo <i>Haur besoetako</i> a (1970)	29
Xabier ETXANIZ ERLE, Eneko FERNÁNDEZ ARTIGAS, eta Arantzazu RODRÍGUEZ FERNÁNDEZ. Emakumearen irudia euskal haur literatura modernoan. 1980ko hamarkadako eta gaur egungo egoera	51
Ane VILLAGRAN ARRASTOA. Hasier Etxeberriaren <i>Mugetan</i> (1988) berrirakurriz	75

SORTZE LANAK

Poesia

Ixiar ROZAS. Horizontea. Mi (hi)a(tzea)ren poetika	99
Ainara MAIA URROZ. Sortze poetiko lan eleaniztun bat hegan joan zaizuen, EGAN	107

Saiakera

Jon ALONSO. Literatura, hiria eta hiritarrak	117
Aurelia ARKOTXA. Palmen herria	131

Itzulpenak

Nanni Balestrini. Itzultzailea: Fernando REY ESCALERA. Den-dena nahi dugu (<i>Vogliamo tutto</i>) (zattia)	139

Erreseinak

Julen AZPEITIA ROCA. Kresala haizea (Pello Otxoteko. <i>Itsas bizimina</i> , 2019)	151
Idazlanak aurkezteko jarraibideak	155

78ko Erregimen kanibala eta 90eko Poetika Errebeldeak

*The cannibalistic regime of '78 and the rebel poetics
of the 90s*

Ibai ATUTXA ORDEÑANA
Critical Theory Bilbo-Barcelona

Jasotze data: 2019.03.31. Onartze data: 2019.05.29

LABURPENA

Artikulu hau Maria Mercè Marçal, Chus Pato eta Itxaro Bordaren poemak irakurketa konparatiboa da. Irakurketa horrek 78ko erregimenari buruzko proposamen kritikoetako batzuk birpentsatzea du helburu. Horretarako, lehenengoak 70eko hamarkadan idatzitako *Cau de llunari* eta beste biek 90eko hamarkadan sortutako *Fascinio* eta *Orain* poemategiei erreparatuko die analisiak. Irakurketa konparatiboak agerian utziko ditu 78ko erregimenaren zapalkuntza anitzak. Aldi berean, zapalkuntza horiek gurutzatutako gorputzen irakurketa ahalbidetuko dute ahots poetikoek. Haatik, bakoitzak kokagune ezberdin batetik egingo du hitz: *Cau de llunak* erregimenaren aurre-historiatik, *Fasciniok* erregimenaren baitatik, eta *Orainek* kanpotik. Kokagune bakoitzetik 78ko erregimenaren ikuspegi berria eskainiko duen poetika errebeldea harilkatuko dute hiru poemagintzek.

Gako-hitzak: Maria Mercè Marçal; Chus Pato; Itxaro Borda; 78ko erregimena; 90eko hamarkada.

ABSTRACT

This article is a comparative reading of poetry by Maria Mercè Marçal, Chus Pato and Itxaro Borda. It will focus on *Cau de lluna*, written by Marçal in the 70s, and on *Fascinio* and *Orain*, which Pato and Borda wrote, respectively, in the 90s. The comparative reading will bring to the surface oppressions inflicted by the regime of '78. It will also enable a reading of inflicted bodies, which the poetic voices situate in the centre. Despite similarities, each one of the voices speaks from a different place: *Cau de lluna*, from the pre-history of the regime; *Fascinio*, from within the regime; and *Orain* from the outside. Each one of the positions reveals the rebel poetics that come together in the work of the three authors, shedding new light on the way we understand the regime of '78.

Keywords: Maria Mercè Marçal; Chus Pato; Itxaro Borda; regime of 78; the 90s.

1. Sarrera. 2. Marçalen espektroen konjura edo erregimenaren aurre-historia. 3. Patoren ekintza kastratzailea edo Erregimenaren barne-atzerria. 4. Bordaren orientazio kuirra edo erregimenaren kanpo-migrantzia. 5. Ondorioak. Erregimen kanibala eta poetika errebeldeak. 6. Bibliografia.

1. Sarrera

“78ko erregimena”, “Trantsizioko Kultura” edo “Trantsizioko erregimena” bezalako kontzeptuek egin dute bere bidea pentsamendu kritiko penintsularrean. Azken hamarkada eskasean indarra hartu eta erreferentzial bilakatu dira Frankoren diktadura osteko bizitza politiko eta soziala ulertzeko. Goitik behera eliteek antolatutako tresna da erregimen hori 78an egituratu berri zen demokraziaren inguruan kohesioa ziurtatzeko. Zapalkuntzak isiltzen dituen kontsentsu manufakturatatu bat eta boterea zalantzan jartzen ez zuen kultura desaktibatatu bat dira erregimenaren bi ezaugarri nagusi.

Maria Mercè Marçal, Chus Pato eta Itxaro Bordaren lanak aztertuta, artikulu honek dialogatu egin nahi du egungo pentsamendu kritikoaren erdigunea hartu duten kontzeptu horiekin –hemendik aurrera “78ko erregimen” hobetsiko dut besteen aldean. Marçal, Pato eta Bordaren testugintza sarriegi ahaztu egin den corpus literarioa da 78ko erregimena ulertzeko. Hala ere, hiru idazle horiena, 70eko hamarkadatik 90eko hamarkadara bitartean “nazio periferiko” deiturikoen kokagunetik sortutako emakumezkoen poemagintza esanguratsuenetakoa da. Horregatik, kokatutako poetika horiek 78ko erregimenari buruzko proposamen batzuk birpentsatzea ekar dezake. Horixe da behintzat artikulu honetan landu nahi dudana hipotesia.

“78ko erregimena” bezalako kontzeptuek egin duten bidearen hiru adibide paradigmatico dira, *CT o la Cultura de la Transición*, *Por qué fracasó la democracia en España*, eta *Cultures of anyone*. Guillem Martinezek 2012an koordinatu *CT* lan kolektiboa izan zen izenburua ematen dion kontzeptua

plazaratu zuen lehenengoetariko argitalpena. Bestalde, 2015 urtean argitaratu ziren Emmanuel Rodr guezek gazteleraz eta Luis Moreno Caballudek ingelesez idatzitakoak. Lehenengoak terminoari forma akademikoa eman zion historiaren diziplinatik. Besteak, Princetoneko unibertsitate-tik idatzita egoteagatik, Estatu Batuetako akademiaren balidazioa eman zion kontzeptuari. Hirurak ala hirurak dira 2011ko M-15 mugimenduaren ondorengotza intelektualaren ispilu.

M-15aren bueltan argitaratuta, testugintza horrek denbora-koordinatuen planteamendu jakin bat jarraitzen du. 78ko erregimenaren formakuntza fasearen analisi kritiko sakon batek darama 2008ko krisi ekonomikoz geroztiko egoera soziala ulertzera. 90eko hamarkadako poemagintzaren azterketa hutsune hori betetzera dator. Hortaz, testu honek ez du 78ko erregimenaren eta 2011ko herri mugimenduen arteko loturaren irakurketa teleologikorik egin nahi, aitzitik, erregimena etengabeko potentzialtasun errebeldeen denbora tarte gisa ulertzeko proposamena da nirea.

90eko hamarkadako pentsamendu eta herri mugimendu kritikoak ulertzeko erreferente gisa hartzen dut Marina Garcések 2018an argitaratutako *Ciutat Princesa*. Grac sek lehenengo pertsonan idatzitako memoria filosofikoek argi uzten dute herri mugimenduen izaera kritiko eta eraldatzaileak ez zuela beherakada jasan 90eko hamarkadan. Globalizazioaren arrakastari eta historiaren bukaerari buruzko diskurtsoen artean herri mugimenduek etorkizun bidezkoagoen potentzialtasunak irudikatu eta sortu zituzten. Marçal, Pato eta Bordaren poetikek narrazio paralelo bat eskaintzen diote Garcések proposatzen digun historiari.

Hiru idazleen poemagintzaren momentu konkretu bat aztertuko dut. Une jakin horietan, 78ko erregimenari dagokionez, kokagune ezberdin bat hartu zuen sorkuntza lan bakoitzak. *Cau de Lluna* 1977an argitaratu zen, *Fascinio* 1995ean eta *Orain* 1998an. Marçalen poemagintza goiztiarra erregimenaren aurre-historian kokatzen da, Patorena erregimenaren baitan eta Bordarena kanpoan. 78ko erregimenean zehar, kokagune ezberdinak nola harilkatzen diren aztertzea da artikulu honen xedea.

Antzera, poemagintza bakoitza proposamen teoriko ezberdin batekin jarri dut elkarrizketan. Hiru autoreen testugintza anitzari metodologia bakarra inposatu beharrean, ahots poetikoen berezitasunei lekua egitea du helburu jokaera horrek. Artikuluan zehar argi utziko ditudan arrazoiengatik, Marçalen lanak Jacques Derridaren espektropolitikarekin egingo du bat; Patorenak lekua hartuko du Jacques Lacanen psikoanali-

siaren, eta Gilles Deleuze eta Félix Guattariren eskizoanalisiaren artean; eta Bordarena Sara Ahmeden fenomenologia kuirrarekin arituko da buruz buru.

Bestalde, segidan irakurriko duzun atal bakoitzak Marçal, Pato eta Bordaren lanari erreparatuko dio, banan-banan. Gainera, *Cau de lluna*, *Fascinio* eta *Orain* liburuetako poema jakin batzuk ekarri ditut artikulura horien hurbileko irakurketak egiteko. Horrek ahalbidetu dezake autoreen lanari buruz orain arte aztertutakoez gaindi, zerbait ezberdina esatea. Autore bakoitzaren poemagintzaren ezaugarriak aterki teoriko-metodologiko bakarraren azpian isiltzea baino, poetika bakoitzak propio duen izaera errebeldea argi berriarekin azaleratzea da asmoa.

2. Marçalen espektroen konjura edo erregimenaren aurre-historia

Divisa.

A l'atzar agraeixo tres dons: haver nascut dona,
de classe baixa i nació oprimida.
I el tèrbol atzur de ser tres voltes rebel.
[...]

Lluna Granada.

Company, mosseguem la vida!

Que l'amor ens ragi als llavis:
Farem un pacte de sang
quan lluna plena s'ablami!
Farem un pacte de sang,
una conjura de ràbia
que ens faci estalvis del seny
que ens té la sogà filada!
Company, mosseguem la vida
sota la lluna granada. (Marçal, 1977, 15. or., 59. or.)¹.

1 Nik euskaratuta: “Dibisa / Patuari eskertzen dizkiot hiru dohain: emakume jaiotzea, /klase xumekoa y zapaldutako naziokoa. / Eta hiru aldiz errebelde izatearen azul uherra. [...] Ilargi koskorra / Laguna, hozkatu dezagun bizitza! /maitasunak pitzatu diezazkigula ezpainak: / odolezko itun bat egingo dugu / ilargi betea erretzen denean! / odolezko itun bat egingo dugu, / amorruzko konjura bat / zentzua aurreztuko diguna, / soka lotuta izango diguna! / laguna, hozkatu dezagun bizitza / ilargi koskorren azpian”.

Maria-Mercè Marçal en 70eko hamarkadako poemagintza intersektionalitatearen adibide paradigmaticoa gisa ulertu dute ikasketa katalaneko azken proposamenetan. Marçal orotariko desparekotasunen gurutzaketa ulertzeko aitzindari zela, bereziki estatu espainiarraren osaketaren prozesuan, hutsik gabe proposatu zuen Maria Rodó de Záratek Gata-maula kolektibo feministak 2017an argitaratutako *Terra de Ningú* liburu kolektiboan. Botere egiturak dituzten dimentsio ezberdinen arteko erlazio anitzak azalertzeko gai izan zen Marçal.

Bereziki, “Divisa” poemako “dona, / de classe baixa i nació oprimida” bertso ezagunak gai izan ziren Marçal en poetika goiztiarraren politika nolabait laburbiltzeko. Ezin ahaztu, zapalkuntza horiei sexualitatearena gehituko zaiola 1982an *Terra de Mai* argitaratzen duenean, bertan maitasun lesbiarra jorratzen hasi baitzen. Itxaro Bordak eta Chus Patok 80ko eta 90eko hamarkadetan argitaratutako lanak tradizio literario jakin horren parte bilakatu ziren, hots botere egituren gurutzaketa (patriarkatuarena, kapitalismoarena, inperialismoarena eta heteroarauarena kasu) agerian uzten duen tradizioarena.

Marçalek emakumezko subjektu posizio alternatibo bat artikulatu nahi zuen, horretarako erreferenterik izan gabe, edo are, erreferenteak izanik zapalkuntzazkoak eta baztertzailak. Horixe argudiatzen du Josep-Anton Fern ndezek 2004an *Lectora* aldizkariak poeta katalanari eskaini zion monografikorako argitaratu analisisian. Kritikari horren arabera zapalkuntza anitzak “patuaren opari” gisa aurkezteari ironia garratza dario. Hori dela eta Marçalek ez zuen zapaldukoaren lekunea erromantizatzen, alderantziz, erreferente eta hizkuntza berrien bilaketari ekin zion. Patuaren zapalkuntzei “atzur” urdinaren errebeldia oposatu zion. Atzurak –hots, bereziki heraldikari lotutako kolore azulak– egitura antzestralen bilaketan eta berrirakurketan txertatzen zuen Marçal en poesiaren erantzun politikoa.

Iraganaren berrirakurketak Marçal en poemagintza goiztiarrean duen lekua ulertzeko bidean, Fernandez en analisiak “Divisa” poematik “Lluna Granada”ra zubia egitea ahalbidetzen du. “Lluna Granada”n agertzen dira ilargiari eta sorginei buruzko erreferentziak gerora obran osoan zehar irakurri ahalko direnak. Ikertzaile katalanaren arabera, bi elementu horiek dira Marçal en egitura antzestralen berrikuspen lanaren parte. Ilargiak, argi isla eta aldi berean itzal den heinean, metafora gisa funtzionatzen du: emakumeak egitura patriarkalen azpian hartzen duen lekuen metafora hain zuzen ere. Sorginak, aldiz, desiratzen duen emaku-

me immoralak dakar gogora, gizonaren inposizioetatik kanpo bizi dena. Ohargarria da iraganaren berreskurapen eta berrinterpretazio saiakerei dagokienez ere, Marçal, Pato eta Bordaren poesiak poetika ahizpak direla.

Artikulu honetan, nik sorginkerian, konjuran jarri nahi dut arreta. Konjura da, hain justu, poemak hiru aldiz errebelde izateko irakurleari proposatzen dion mekanismoa. Amorruzko konjura da, hitz laburretan, poemako ekintza politikoa. Konjura poetiko eta politiko hori ulertzeko, dialogoak proposatzen dut Marçalen poemagintzaren eta Jacques Derridak 1993an argitaratutako *Spectres de Marx* liburuaaren artean.

Derridaren testuak, Marçalena bezalaxe, konjurez eta agerpenez dihardu, baina haren kasuan filosofia politikoaren ikuspegitik hausnaritzen ditu agerpen espektralak –are “*hantologie*” kontzeptua proposatu ere espektroen agerpenen ontologia gisa. Filosofo aljeriarrak iraganetik konjuratutako espektro eta mamuak gorpuzte paradoxiko gisa ulertzen ditu. Agerpenarekin iragana orainaldira ekartzen duten neurrian desfaiatzen dituzte espektroek agertzen diren garaiko subjektu posizioak. Orainaldian agertzen direlako daude presente, baina aldi berean iraganekoak izanik dira harrapaezinak. Agerpen horiek espektro ala mamu, borroka sozialak gorpuzten dituztenean ikusten du Derridak beti iristear dagoen justiziarako potentzialitatea; zapalkuntzak gorpuztean bestalde hilda daudela deklaratzeko balio dezakete.

Marçalen testura itzulita, “*conjurar*” hitzak katalanez hartzen dituen definizioei kasu egitea da argigarria. Beste batzuen artean hurrengoak irakur daiteke, “Obligat (un diable, un esperit, els elements, etc.) a aparèixer o a obeir, per la invocació d’un nom sagrat o màgic” (Institut). “Lluna Granada”n, beraz, ilargiaren itzal patriarkala erretzean (s’ablami), sorginen amorruzko konjura ahoskatzen du lagunarekin batera poemako ahotsak. Konjura gisa uler dezakegu, hain zuzen ere: “A l’atzar agraeixo tres dons: haver nascut dona, / de classe baixa i nació oprimida. / I el trèbol atzur de ser tres voltes rebel”.

Zeintzuk ziren Marçalen poemek konjuratzen dituzten elementu, espiritu edo deabruak? Espektro ala mamuak? Zeintzuk borroka sozial eta zapalkuntzak? Derridaren proposamenak laguntzen digu Marçalena aipatu ironia potentzialitate berriztu batekin irakurtzen. Poemak emakume, langile klaseko eta zapaldutako nazioko izatea patuaren dohain gisa konjuratzean, patriarkatuaren, kapitalismoaren eta inperialismoaren mamuak intersekzioan agerrarazten zituen eta orainaldira ekarri. Alta, mamu gisa agerrarazteak berak deklaritzen zuen hilda zeudela, edo

hobe, hil egingo zirela, poemako aditzak etorkizuneko forma baitu (*farem [...] una conjura de r bia*). Artean, “*atur*” antzestralaren errebeldia hirukoitza espektro gisa gorpuzteak iraganean isildutako borroka sozial anitzak egiten zituen presente eta beti iristear dagoen justizia gisa artikulatu. Iraganeko sorginen espektroez jabetzeak, haien konjurak, ahalbidetzen zion Marçal bizi zuen orainaldiko zapalkuntzen mamuak poetiko ki erailtzea.

1977an argitaratu zen *Cau de Llunes* poemategiak barne-hartzen zituen “*Divisa*” eta “*Lluna Granada*” poemak. Konjura eta amorru hark, orainaldi jakin batera ekartzen zituen espektro eta mamuak. Hortaz, Marçal en orainaldi hori kokatzea ezinbestekoa da Pato eta Bordaren poesia jauzi egin aurretik. Izan ere, argudiatzen baitut Pato eta Bordaren lanak direla Marçal en amorru, borroka sozial eta zapalkuntza anitzek 78ko erregimenaren baitan bizi izan zituzten errepikapen eta diferentzia poetikoak –90eko hamarkadan zehazkiago. Erregimen haren formakuntza fasera garamatza Marçal en poemategiak.

Marçal eta Derridaren irakurketa bateratua espektropolitikak ahalbidetu digun bezala, ikuspuntu kritiko berak egiten du posible poeta katalanaren sorkuntza 78ko erregimenaren formakuntzan kokatzea. Jo Labanyi hispanista erreferentzialak 2003ko *Constructing Identity in Contemporary Spain* lanari emandako hitzaurrean aipatzen du lehenago esplikatu tako Derridaren lana. Zirriborro gisa bada ere, Labanyi en proposamena da kultura espainiar modernoa mamu istorio (*ghost story*) bat bailitzan ulertu behar dugula. Hamarkada bat beranduago, 2014ko “*Spanish Nationalist Excess*” artikuluan, Joseba Gabilondok Labanyi en espektropolitika hispaniarrari buruzko zirriborroa hartu eta berformulatu egin zuen. Historia ulertzeko zen proposamena estatuaren geopolitika baldintzatzen duten logika espektralak argitzeko baliagarri den planteamendu gisa berregituratu zuen. Iradokitzailea da Marçal en poemagintza goiztiarraren konjurak, haren mamu eta espektroak, historia eta geopolitika espektral hispaniar horietan kokatzen direla ohartzea.

Labanyi eta Gabilondok estatuaren berformulazio bakoitza kanibalizazio prozesuen emaitza dela argudiatzen dute. Ikuspegi horretatik, letra larrietan idatziriko Espainiar Historia mamu istorio bat da. Konjuratu beharreko mamuak dira historia horretatik kanporatutakoak eta narratiba dominatzaileetatik baztertutako talde subalternoen aztarnak –onartezinak baina aldi berean konstitutiboak eta ezabaezinak direnak. Geopolitikari dagokionez, kanibalizatutako talde subalterno horiek estatu es-

painiarraren lurralde egituraketa jartzen dute zalantzan. Egiazki, talde horien izaera subalterno kanibalizatua baita Espainiar estatuaren mugak zalantzan jartzearen ondorio.

Marçalen poesia goiztiarrak lekune pribilegiatu batetik hitz egiten dio prozesu kanibalizatzaile bikoitz horri –historikoari eta geopolitikoari. Francisco Franco diktadorea hil eta bi urtera, eta 78ko konstituzioa onartu baino urte bete lehenago konjuratzen dituzte “Divisa” eta “Lluna Granada” poemek zapalkuntzaren mamuak eta justizia errebeldearen espektoak. 78ko erregimena erabat gotortu baino lehenago, estatuaren berlurraldetze prozesuan bertan. Hain definitzailea eta laudatua izan zen kontsentsua eta haren mitoa jartzen dituzte zalantzan, kontsentsu hark isiltzen zituen zapalkuntzak presente egin eta horien kontra proiektu politiko bat proposatzeko. Letra larriz idatzitako historiatic kanporatutako sorginen potentzial politikoaren aldarriak, eta espainiar geopolitikari dagokionez posizio subalternoa okupatzen dutenen opresio anitzen aurrits bildumakokoko poetikak, agerian uzten du 78ko erregimenari formakuntzatik bertatik beharrezkoa zitzaiola kanibalizazio prozesua. Trantsizioko kulturaren bazterketa konstitutiboak uzten ditu agerian.

“Divisa” eta “Lluna Granada”k diote amorruren konjura errebeldea etorkizunean gertatuko dela, eta horrela hartzen du beti iristear dagoen justiziaren forma. 90eko hamarkadan idatzitako poesiagintzarekin hurbilduko dira konjura horretara Borda eta Pato. 78ko erregimenak kanibalizatutako mamu eta espektoak ez dira aldatuko poeta euskaldun eta galegoaren lanak argitaratzean. Konjura horretara, baina, kokapen ezberdinetatik iritsiko dira.

3. Patoren ekintza kastratzailea edo Erregimenaren barne-atzerria

Poder dicir

“cacheabamos no río pelouriños para xogar ás tabas”

eu, que nunca viaxei co meu pai en moto

que nada sei de mallas

nin tiven nai aventado aveas ao nordés

que nada sei de calafates, nin de cadernas, nin de

galipotes

nada da escura vea mineral do wolfram

nin de cómo medir a elipse exacta e argallar a
 perspectiva dun zoco mariñeiro
 pode dicir
 “voaban as pinas como se fosen teas”
 falar das panadas de herba no muíño
 das oladas de patacas novas

ai das augas, do vento, dos bois

estranxeira na miña propia historia
 na miña propia paisaxe
 na miña propia lingua

eu tamén
 océano.
 [...]

Fóra, a unha distancia de catro metros, un número indeterminado de varóns desabotoan as petrinas. Participo nunha aula de educación sexual. Un número indeterminado de homes introducen o membro na petrina, abandonan o televisor. Desaparecen.

[...]

A miña lingua nativa é o fascismo
 a imposibilidade do fascismo para dicir os nomes do real

perturbación

orixe. (Pato, 1995, 11. or., 13. or., 57. or.)².

2018an eginiko elkarrizketan, Michael Kelleher poeta amerikarrak *Fascinioko* poemez galdetxean, Chus Patoren hitzek Marçalen hiru zapal-kuntzen gurutzaketa dakarte gogora. Patok “a miña lingua nativa é o

- 2 Nik euskaratuta: Esateko gai izatea / “erreketan harriak bilatzen genituen tabetan jolasteko” / nik, aitarekin motorrean bidaiatu ez dudane honek / sareez ez dakidan honek / eta amak oloa ipar-haizearekin haizatu ez zuene honek / ezer ez dakidan honek istinkariez, kateez eta / galipotez / ezer ere ez wolframioaren zain ilunaz / ezta elipse zehatza neurtzeaz eta prestatzeaz / marinel eskalapoian baten perspektiba / Esateko gai izatea / “uztaiak telak bailiran egiten zuten hegan” / ehogailuan belar besakadez hitz egitea / patat berrien kazolakadez / urez, haizeaz, idiez / nire historia propioan kanpotar / nire paisai propioan / nire hizkuntza propioan / ni ere / ozeanoa [...] Kanpoan, lau metroko distantzia batera, gizonen kopuru ezezagun batek bragetako botoiak askatzen ditu. Sexu hezkuntzaren eskola baten hartzen dut parte. Gizonen kopuru ezezagun batek zakila bragetan sartzen dute, telebista uzten dute. Desagertzen dira. [...] Nire jatorrizko hizkuntza faxismoa da / faxismoak duen ezintasuna errearen izenak esateko. / Perturbazioa. / Jatorria.

fascismo” poemaz hitz egitean erantzun zuen, “os meus pais [...] o que nos legaron foi un conflito lingüístico [...]. A miña lingua nativa é a prohibición fascista de falar na lingua dos meus proxenitores, das miñas antepasadas” eta esaldi bakarrean josi zituen zapalkuntza ezberdinak. Frankismoak Galiziako langile klaseari inposatutako migrazio/deportazio politiken oinordekoa da idazlearentzat nazio zapalkuntzari lotutako gatazka linguistikoa, eta gatazka horrek lehenago etorritako emakume errebeldeenganako loturaren haustura dakarkio.

Poeta galziarraren 90eko hamarkadako sorkuntza lanean irakurri daitezkeenak Marçalek 70ekoan konjuratzen zituen trantsizio aurreko zapalkuntzen erresonantziak dira. 78ko erregimeneko bazterketa konstitutiboak zalantzan jartzen dituen poetiken adibidea da Patorena ere. Bazterketa horiek gurutzatuta barne-atzerrian deklaritzen du bere burua poemako ahotsak.

Nazioaren atzerri poetikotik Patok emakumezko subjektu posizioa emantzipatzea bilatzen zuen. Emantzipazio horrekin patriarkatuarena ez zen beste ordena bat eraikitzea zuen helburu. Horixe da Helena Gonz lez Fern ndezen ikerketa lanek proposatzen dutena, besteak beste, 2005eko *Género y Nación* liburuan eta 2013ko “Como prenden elas da nación?” artikuluan. Gonzalezen ikerlanek agerian utzi dituzte Patoren poetikaren ardatz politiko nagusiak. Haren esanetan, proiektu emantzipatzailea da Patorena, gizarte eredu kapitalistatik askatzea bilatzen duena eta nazioaren, emakumeen eta hizkuntzaren askapena bilatzen duena. Horretarako, isildutako subjektu posizioa testura ekartzea, jasotako oinordetzak iraultzea eta hizkuntzaren apropiazioa izango ditu helburu.

Analisira ekarritako poemak hiru ardatzen intersekzioaren testuratzeko paradigmatikoak dira. “Poder dicir” hitzekin hasten den poemako ahotsak, adibidez, ezintasunetik (eu, que nunca [...] que nada sei de [...] nin de) interpelatzen ditu nazio galegoa eraikitzen duten iraganeko mitoak. Desmitifikazio lana da martxan dagoena aipatzean txikitako “taba” jolasak, eta baserri munduko “malla”k, arrantza munduko “calafate” eta “caderna”k, meatzaritza tradizionalari lotutako “wolframio”a, joskintzari lotutako “tea”k. Jasotako oinordekotza iraultzeko nazioaren epika eta mitogintza jartzen zituen zalantzan eta mito horien ukaziotik datorkio erbestearen askatasuna eta baita bakardadea ere. “Estranxeira na mi a propia historia / na mi a propia paisaxe / na mi a propia lingua” bukaera bertsoek historia eta iraganeko oinordekotzak, paisaia eta nazioaren lurraldea, eta hizkuntza eta norbere burua izendatzeko gatazka harilkatzen

zituzten kanpotartasun posizio bakarretik. 90eko hamarkadan, historia, nazio eta hizkuntza zapalkuntza horiek 78ko erregimenaren parte ziren –eta oraindik izaten jarraitzen dute.

Artikulu honetan, esateko ezintasunaren eta halere isildutako subjektua testura ekartzeko potentzialtasun eraldatzailean jarri nahi dut arreta. “Os nomes do real”, erreala dena esateko ezintasunak eta hizkuntza natiboaren izaera faxistak bat egiten dute poemetan zehar. Beste modu batera esateko, poemako emakumezko ahotsak ezin du hizkuntza natiboa bere horretan erabili, eta hizkuntza natibo patriarkalak ezin errearen izenak izendatu. Korapilo hori askatzeko “Fora” poematik abiatu eta dialogoa proposatzen dut Patoren poemagintzaren, eta Jacques Lacanen psikoanalisi eta hari Gilles Deleuze eta Félix Guattarik eskizoa-nalisiarekin eman zioten erantzunaren artean.

Patoren poeman irakurri daitekeena, hau da, erreala ezin dela izendatu, egiazki da psikoanalisi lacaniarraren zimenduetako bat subjektuaren formakuntza ulertzeko. Imajinarioa eta Sinbolikoarekin batera garatutako kontzeptua da Erreala, besteak beste, pentsalari frantsesaren XXIII seminarioan, “Sinhome” izenekoan, edota *Écrits* bildumako “Ispilu fasea...” deituriko testuan. Erreala ezin da izendatu, izan ere, izendatzeak objektua bera galtzea dakarrelako objektua izenarekin ordezkatzean.

Erreala izendatzeko ezintasuna konstitutiboa da Lacanen ustez. Ezintasun horrek ezinbestean baldintzatzen ditu subjektuaren identifikazio imajinarioa (norbanakoaren eta gorputzaren mailakoa dena); eta baita sinbolikoa ere (hizkuntzaren mediazioz eraikitako posizio kolektiboa eta soziala). Bi prozesuetan erreala existitzea ezinbestekoa izanik ere, hura harrapaezin bilakatuko da esangura jasotzean. Ezinbesteko den erreala, beraz, absentzia gisa egituratuko da. Prozesu horietan egiten du Edipo konplexuak bere lekua. Harrapaezina den Erreal absente hori Edipoak osatuko du eskuratzeko debekatuta dagoen “*jouissance*” gisako desirarekin (familiaren baitan debekatuta dagoena edo estatuan legeak debekatzen diguna adibidez). Hori dela eta, betetzeko ezinezkoa den desira batek bultzatuko du erregistro guztietan subjektuaren eraikuntza. Bestalde, Edipoak zakila eta faloa kokatuko ditu *jouissance* horren ordezkodiren desira-objektuen erdigunean. Imajinarioaren mailan, zakilak hartzen duen lekua okupatuko du maila sinbolikoan falook. Horregatik, ordena falozentrikoa jarraituko dute, gorputzek bezala, gizarte formakuntzek.

“Fora, a unha distancia de quatro metros” poema gai da literarioki adierazteko eta garatzeko ordena falozentriko hori. Gizonak telebista ba-

ten inguruan eta hari begira elkartzen dira, zakilak bragetetik atera baino lehen. Gizonen zirkulua kanpoan egonik ere, emakumea, poemako ahotsa, beste nonbait dago, lau metro harago kokatutako barru baten. Zentroan, beraz, gizonek harrapatzeko besteko distantzia batera, desira objektua dago: telebista. Edipoari dagokion faloaren araua geratzen da agerian pertsonaien eta elementuen antolaketa. Hasteko, poemak argi uzten du ezberdina dela “faloa edukitzea” (gizonek kasu) eta “faloa izatea” (desira objektu izatea). Are poemako ahotsaren jabe den emakumea ere ez da “faloa izango”, aitzitik, telebistak hartuko baitu, eta ez emakumeak, desira heterosexual maskulinoaren lekua.

Desira hetero-maskulinoa ustez emakumeari bideratuta badago ere, gizonaren isla gisa sortutako objektu partzial batetik datorren fantasiak ordezkatzen du emakumea. Horratx telebistaren funtzioa gizonen zirkuluan. Hori da hain zuzen ere, psikoanaliaren arabera, sexualitate maskulinoaren zero mailan dagoena. Hitz laburretan esateko, heterosexualitate maskulinoa masturbazio ekintza bat da, emakumeari subjektu izaera ukatzen diona. Ukazio horretatik hitz egiten du poemako ahotsak ere, gizonena soilik den espazio batetik kanpo.

Hizkuntza natiboa faxismoa da eta ezin du erreala izendatu. Ordena falozentrikoa zapaltzailea da eta ezin du emakumea izendatu. Irakurketa honek proposatzen duena da, arestian aipatu bezala, Patoren poemagintzak 78ko erregimenaren baitako nazio galegoaren epika zatika desmitifikatzea eta zakildunen gizon edipiko masturbatzaileen sozietatea desmuntatzea gauza bera dela. Halarik ere, bere lurrean kanpotar izanik, nondik hitz egiten du poemetako ahotsak? Zein lekunetik hitz egin dezake emakumeak ordena falozentrikoa erreproduzitu beharrean isildutako subjektu posizioa testura ekarri eta jasotako oinordetzak irauliko baditu? Non dago poemako ahotsa gizonak “Fora” daudela dioenean?

Deleuze eta Guattarik *Capitalisme et Schizophrénie* lan teorikoko lehenengo alean, 1972ko *L’anti-dipen*, psikoanaliari emandako ihardesprenak lagun dezake galderak erantzuten. Lehenik eta behin, Deleuze eta Guattariren proposamenak desirak birpentsatzea dakar. Ez daude ados psikoanaliak desira ulertzen duenean indar negatibo gisa. Beste hitz batzuetan esateko, ez dute onartzen desiraren jatorrian psikoanaliak kokatzen duenean harrapatu ezin dugun zerbaiten falta asetzeko beharra. Alderantziz, filosofo frantsesen eskizoanaliak desira indar positibo gisa ulertzen du, norbanakoari lotuta baino gorputzak kolektiboki gurutzatzen dituen. Hortaz, ez zaio ukatzen Edipoari indarrean egotea eta maila

imajinario eta sinbolikoa ordenatzeko gaitasuna izatea. Ukatzen zaiona da balio unibertsal eta absolutua izatea. Edipoa ulertzen dute desirak otzantzeko eta zapaltzeko egitura kolonizatzaile gisa. Are gehiago, familiararen antolakuntza jarraiki bere baitan ixteko saiakeran Edipoak desirak antolatzeko beste biderik ez egotearen ilusioa sortzen du. Horixe da lege falikoa gizarte kapitalistan eta baita estatu garaikidean gauzatzearen arakasta, desiren aniztasunaren indarra estaltzeko gai izatea.

Antiedipoaren ikuspuntua hartuta, proposatu nahi dut Patoren poemagintza dela emakumezko ahots poetikoa Edipo falozentrikoaren legetik landa kokatzeko saiakera. Horixe da hartzen duen kokagunea hain zuen ere, gizonak “Fora” daudela esatean edota “estranxeira na mi a propia historia” dioenean. Atal honen hasieran aipatutako elkarrizketan ere hurrengoa proposatzen du, “as mulleres, viven na lei? Perm teselles iso? Ou forman parte do estado de excepci n permanente? Son elas o modelo para o estado de excepci n?”. Poemagintzak beraz, salbuespen egoera horretatik Edipoarenak ez diren desirez apropiatzea proposatzen du Edipoari berari aurre egiteko –Edipoaren faloa kastratzeko gai izateko.

78ko erregimenaren barne-kanpotartasunetik Patoren poemagintza gai da Edipoa, nazio galego mitikoa, estatua eta gizarte kapitalista elkarri lotuta daudela erakusteko. Marçalen poemagintzan bazterketa konstitutibo gisa identifikatu dugu antzeko posizioa –erregimenaren aurre-historian izan bada ere. Patoren poemagintzaren potentzialtasun eraldatzailea, aldi berean, esateko gai ez den hizkuntza batekin isildutako subjektua testura ekartzeko gaitasuna da. Barne-kanpotartasunaren desira ez-edipikoez jabetu eta 78ko erregimenaren salbuespen egoera hori irudikatzen da Pato.

4. Bordaren orientazio kuirra edo erregimenaren kanpo-migrantzia

Ni Naiz. Hi Haiz. Hura Da. Gu Gara. Zu Zara. Zuek Zarete. Haiek Dira: zenbat denbora beharko genuen adiztegiaren osoki eta libreki erabiltzen trebatzeko? Zenbat urte, kalaka xugunen norantzaren finkatzen ausar-tzeko? Zenbat mende parean geneukan emazteari bihotzeko amodioa zor geniola aitortzeko?

Halatan, mendekuearekin, gorrotoarekin, botere-lehiarekin eta ahalke barneratuarekin jostatzen baizik ez ziguten irakatsi. Lehen hitzetan berean jazar eta negarroi ginen ttipitik galtzaile iragarriak ginenok. Historiaren ahantz tokietan abandonatuak, estatistiken hondarkinak, bonba bat edo

beste zartatzen zenean deabrutuak, saltzapenak segurtatzeko folklorizatuak, ikertuak eta aldi berean madarikatuak.

Mukua koteran zerioten haur hotzek *Je Suis* traukatzean, *Je Suicide* kulturala obratzen zuten aldiro.

Ama! Nola da Ni Naiz? (Borda, 1998, 16. or.).

Euskal Herri kontinentaletik idazten duen heinean, Itxaro Bordaren poemagintza kanpoan kokatzen da 78ko erregimena indarrean dagoen espainiar estatutik. Bestalde, espainiar estatuan kokatzen da euskal subjektu posizio hegemonikoa, hots, unibertsal gisa pribilegiatzen dena eta euskalduntasunaren errepresentazioak monopolizatzen dituena. Hori dela eta, Bordaren ahots poetikoak “ni” esaten duen bakoitzean etengabe negoziatu behar du posizio hegemoniko harekin, eta ondorioz baita 78ko erregimenak identifikatzeko ezarritako baldintzekin ere.

Migrantzia melankolikoa deitu zion Joseba Gabilondok Bordaren poemagintzako subjektuaren aipatu kondizioari. Kontzeptua 2000. urtean argitaratutako artikuluak landu zuen lehenengoz, eta gero, kapitulu gisa 2006an euskaratuta, *Nazioaren Hondarrak* liburua osatu zuen “Itxaro Borda: migrantzia melankolikoa eta ni lesbier nazional baten idazketa” izenburuarekin. Gabilondorentzat migrantzia melankolikoa jatorrizko etxea behin betiko galdu duenaren kondizioa da, galerak oraindik ere ezinbestean baldintzatzen dizkionean nortasuna eta desira. Euskalduntasan hegemonikoa espainiar estatuaren baitan izanik, estatuaren mugetan egotean kanpotar sentituko da Bordaren poemagintzako ahotsa, eta kanpoan egotean berriz migratzaile. Kasu bietan jatorriaren galeraren minak baldintzatuko du ahots poetikoaren kokagunea.

Lurraldetik kanpo sentitzeak ez du lurraldea bakarrik baldintzatzen. Gabilondok analizatu bezala, zapalkuntza anitzek gurutzatzen dute emakumezko ahots lesbier, iparraldeko, eraldatzaile eta klase xumekoa. Ikerlerro horretatik aurrera eginez, nik neuk ere aztertu nuen Bordaren lana. 2010. urtean *Desira desordenatuak* lan kolektiboari egin nion ekarpena “Itxaro Borda bestaldetik” kapituluarekin, eta 2011n *Lectora* aldizkarian argitaratu nuen “Hacia una Queer Basque nation”. Bordaren ahotsa mugaldeko bizitzak ezaugarritzen zuela proposatu eta zapalkuntzen gurutzaketak aliantzak bilatzera bultzatzen zuela interpretatu nuen. Planteatu nuen, hain zuzen ere, naziotasun hegemonikoaren bestetasun anitzen kokaguneetatik isilarazitakoen eta ikusezintasunera kondenatutakoen aliantzara deitzen zuela.

78ko erregimenean errotutako euskal naziotasun hegemonikoaren aurka egin, baina zapalkuntzen gurutzaketatik abiatu eta naziotasun kuir baten aldeko aldarria egiten duen kanpotartasunaren poetika da Bordarena. Kanpotartasunean kokatzeak Patoren poemagintza dakar gogora, eta ez alferrik. Izan ere, *Orain* liburuari sarrera egiten dio arestian analizatutako Patoren “estranxeira na mi a propia historia...” ahapaldiak. *Fascinio* eta *Orain* liburuek topo egite dute testuartekotasunean eta baita ahots poetikoek hartzen duten kanpotar kokagunean. Hala ere, kanpotartasun ezberdinak dira batak zein besteak gorpuzten dituztenak. Patoren ahotsak espainiar estatuaren eta naziotasun hegemonikoaren mugen baitatik bizi badu kanpotartasuna; Bordarenak mugetatik at dagoena, edo are mugaldearen baitakoa bizi du.

Ikus daiteke Bordaren poemagintzan, kuir subjektibitate anitzek bezala, koordenatu espazialek hartzen dutela garrantzia. Bi koordenatu horietan arreta jartzeak ikuspegi berri bat eman diezaieke orain arte esandakoei. Bi berezitasun horiek, espaziala eta genero-sexualitatearena, barne-hartzen dituen irakurketa kritikoa proposatu zuen Sara Ahmeden lanak bereziki *Queer Phenomenology* eta *The Promise of Happiness* liburuetan. Hortaz, segidan datorrena Borda eta Ahmeden proposamenen arteko elkarriketa da.

*Queer Phenomenology*k mugimendu bikoitz bat egiten du. Batetik kuir teoriak, genero, sexu eta sexualitateari dagozkion gogoeta kritikoak pentsatzen ditu fenomenologiatik. Bestetik, fenomenologia kuir-tu, hots arrarotu, okertu egiten du. Mugimendu bikoitz horri esker, liburua gai da subjektu posizio ezberdinak ulertzeko espazioan hartzen duten estentsio, direkzio eta orientazioaren arabera. Ikuspuntu horretatik ahots poetikoek inguruan dituzten objektu eta diskurtsoak izendatuta eraikiko dituzte bere buruak. Gorputzak subjektu egiten dira espazioa habitatzen duten moduak eta espazio horretan hartzen duten orientazioak baldintzatuta.

Heteroarauari eta pentsamendu heterozuzenari lotutako bizitza arteza beraz ez dagokio soilik sexu orientazioari. Bizitza artezak objektu eta diskurtsoen pilaketa eta ordena bati erantzuten dio. Bide zuzenaren direkzioa markatzen duen objektua aurrean, “foreground”ean, jartzeaz gain, kultura artezak “background”a ere osatzen duten objektua eta diskurtsoa antolatzen ditu. Norbere subjektu posizioa egituratzeko eskurara egon daitekeen oro baldintzatzen du horrela bizitza hetero-artezak.

Orain liburuko ahots poetikoak erakusten digu 90eko hamarkadako emakumezko gu, lesbear, iparraldeko, langilearen orientazio kuirrak frantziar estatuaren baitatik nabigatu behar dituela espainiar estatuko 78ko erregimenaren baldintzak. Nabigatu behar dituela pentsamendu heterozuzen horren bizitza artezak inposatutako objektu eta diskurtsoak. Horixe da hain zuzen ere “Ni Naiz. Hi Haiz...” poeman aurkitzen duguna. Frantsesezko “Je Suis *traukatzean*, Je Suicide *kulturala*” obratzen dute haurrek bizitza artez-euskaldun-espainiarraren objektu eta diskurtsoek antolatutako “*background*”a nabigatu bitartean.

Gizonen historiak osatzen du bizitza artezaren “*background*”a, emakumeen arteko amodioa mendeetan galdu eta “historiaren ahantz tokietan” abandonatzen den bitartean. Mendekuak, gorrotoak, botere-lehiak eta ahalke barneratuak artikulatzen du bizitza artezaren “*background*”a klase xumeak “estatistiken hondarkinak” bilakatu bitartean. Arteztasunaren “*background*”ean “bonba bat edo beste zartatzen zenean” kontzientzia politiko errebeldea deabrutu egiten zen. Era berean, nazio komunitate jakin batek osatzen du bizitza artezaren “*background*”a, hau da, “saltzapenak segurtatzeko folklorizatuak, ikertuak eta aldi berean madarikatuak” direnek osatzen dute nazio artez hori.

Ahmedentzat kuir orientazioa ere ez dagokio soilik sexu orientazioari. Kultura artez bat osatzen duten objektuetatik desbideratzen den orientazioa da kuir subjektuarena. Heteroarauaren arabera antolatutako bizitza arteza osatzen duten objektuetan zehar desbideratzen da subjektu kuirra. Hortaz, kuir bizitzek konbentzioz ezarritako gidoi batetik aldentzeko potentzialtasunaz hitz egiten digute.

Desbideratze ekintza horiek *The Promise of Happiness* liburuan lantzen ditu Ahmedek zorientasunaren gaia zentroan jarrita. Pentsalari britainiarrak argudiatzen du zorientasuna orientazio nazional artezari lotutako sentimendua dela eta subjektio teknologia gisa funtzionatzen duela. Ikuspegi horretatik, kuir zorigaitzak potentzialtasun politikoa du. Are gehiago, zorigaitzaren iraultzaz hitz egiten du Ahmedek. Zorientasunak gorputz batzuei bakarrik eskaintzen badie nazioaren baitan etxetzea (“*to house*”) edo barne-hartzea, orduan zorigaitzak nazioa desegituratu dezakeen etxegabetze (“*unhousing*”) ekintza bat bultzatu dezake. Gorputz batzuen orientazioak beste batzuenen gainetik pribilegiatzen dituen naziozintza da zorigaitzak zalantzan jartzen duena.

Zorigaitzaren emozioak gain-hartzen du *Orain* liburuko “Ni Naiz. Hi Haiz...” poema. Eta zorigaitz horrek ahalbidetzen dio poemako ahotsari

orientazio arteza albo batera uztea, eta baita nazio hegemonikoaren “etxea” osatzen duten objektuetatik desbideratzea ere, bitartean “background”eko objektuak azaleratzen dituelarik. Etxegabetze lana egiten du Bordaren poema horrek euskal naziotasun hegemonikoarekiko. Hain justu, poemako ahotsak hartzen duen kokagune hori izendatzeko Ahmed iristen da Gabilondoren kontzeptu berera: kokagune hori migratzaile melankolikoarena dela dio Ahmedek ere. Ahmeden migrantzia melankolikoari buruzko proposamenak halere berezitasun propioak ditu eta Bordaren poemagintza hobeto ulertzen lagundu diezaguke. Ahmeden esanetan, zapalkuntzen oroitzapenari lotuta dago fijazio melankolicoa, eta migratzailearenak arreta jartzen du estatuak hitzemandako zorientasunaren promesak ezkututzen dituen zapalkuntzetan.

Zapalkuntzen oroitzapenetan fijazioa mantentzearen ondorioz nazioa etxegabetzen duenean, Bordaren poemagintzak Marçalenarekin egiten du topo. 78ko erregimenaren aurre-historian Marçalek konjuratutako zapalkuntza anitzak oraindik daude bizirik Bordaren poemagintzan. Migrantzia melankolikoak bizirik daudela oroitzen duelako mantentzen du Bordaren poemagintzak potentzialtasun politikoa. Zapalkuntzen gurtzaketa orainaldira ekarrita proposatzen du Bordak nazio kuirra.

5. Ondorioak. Erregimen kanibala eta poetika errebeldeak

78ko erregimenari dagokionez, Marçal, Pato eta Bordak kokagune ezberdin batetik hitz egin zuten. Marçalek aurreko momentu batetik, Patok barrutik eta Bordak kanpotik sortu zituzten bere ahotsak. Posizioak ezberdinak izanik ere, hiruren poetikak 78ko erregimenak baldintzatuta eraiki ziren. Erregimen hori sostengatzen duten bortxa eta zapalkuntzen hartzaile dira hiru poemagintzen ahotsak. Hau da, hiru ahots poetikoek 78ko erregimenak kanibalizatutako subjektu posizioak okupatzen dituzte, eta kokagune horretatik sortzen dute literatura.

70eko hamarkadatik 90eko hamarkadara bitartean etenik gabe luzatzen diren bazterketa erlazioen lekuko huts baino gehiago, zapalkuntza anitzen gurtzaketan harrapatuta daude *Cau de Lluna*, *Fascinio* eta *Orain*. Okupatzen duten kokagunearen kontzientzia hartu eta gai dira bortxei erantzuteko kapaz den poetika errebeldea artikulatzeko. Genealogia berriak eraiki zituzten, berreskuratu zituzten isildutakoen ahotsak, eta desjabetutako subjektibitatei eman zieten agentzia 70-90eko hamarkadetan zehar.

Hiru poetikek eraldaketarako potentzialitate berriak uzten dituzte agerian. Estatu egituretatik elikatzen den nazio hegemonikoaren ukazio-tik abiatu eta nazio errebelde bati gorputza ematen dioten literaturak dira hiru autoreenak. Egitura falozentrikoak kastratuko dituen komunitatea imajinatzen dute; bizitza artezetik aldentzen diren orientazio askotarikoei etxea emango diena; eta beti iristear dagoen justiziak gidatuko duena. 90eko hamarkadako poetika errebeldeak badu zer esanik orain bizi dugun egoera sozialaz eta politikoaz.

6. Bibliografia

- Ahmed, S. (2006). *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others*. New York: Duke University Press.
- Ahmed, S. (2010). *The Promise of Happiness*: New York: Duke University Press.
- Atutxa, I. (2010). Itxaro Borda Bestaldetik: Mugako Identitate Baten Sorrera. In I. Egaña (arg.), *Desira Desordenatuak: Queer Irakurketak (Euskal) Literaturaz* (231-248. or.). Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Atutxa, I. (2011). Hacia Una Queer Basque Nation Desde La Poesía de Itxaro Borda. *Lectora: Revista de Dones i Textualitat*, 17, 199-219.
- Borda, I. (1998). *Orain*. Bilbo: Susa.
- Deleuze, G. eta Guattari, F. (1972). *Capitalisme et Schizophrénie. L'anti-Oedipe*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Derrida, J. (1997). *Spectres de Marx: L'état de La Dette, Le Travail Du Deuil et La Nouvelle Internationale*. Paris: Éditions Galilée.
- Fernández, J.A. (2004). Subversió, Transició, Tradició: Política i Subjectivitat a La Primera Poesia de Maria-Mercé Marçal. *Lectora: Revista de Dones i Textualitat*, 10, 201-216.
- Gabilondo, J. (2000). Itxaro Borda: Melancholic Migrancy and the Writing of a National Lesbian Self. *Anuario Del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo: International Journal of Basque Linguistics and Philology*, 34 (2), 291-314.
- Gabilondo, J. (2014). Spanish Nationalist Excess: A Decolonial and Postnational Critique of Iberian Studies. *Prosopopeya: Revista de Crítica Contemporánea*, 9, 23-60.
- Garcés, M. (2018). *Ciutat Princesa*. Bartzelona: Galaxia Gutenberg.

- González, H. (2009). *Género y Nación: La Construcción de Un Espacio Literario*. Madril: Icaria.
- Institut d'estudis Catalans, <<https://dcvb.iec.cat/results.asp>>
- Labanyi, J. (2003). Introduction: Engaging with Ghosts; or, Theorizing Culture in Modern Spain. In J. Labanyi (arg.), *Constructing Identity in Contemporary Spain: Theoretical Debates and Cultural Practice* (1-14. or.). New York: Oxford University Press.
- Lacan, J. (1971). *Écrits*. Paris: Éditions du Seuil.
- Lacan, J. (1975). *Le Séminaire 23. Le Sinthome*. Paris: Seuil.
- Marçal, M. M. (1977). *Cau de Llunes*. Bartzelona: Edicions Proa.
- Marçal, M. M. (1982). *Terra de Mai*. Valentzia: El Cingle.
- Martínez Allier, G. (arg.) (2012). *CT o La Cultura de La Transición: Crítica a 35 Años de Cultura Española*. Madril: Penguin Random House.
- Moreno-Caballud, L. (2015). *Cultures of Anyone: Studies on Cultural Democratization in the Spanish Neoliberal Crisis*. Londres: Oxford University Press.
- Pato, C. (1995). *Fascinio*. Ourense: Editorial Galaxia.
- Pato, C. eta Kelleher, M. (2018). Unha Conversa Con Chus Pato. *Music & Literature*, 2018, <<http://www.musicandliterature.org/features/2018/9/13/unha-conversa-con-chus-pato>>
- Rodó de Zarate, M. (2017). Maria-Mercè Marçal i Els Feminismes Interseccionals Als Països Catalans. In Gatamaula (arg.), *Terra de Ningú: Perspectives Feministes Sobre La Independència* (59-69. or.). Bartzelona: Pol·len edicions.
- Rodríguez, E. (2015). *Por qué fracasó la democracia en España. La transición y el régimen del 78*. Madril: Traficantes de Sueños.

Prometeo eta Proserpinaren amodioa edo *Haur besoetakoa* (1970)¹

*Prometheus and Proserpine's love or
Haur besoetakoa* (1970)

Amaia ELIZALDE ESTENAGA
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Jasotze data: 2019.02.18. Onartze data: 2019.04.30

1 Argitalpen hau IT 1047-16 ikertaldea burutzen ari den US 17/10 (UPV-EHU) eta FFI2017-84342-P (MINECO) ikerketa proiektuetan sartzen da.

LABURPENA

Haur besoetakoaren testuartekotasun harremanen azterketetan keltiar mitologia eta Vladimir Nabokov-en *Lolita* (1955) izan dira orain arte aipatuena. Artikulu honen bidez mitologia aurrekristauaren baitako tradizio grekolatindarrak eleberriaren azaleko nahiz sakoneko mailetan duen presentzia azpimarratu nahi dugu. Proposatzen ditugun harreman hipertestualetatik ondorioztatzen da literatura lan hau euskal “goi-literatura” sortzeko saiakera bat izan zela eta “unibertsal” deitu izan den mendebaldar literatur tradizioaren genealogian txertatzen dela. Honekin batera, paganismoari lotutako irakurketa ideologikoak dirala eta zenbait xehetasun azpimarratuko ditugu.

Gako-hitzak: Euskal literatura, literatur kritika, literatura konparatua, mitokritika, hipertestualitatea.

ABSTRACT

In studies of intertextual relations in *Haur besoetako*, to date the most cited examples have been Celtic mythology and Vladimir Nabokov's *Lolita* (1955). In this article we want to highlight pre-Christian mythology as well as Greco-Roman traditions at both the superficial and profound levels in the novel. From the proposed hypertextual relations it is deduced that this literary work was an attempt to create “high literature” in Basque and that it is introduced into the genealogy of what is termed the “universal” western literary tradition. Moreover, several details will be highlighted through ideological interpretations linked to paganism.

Keywords: Basque literature, literary criticism, comparative literature, myth-criticism, hypertextuality.

1. Sarrera. 2. Mitologia aurrekristaua *Haur besoetako*an. 3. Tradizio grekolatindarraren eraginak eta honekiko jarrera. 4. *Haur besoetako*aren hipotestu mitologiko grekolatindarrak. 4.1. Proserpinaren bahiketa. 4.2. Suaren lapurreta eta gizakia-
ren sorrera. 5. Ondorioak. 6. Bibliografia.

1. Sarrera

Jon Mirandek 1959an amaitutako *Aur besoetako*a ez zen 1970 arte argitaratu eleberriaren gaia eta, beharbada, idazlearen beraren ideologia zirela-eta, besteak beste. Francopeko zentsuraren aparatu instituzionalak eta Elizak euskal kulturarengan zuten eraginak oztopatu egin zuten Miranderen “ipuin-berria”-ren kaleratzea, Gabriel Arestik *Lur* argitaletxean *Haur besoetako*a argitaratu zuen arte, euskara batuarekin lotutako hizkuntza aldaketa batzuekin. Argitalpenaren osteko lehen garaian ez zitzaion eremu akademikotik balio gehiegirik eman, Ibon Sarasolaren *Euskal literaturaren historian* (1971, 141. or.), Luis Villasanteren *Historia de la Literatura Vascan* (1979, 438. or.) edo Jon Juaristiren *Literatura Vascan* (1987, 110-112. or.), besteak beste. Hiru zatitan banatutako Andolin Eguzkitzaren “Jon Mirande elaberrigile: “Haur besoetako”-ren egiturazterketa (saio antzean)” (1979, 1980, 1983) lana izan zen salbuespena panorama honetan, baita aro berri bati hasiera eman ziona ere, kritika akademikoari zegokionez.

Hamarkadek aurrera egin ahala, Miranderen literatura lan honekiko jarrerak eta balorazioak aldatzera egin dute eta joera ezberdineko kritika ugari jaso ditu arlo akademikoan, hurbilpen anitzeko artikulua andanari bidea irekiaz: emakumezko pertsonaien azterketa (Arkotxa, 2000; Sarriolandia, 1983), eleberriaren egitura (Eguzkitza, 1979, 1980, 1983), imaginarioarekiko hurbilketa (Uribe, 1998), errealitatearekin komunean duena eta ez duena (Peillen, 1987, 1998), itsasoaren sinbologia (Apalategi, 2002), hipertestualitateari dagokionez Nabokoven *Lolita*rekin (1955) zerikusia duenaren edo ez duenaren auzia (Agirre, 2010), etab. Hala ere, euskal literaturaren historietan daukan definitu gabeko tokiak agerian uzten du zail gertatu dela *Haur besoetako*a euskal literaturaren historia berrienetan kokatzea, ikerketa sakon eta orokorragoen faltan.

Lan honen bitartez ekarpen bat egin nahi diogu Jon Miranderen *Haur besoetakoa* hobeto ulertzen, baloratzen eta historian kokatzen lagunduko duen literatur kritikaren esparruari. Horretarako, literatura konparatuaren eta mitokritikaren diziplinetaz baliatuz, obraren interpretazio berri eta sakonagoa lagun dezaketen ideiak plazaratu nahi ditugu. Orain arte, “ipuin berri”-ak izan litzakeen testuartekotasun harreman hipotesiak Vladimir Nabokov-en *Lolita* (1955) eleberrian eta mitologia zeltiarrean fokalizatu dira gehienbat. Proposamen honetan *Haur besoetakoan* ageri diren mitologia grekolatindar aurrekristauaren eraginak ikertuko ditugu harreman hipertestual zenbaiten azterketaren bidez: Prometeo eta Pertsefone/Proserpinaren mitoetan sakonduz. Honen bidez Mirande-paganismo binomio ezaguna literatur kritikari dagokionez argitu eta aberastu nahi dugu, batetik. Bestetik, eleberriak erakusten duen izaera kultu eta jantzia dela-eta euskarazko goi-mailako prosa landua sortzeko saiakera batez ari garela azaleratuko dugu, klasikoen berridazketaren eskutik mendebaldar literaturaren tradizio kultuan txertatuz.

2. Mitologia aurrekristaua *Haur besoetakoan*

Euskal literaturaren historia gehienek Miranderen paganismoa aipatzen dute, Mari Jose Olaziregiren *Euskal eleberrigintzaren historia* (2002, 81. or.), Iñaki Aldekoaren *Euskal literaturaren historia* (2008, 235. or.) edo Jon Kortazarren *Euskal Literatura XX. Mendean* (2003, 165. or.) lanek, besteak beste. Zibilizazio aurrekristauekiko miresmen horrek badu islarik Miranderen testuen bi alorretan: filosofiko-politiko eta literarioa. Miranderen saiakera lanetan —hauetako asko *Jon Miranderen idazlan hautatuak* (1976) liburuan argitaratuak— nabarmentzen da idazleak bere zaletasun honen gainean egindako teorizazioa. Bestalde, Miranderen poesia nahiz prosazko literatura testuen iruditerian oso maiz agertzen dira mitologia aurrekristauaren erreferentzia eta gaiak. Bereziki nabarmenak dira eraginak poesiari dagokionez, “Ene jainko eidol zaharra, *Lur!*” (Mirande, 1984) poema liburuan jasotzen diren “Akhelarre”, “Orziren ttunttuna”, “Euskaldun lamiñei” eta “Sanguis Martyrium” poemetan, adibidez.

Arlo filosofiko-politikoari dagokionez Joxe Azurmendik *Mirande eta kristautasuna* (1978) nahiz *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler Miranderen pentsamenduan* (1989) liburuetan idazlearen pentsamendua aztertzen du haren idatzietan oinarrituz. Lehenengo liburuan “Miranderen paganismoa” atala (Azurmendi, 1978, 74-83. or.) eskaintzen dio gaiari eta bigarreanean “Paganismo berria” (Azurmendi, 1989, 139-150. or.) delakoa. Azurmendik balio bikoitza ikusten dio Miranderen pagano izaerari:

Miranderen paganismoa libertate espresio da lehenengo. Gizarte hola-esan kristau baten tabu eta estekadurak hautsi dituen azlpen eta demostrazio. Kristau delako gizarte hipokritari kontrastatu nahi liokeen anti-gizarte libre.

Bestetik, ordea, badu Mirandek «paganismo abertzalea» esan geniezaiokeen beste bat ere: bere nortasunaren oinarri sozial eta historiko bila sortua. Hain zuzen, loturak hautsi nahi dituen horrexek lotura bila sortua, sustrai bila (1978, 76. or.).

Artikulu honetan, ordea, arreta gehiago eskainiko diogu Miranderen mitologia aurrekristauarekiko zaletasunaren alderdi literarioari. Alor honetan, Miranderen poesigintzaren iruditeriak mitologia aurrekristauarekin duen harremana ikertu du Luis Mari Mujikak, *Miranderen poesigintza. Bizitza, ideologia, eraginak, alde tematikoak* (1990) liburuan, “Euskal paganismoa” atalean (168-178. or.) bereziki. Mujikaren hausnarketetan analisi filosofiko-politikoa eta poetikoa uztartuta daude, Azurmendirenen tesi antzekoak emanaz:

Kristautasunaren oldeak estalita utzi zuen euskal protomundu hori agirian jarri nahi du. Mirandek helmuga horren lehia, esteta eta poeta gisa, halako mundo sinbolista batean bilduko du. Euskalerrriari itogarri eta irengarri (castrador) izan zaiola katolikotasun hertsia, behin eta berriz, esan nahi du; [...] (1984, 168. or.).

Poemen analisisan euskal mitologia aurrekristauaren erreferentziak eta hauekiko miresmena nabarmentzen ditu bereziki Mujikak, nahiz eta tarteka Ekialdeko elementu mitologikoei ere erreferentzia egiten diela aipatzen duen (1984, 169. or., 173. or.). Mirandek poesigintzan darabiltzan irudi mitologikoen gaineko analitiko ondorioztatzen du idazlea antikristau eta euskal nazionalista dela. Ondorio hauetara heltzeko analisisa testu poetikotik abiatu den arren, gehiago erreparatzen zaie ideia filosofiko-politikoari estetikoari baino.

Haur besoetakoaren testuak mitologia eta erreferentzia aurrekristauarekin duen harreman hipertestual eta intertestualei buruzko (Genette, 1982) aipamen eta azterketak badaude dagoeneko. Txomin Peillen izan da alor hau gehien landu duena; “Benetazkoa eta asmatuzkoa Jon Miranderen idazlanetan” artikuluan (Peillen, 1982, 5-21. or.), adibidez, ironiarekin eta erdeinuarekin batera, euskal eta zeltiar mitologia aipatzen ditu Miranderen asmakizun bide gisa. *Haur besoetakoaz* ari dela, bertan ageritako mitologia zeltiarraren tradizioaren eraginaz mintzo da. Bestalde, “Jon Miranderen erdeinua bere lekuan” (Peillen, 1998, 11-30. or.) artiku-

luan eskaintzen duen *Haur besoetakoaren* mitologia irakurketan, testuan zehar behin eta berriz aipatzen diren “ugarte doatsuak” edo “Gazteen Lurra” mitologia zeltikoko *Tir NaNócekin* identifikatzen ditu, eta itsatsoko jainkoa, tradizio bereko *Manannan MacLírekin*. Irakurketa honen arabera, sartaldean kokatutako Gazteen Lurra hil ondorengo paradisua izango litzateke, eta itsasoa, heriotzerako bidea. Hona (*H*)aur besoetako 1987ko Andolin Eguzkitzaren argitalpenean² irla horien gainean egiten diren zenbait aipamen:

[...] eta bere amets ezin esanezkoari egoak aske uzten zizkion Sartaldeko Ugarte doatsu heietaraino eramane zezan, Gazteen Lur ezkutatu hartaraino [...] (Mirande, 1987, 37. or.).

Sartaldetar itsasoko bazterrean zegoen errialde zaar hortan, erritarren artetik hark bakarrik ote zuen sekula antsiatu ta ikusi, itsasoz bestaldean, eriotza gabeko Gazteen Lurra, kristalezko abardun sagar-ondoz estalia den hura? (Mirande, 1978, 38. or.).

Mitologia zeltikoarekin lotutako hau izan da ikerketa esparru honetan indar gehien hartu duen lerroa. Gainontzekoan, ezer gutxi esan da *Haur besoetakoaren* hipotestu mitologiko aurrekristauez. Deigarria da antzinateko tradizio grekolatindarrak testuan dituen arrastoek ikerketa norabide horretan bideratu ez izana. Peillenek berak zera ohartarazi zuen: “Bai filosofia, latin ta grekoa, hain baztertuak ditugunak gogoko zituen gure idazleak” (1987, 17. or.). Jarraian ikusiko dugunez, nabarmen agertzen dira eleberri honetan antzinateko mendebalder kulturen eragina eta hauekiko miresmena. Edonola ere, eleberri honen iruditeria mitologiko aurrekristauek ez dira poesia testuetatik deduzitu izan diren ondorio ideologiko berdinak erdiesten testuaren paganotasunari dagokion tesiaren inguruan.

3. Tradizio grekolatindarraren eraginak eta honekiko jarrera

Eduardo Gil Bera izan da *Haur besoetakoaren* eragin gisa antzinateko testuak aipatu dituen egile nagusia. *La Ahijada* (1991) gaztelaniazko itzulpenaren hitzaurrean harreman pedofilikoa eta *Theresa* pertsonaiaren adi-

2 Eleberriaren argitalpen hau aukeratu da testuaren bertsiio originaletik gertuen dagoena delako. Arestik aldaketa zenbait gauzatu zituen 1970eko argitalpenean eta Eguzkitzak honako hau dio bere argitalpenaren hitzaurrean: “Jonek bidalitako eskuizkribua, edo zehatz berba eginez, makinaizkribua lortu dugu eta horixe ematen dugu argitara, inongo aldaketarik gabe, edo eta beherago aipatuko ditugun apurriekin” (Eguzkitza, 1987, 25. or.). Aldaketa horiek ortografiari dagozkio soilik.

na direla-eta Virgilioren VIII. egloga eta Teokritoren *Idilioak* aipatzen ditu (Gil Bera, 1991, 75. or.). Dena den, eskaintzen duen azalpenaren testuingurua kontuan hartuta, badirudi lan klasiko horien *Haur besoetako*arekiko hipotestutasun posible bat frogatzea baino, Vladimir Nabokoven *Lolita*-rekikoa ezeztatzea duela helburu autoreak:

[...] También Nysa de la Égloga VIII tiene once años –alter ab undécimo– como Theresa. Si Sarasola hiciese la Historia Social de La Literatura Universal –plugue a los dioses que la haga para edificación de todos–, así como llama a la Ahijada “especie de Lolita dramático”, podría llamar a los Idilios de Teócrito especie de Lolita ovino, a la Égloga III especie de Lolita bucólico, a la VIII especie de Lolita rústico, [...] (Gil Bera, 1991, 75. or.).

Puntu horretan etendako hausnarketa lerroaren hariari tiraka, mezezi du antzinateko tradizioak *Haur besoetako*an duen tokia arakatzeko zibilizazio hauekiko erreferentzia zuzenak ageri baitira eleberrian, miresme-nezkoak denak.

Batetik, espazioari eta ondare historikoari erreferentzia egiten dion aipamena dago:

[...] Nai zuen Theresa berarekin eroan atzerriko lurralde urruti, harrentzat berri eta ezagun-gaberik izango zen batera... Egoaldeko erri eguzkitsu eta oloredun batera? –eta jadanik aurrerago bazekusan berarekin itsasoko ur epeletan igerika, edo, Aitzinateko uriak eta erriak ikuskatzen zituztelarik, musaioetan edo arri zaaren artean Theresa serioa, oroitzapen eta antze-lanei begira, hark ematen zizkion azalpenei beha... [...] (Mirande, 1987, 90. or.).

Gainera, latinera nahiz filosofiaren diziplinak ere azaltzen dira:

[...] Eta berak zekien guztia irakatsiko zion, eta guztia ulertzera ekarriko zuen, eskoletako programak moldatzen dituzten asto jakintsuak eskandaliza erazterainokoan. Theresa philosophia ikasten... Theresa latin eta grekoa ikasten... [...] (Mirande, 1987, 55. or.).

Bestalde, latindar literaturako Katulo bertsoegilea ere zuzenean aipatzen da:

[...] Bibliotheka illuntsuan aurrari latin edo literaturako leitzio bat eman ondoren, lanpara prezios baten argi ixillean Katul edo beste poeta baten neurtitz gartsuak irakurtzen zizkiolarik, [...] (Mirande, 1987, 84. or.).

Azkenik, badira eleberrian hitz jakin batzuentzako soilik erabiltzen diren <th>, <ph> eta <y> eta grafia bereziak. Hitzok etimologia grekoa

dute eta latineran zuten grafia mantendu dute testuan: *Theresa* (*Therasia*), *thesaura* (*thesaurus*, -i) (Mirande, 1987, 37. or.), *symbol* (*symbolum*, -i) (Mirande, 1987, 112. or.), *symphonia* (*symphonia*, -ae) (Mirande, 1987, 53. or.), *philosophia* (*philosophia*, -ae) (Mirande, 1987, 54. or.), *mysterios* (*mysterium*, -i) (Mirande, 1987, 90. or.) eta *bibliotheka* (*biblioteca*, -ae) (Mirande, 1987, 78. or.), esaterako.

Beraz, antzinateko tradizio grekolatindarraren erreferentziak eta miresmena testuaren maila ageriko-azalekoenean txertatzen dira. Ildo honi jarraituz eta azaletik sakonerako bidea eginez *Haur besoetakoaren* muinean mitologia grekolatindarreko bi pertsonaiek edo istoriok duten pisu eta presentziari buruzko hipotesia mamitzeari ekingo diogu jarraian, konparaketa eta mitokritika erabiliz.

4. *Haur besoetakoaren* hipotestu mitologiko grekolatindarrak

Proposatuko ditugun harreman hipertestualak, aztertu berri ditugun ageriko erreferentziak ez bezala, literatura lanaren sakoneko geruzan oinarritzen dira. Batetik, Genetten *Palimpsestes* (1982, 13-15. or.) lanean eskaintzen den sailkapenari jarraituz, hipertestualitatearen eremuko *eraldaketa konplexu* eta *zeharkakoen* esparruan kokatuko da harreman hipertestuala, hipertestuak (B testuak) hipotestuekin (A testuekin) duen lotura ez baita istorio beraren transposizio huts, zuzen eta eraldaketarik gabekoa. Harreman hauek mitokritikara ekarriz, Juan Herrero Ceciliak “El mito como intertexto: la reescritura de los mitos en las obras literarias” (2006, 58-76. or.) artikuluan mitoen berridazketa moten sailkapen bat egiten du hipotestu den mitoak hipertestuko berridazketan izan dezakeen izaera *esplizitu* edo *implizituaren* arabera:

Los esquemas míticos pueden aparecer en los textos literarios de una manera explícita tanto por el nombre de los personajes como por el tipo de historia narrada. Así, por ejemplo, *Oedipe sur la route* (1990) de Harry Bauchau reformula explícitamente el relato del mito de Edipo (...). Pero lo más frecuente es que el mito como principio dinamizador de lo imaginario, se encuentre operando de una manera implícita. Por eso, en muchas obras literarias, los personajes, las situaciones, la temática de la historia narrada o el decorado donde se inscribe, pueden estar actualizando y reformulando, más o menos implícitamente, algún mito determinado (Herrero, 2006, 67. or.).

Irizpide horri jarraituz, *Haur besoetakoan* hipotestuekiko harreman hipertestuala *implizitua* dela esango dugu, ez baita hipotestuko izen be-

rezirik ezta istorioarekiko erreferentzia zuzenik ere ageri. Genetten sailkapenaren ildoak jarraitzen duen klasifikazio zehatzago bat ere eskaintzen du Herrero. Mitoaren berridazketak hipotestuekiko interpretatzaile harremana duela baieztatzen du, eta hipertestuan gauzatutako transformazioen nolakotasunari erreparatuz lau harreman transformatzaile ezberdintzen ditu mitoaren hipotestu eta hipertestuaren artean: *sakontzea*, *birnorabidetzea*, *tonu* eta *generoaren modifikazioa* eta *inbertsioa* edo *erabateko transformazioa* (Herrero, 2006, 74. or.) [itzulpena gurea]. Sailkapen horri jarraituz, hemen proposatzen diren harreman hipertestualak *birnorabidetze* nahiz *tonu* eta *generoaren modifikazioaren* multzoetan sartuko ditugu:

b) El texto manifiesta una labor de *reorientación* del esquema sintagmático fundamental hacia un escenario y una problemática diferentes relacionados con la sensibilidad de la época del texto con la visión personal del mundo que proyecta el autor en el universo del texto.

c) El texto manifiesta una labor de *modificación del género* y del *tono* desde los cuales se había tratado anteriormente el tema y el esquema sintagmático del mito, pasando ahora a adoptar un tono de ironía, de distancia crítica o incluso de caricatura o parodia, para introducir un planteamiento “desmitificador ” o para buscar un efecto de perplejidad o de humor que contribuyen a cuestionar o transgredir la dimensión simbólica y metafísica del mito convirtiendo el texto en una lectura más o menos alusiva e irónica de una problemática social o ideológica relacionada con los esquemas y los estereotipos dominantes en el contexto cultural donde se sitúa el autor (Herrero, 2006, 74. or.).

Beraz, aztergai diren harreman hipertestualetan mitoei hipertestuan duten presentzia inplizitua da eta hipotestu-hipertestu harremanak *eraldaketa konplexuen* tankerakoak dira, zehazkiago *birnorabidetzeak*. Ez dugu, beraz, hipotestuen erreferentzia zuzenik aurkituko, ez eta soilik aldaketa txikiak jasandako mitoen errepikapen zehatzik ere.

4.1. Proserpinaren bahiketa

Herrero aipatzen du gaurdaino iritsi diren antzinateko mitoak momentu batean literaturtu egin direla; jakinduria kolektiboaren eta anonimatuen esparrutik autore bakar baten sorkuntza izatera pasa dira, indibidualizazio eta interpretazio prozesu bat jarraituz (Herrero, 2006, 65. or.). Mitologia grekolatindarraren kasuan literaturtzea oso anitza izan da, geroago etorri den berridazketaren adinakoa, agian; horren emaitza gaur egun ezagun diren hainbat mitoren bertsio ugariak izan dira, aldaketa txikiak gorabehera. Hemen, *Haur besoetako*an Pertsefone edo Proserpina-

ren mitoak duen presentziaz mintzatzeko, Ovidio (K.a. 43-K. o. 17) erabili dugu iturri gisa; batetik, mendebaldeko literaturengan eragin handiko autorea izan delako mitologia greko-latindarrari dagozkion harreman hipertestualak ezartzerako garaian, eta bestetik, bertsio honetan biltzen direlako proposatutako mitoaren berridazketa justifikatzeko beharrezko ezaugarriak. Idazle latindarraren bertsioan oinarrituz *Haur besoetakoan* Proserpinaren (greziar mitologiako Pertsefone) pertsonaia eta mitoa aztertuko ditugu hipotestu gisa.

Proserpinaren bahiketaren mitoa Ovidioren *Metamorfosien* V. kantuan kondatzen da (Ovidio, 2012, 181-188. or.). Jainkosa hau Jupiter (Zeus) jainkoen erregearen eta Zeres (Demeter) nekazaritzaren, uzten eta ugalkortasunaren jainkosaren alaba zen. Zeus eta Zeres anai-arrebak ziren. Proserpinaren osaba Pluton (Hades) zen, Jupiter eta Zeresen anaia eta Tartaroko jainkoa, mitologia kristauaren Infernuaren baliokidea, hain zuen ere.

Proserpina Pergo lakuaren inguruko baso batean ari zen loreak jasotzen. Pluton, hura ikusi zuenean, berehala maitemindu zen Kupidoren gezi batek jota. Iloba bahitu zuen eta, Ziane lakuan murgilduz, Tartarora eramán zuen berarekin, Proserpina Tartaroko erregina bihurtuz. Orduan, neskatilaren amak, alaba non zegoen ez zekiela tristetuta, bere lana egiteari utzi zion eta lurra antzu geratu zen.

Azkenean, Jupiterrengana jo zuen Zereseke, baina hark ez zuen guztiz gaizki ikusi iloba bere anaiarekin elkartzea, Infernuko errege baitzen. Gainera, Proserpinak ordurako granada ale bat jan zuen Tartaroan eta Parken legearen arabera, infernuko egonaldian zerbait jatekotan, jada ez zegoen bertatik ateratzerik. Hala ere, Jupiter eta Pluton akordio batetara iritsi ziren: Proserpinak urteko sei hilabete Tartaroan pasako zituen eta beste seiak bere amarekin. Jakina denez mito honek urteko sasoién sorre-ra azaltzen du.

Haur besoetakoaren hasieratik, izenburutik, agertzen da zein den istorioaren bi pertsonaia nagusien arteko harremana: *gizona* eta *Theresa* aita-alaba besoetakoak dira. Lehen atalean barrena jakiten da *gizonak* hogeita hamar urte dituela ere eta *Theresak* hamaika (Mirande, 1987, 35-48. or.). Neskatila gizonarengana heldu da eta maitasun harreman bat hasten dute, baina senitartekoek berehala galarazten dute harremanak aurrera jarraitzea, eta *lehengusuaren* pertsonaiak esaten dio *gizonari* hamar eguneko epean jasoko dutela *Theresa*. Ez da eleberrian zehazten *Theresa* eta *gizona* senitartekoak ote diren, baina hala dela ondorioztatu daiteke

lehengusuaren hitzetatik: “«Aurrarentzat obe izango da...», jarraitzen zuen besteak, «azikera gatik... kolejio batean... hala erabaki dugu etxeok...» [...] gure etxearen izen onaren galtzera ez zaitugu utziko... lehen aldikotz da hori gertatzen gure senitar-tean [...]” (Mirande, 1984, 93-94. or.).

Bi gizonak lehengusuak dira eta senideek erabaki dute *Theresarentza*-ko hoberena beste irtenbide bat bilatzea izango dela. Horrek aditzera ematen du litekeena dela senitar-teko harreman bat egotea, hau da, *Theresa* eta *gizona* familia bereko kide izatea. Guzti honetan topatzen da Proserpinaren bahiketaren mitoaren eta *Haur besoetako*aren arteko harreman hipertestualaren ebidentzia nagusia: gizon batek bere senitar-tekoa den neskatila bat hartzen du haur besoetako gisa eta honekin maitemintzen da. Maitasun harremanaren berri edukitzean, familiako kide batek neskatila beregandik urruntzearen erabakia hartu dutela jakinarazten dio *gizonari*. Beraz, *gizona*-Pluton, *Theresa*-Proserpina eta *lehengusua* (*Theresa eta gizona eta lehengusuaren familia*)-Plutonen nahia oztopatzen duten jainko-jainkosak (jainkoen familia) paralelismoak azaltzen dira.

Istorioaz gain, badira lehen atalean *gizona*-Pluton paralelismoa iradokitzen duten hainbat zantzu. Gorago aipatu denez, hemen proposatzen dugun harreman hipertestuala *birnorabidetzea* da, hau da, mitoa eguneratu egiten da garaiko errealitatean kokatuz. Pluton Tartaroko jainkoa zen, hau da, erlijio kristauarekiko transposizioan Deabrua edo Satan, Infernuko jainkoa. *Gizona* eta Satanen arteko asoziaziorik bada testuan, bekatu gordinenean bizi delako kontzienteki: bere senide den haur batekin maitasun harremanak ditu, ezkontzeko promesa apurtzen du, mozkortia da, kristauen jaungoikoa ez diren antzinako idoloak miresten ditu, bere pasio eta irrikak gauzatu nahi ditu, eta abar. Baina *gizonak* Satanekin duen hurbiltasuna ez da bere antikristo izaerara mugatzen, eta etxebizitzaren espazioari erreparatzen badiogu, lehen atalean bertan aurkezten zaigun eszenatokian suak, infernuko elementuak, berebiziko indarra hartzen du:

Txinpartak ke-bidean gora jauzten ziran, sorgin ongille batek deituriko pamerial alaiak irudi. Gizonak inguratu zituen begiak leiotik *suaren* aldera. *Sutondoan*, zitzailluan jarririk zegoen *Theresa*, eta *garrek* haren itzal lerdena dantza erazten zuten ormaren gainean. Irakurtzen ari zen, aoa erdi zabalik eta begiak liburutik urbillegi, aur gazteek oi dutenaz. Noizetik noizera, *txinpart* batek besteak baino biziago urrez errausatzen zituen haren ille-txorta barneko illun-nabarrean *gorrizka* ageri zirenak, eta noizetik noizera, *gar* luzeago batek haren aztal ez-tia miaz-

katuz, aldera inguratzen zen aspera ito batekin. Ba zirudian bere gogoaro irakurtzen ari zen liburu lodi, azal *gorrikoan* zeukala, baina gizonak begiratzen ziolarik, begiak eraiki zituen aurrak eta so egin zion aita besoetakoari irripar erabeti batekin. Irriparrea biurtu zion gizonak, ez zen ordea deusen esatera ausartu, eta Theresak bere liburua artu eta berriz ere irakurtzeari lotu zen, matraillak piska bat *gorriturik*, *suaren beroaz* agian (Mirande, 1987, 38. or.). [Letra etzana gurea].

Horrekin loturik, kontuan hartzekoa da lehen atalean 6 zenbakia behin eta berriro errepikatzen dela: “Gogoratzen zen gizona emaztegaiak bezperan esan ziola biaramoneko *sei* oren aldean telephonatuko zuela” (Mirande, 1987, 39. or.), “Minuta bakoitzeko *irur-ogei* sekonta iguriki bear” (Mirande, 1987, 42. or.), “*Seigarren* aldia zen alaba besoetakoari gauazko ikustaldi hori egiten ziola, *seigarren* aldia baizik ez, eta handik beste *sei* egunen barru” (Mirande, 1987, 43. or.). [Letra etzana gurea]. Zenbakiaren errepikapenak 666 zifra gogorarazten digu, Juan-Eduardo Cirloten *Diccionario de símbolos* (1978, 331. or.) gisako literatura-sinboloen hiztegiaren Piztiaren ikurrarekin identifikatzen dena.

Orain arteko datuen arabera, mitoaren eta hau berridazten duen hipertestuaren arteko harremana *birnorabidetze* gisa interpretatu dugu, hau da, mitoaren hainbat elementu ageri dira beste garai, istorio eta problematika batean txertaturik. Bada ordea *tonu* eta *generoaren modifikazioaren* harremanaren zantzurik *Haur besoetakoak* eskaintzen duen Proserpinaren bahiketaren mitoaren berridazketan. *Haur besoetakoaren* kontakizuna epaillan hasten da, hau da, udaberrian. Lehen atalean bertan adierazten da ordura arte atsekabeturik bizi izandako *gizona* zorioneko bilakatzen dela *Theresari* bere sentimendua jakinarazi eta honek ere maite duela jakitean:

[...] Ez zuen ez geiago alkoolez orditzeko bearrik, eta hain goibelki asizen arratsaldea, jai-arrats bat bezela izango zitzaion, goizeraino. Eta pentsatzeak Theresa txiki hori aski antzetsua izan zela lo zegoelakoa egiteko aldi horietan orotan, haren ikustera zetorrelarik, irriño bat erakarri zion ezpaitarara, zorioneko irriño eskerdun, doatsu bat. [...] (Mirande, 1987, 48. or.).

Gizonak ordura arteko jokabide zuzena eteten du eta *Theresarekin* bakarrik egotea da bere helburu bakarra. Zoriona handituz doa uda iritsi ahala eta sasoi hau iristerako *gizona* eta *Theresa* burbuila batean bizi dira, *lengusua* iristen den arte hamar egunen epean *Theresa* eramango dutela esanez:

Theresa eskolatik aske izango da hemendik amar egunen buruan, orduan etorriko naiz haren billa eta udako oporrak gurekin igaroko ditu, besteak bezalako etxe batean, besteak bezelako jendeen artean; eta datorren udazkenean kolejio serio batean ezarriko dugu; [...] (Mirande, 1984, 94. or.).

Beraz, udazkenean hasiko litzateke *Theresaren* bizimodu berria, *gizonaren* ondoan edukitakoaren guztiz desberdina. Proserpinaren bahiketaren mitoak eskaintzen duen urtaroen azalpena hankaz gora jartzen da berridazketa honetan, *Theresa-Proserpina gizona-Pluton-Satanekin* dagoenean gertatzen baitira udaberria eta uda, haren aldentzearekin dator udazkena: horretan datza mitoaren *tonu* eta *generoaren modifikazioa*. Age-rikoa dirudi berridazketa honetan balio edo ikuspuntu iraulketa bat egiten dela: bahitzailea ez da *gizona-Pluton-Satan*, ezpada *lehengusua (familia)*-jainko-jainkosak, hura biktima da, jatorrizko mitoan mina eragiten zuena biktima bilakatzen da.

Literatura unibertsalean mitologia eta ideologia kristauaren balio iraulketa horren gauzatze literarioan maiz erabilitako baliabidea da Satanaren mitoarena. Pierre Brunelek zuzendutako *Dictionnaire des mythes mittéraires* (1988) liburuko “Satan” atalean Roland Villeneuvek (1988, 1244-1261. or.) pertsonaia horren mitoak literaturaren historioan jasandako bilakabidea du mintzagai. Erdi Aroan Jainko Kristauaren antitesi gisa, gaizkiaren haragizatze gisa beregan sinisten bazuten ere, XVIII. mendean nahiko ikuspegi eszeptikoa hedatu zen pertsonaia honen existentziarekiko. Autorearen hitzetan joera horrek Satanaren pertsonaia eta mitoaren ahanztura ekarriko zituela aurreikus zitekeen, baina, horren ordez, “Satan héros romantique” (Villeneuve, 1988, 1250-1253. or.) atalean azaltzen duen bezala, XIX. mendeko literaturaren heroi erromantiko nagusienetarikoa bilakatu zen. Bere edertasuna azpimarratzen zen, Charles Baudelairek berak modernitatean egiten jarraituko zuen gisan:

Par ailleurs, l’anglomanie, de règle au débout du siècle dernier, entrînait la lectura sous un jour nouveau du Paradis perdu, de Jhon Milton qui, à l’inverse des mystères médiévaux, assurait que dans son exil, Satan n’avait rien perdu de sa primitive beauté. Ce que Lord Byron s’empessait de confirmer en s’exclamant: «Ô ciel! Sauf celui qui l’avait créé, quelle beauté et quelle puissance fut jamais comparable à celle de Satan?» (*Ciel et Terre*). Il est, surenchérit George Sand, «le plus beau des immortels après Dieu, le plus triste près Jésus, le plus fier parmi les fiers» (*Consuelo*). Admirant l’esprit de persévérance dont Milton avait gratifié le Maudit, Schiller parlait d’«Ungeheuer mit Majestät», et Chateaubiand vo-

yait dans son «Paradis», «une des conceptions les plus sublimes et les plus pathétiques qui soient jamais sorties du cerveau d'un poète» (*Le Génie du Christianisme*). Enfin Baudelaire notait dans ses *Journaux intimes* que «le plus parfait type de beauté virile est Satan – à la manière de Milton» (Villeneuve, 1988, 1250. or.).

Satanen mito edo pertsonaiak Erromantizismoan indar berezia hartu zuen eta matizazio ezberdinak jaso zituen autoreen aldetik:

Si dans leur immense majorité les auteurs romantiques s'accordaient pour redorer le blason du Beau Ténébreux, singulièrement terni par les Encyclopédistes, leurs conceptions différaient quant à son comportement. Les uns le qualifiaient d'insurgé héroïque, de révolté blasphémateur; les autres l'assimilaient à un être misérable cherchant à se gagner le cœur des humains; certains enfin n'hésitaient pas à assurer qu'un jour Dieu lui pardonnerait ses terribles méfaits." (Villeneuve, 1988, 1250. or.)

Villeneuvek aipatzen dituen Satanen berrirakurketen artean, *gizona* matxinatu heroiko eta blasfemari errebeldearen irudiaren erabilerarekin identifika daiteke, bai eta izaki miserablearenarekin ere —bien arteko uztarketak osatuko luke hobekien pertsonaiaren perfila—, kristauen Jaungoikoaren barkamen bila dabilenarekin baino gehiago.

4.2. Suaren lapurreta eta gizakiaren sorrera

Proposatzen dugun bigarren hipotestua Prometeoren mitoena da. Proserpinaren mitoaren bertsioa hautatzeko irizpide berdinak jarraituz, tradizio grekolatindarreko aldaera guztien artean, Prometeoren mitoaren erreferentzia testu gisa Platonen "Protagoras" elkarrizketa ospetsuko (Platon, 1972, 160-195. or.) pasarte bat aukeratu dugu.

Prometeo titan bat zen. Jainkoek lur azpiko materialekin bizidun hilkorren gorputzak sortu zituztenean Prometeo eta haren anaia Epimeteok izaki hilkor horien artean ezaugarri eta haibat gaitasun banatzeko agindua jaso zuten. Epimeteok anaiari eskatu zion egitekoa bere esku utz zezan eta beranduago itzul zedin emaitza ikuskatzera. Prometeok onartu egin zuen anaiaren eskaera eta honek lanari ekin zion. Arreta handiz banatu zituen trebetasun, gaitasun eta ezaugarri guztiak animalien artean, elkarrengandik babesteko, jakiak eskuratu ahal izateko, hotz nahiz bero gehiegi ez pasatzeko, eta abar. Baina hara non, banatzekoak amaitu zitzaizkion Epimeteori gizakien espezieari oraindik bakar bat ere esleitu ez zionean. Orduan, Prometeo iritsi eta hura ikustean bururatu zitzaion

irtenbide bakarra falta ziren gaitasun eta ezaugarriak jainkoei lapurtzea izan zen. Horrela Hefesto eta Atenearen lantegian sartu eta hauen jakinduria artistikoa eta sua lapurtu zituen, azken horrek adimena suposatzen zuen. Egindakoaren ondorioz, Prometeo Zeusek zigortua izan zen: Kaukasoko arroka batean lotuta, arrano batek etengabe jaten zizkion erraiak.

Prometeo pertsonaia mitologikoa bi ezaugarrik bereizten dute mitologia grekolatindar aurrekristauean: batetik, sua lapurtzerakoan jainkoei desafio egin izana eta, bestetik, gizakiaren sortzailea izatea. *Gizona*-Prometeo paralelismoa proposatzen dugu aipatutako bi ezaugarriak eleberriko pertsonaiaren bereizgarri garrantzitsu direlako. Alde batetik, *gizonak* familiari eta gizarteak bide zuzentzat duenari uko egiten die, hau da, botereari eta instituzioari oldartzen zaizkie. Hasiera batetik nabarmentzen dira eleberrian *gizonak* gizarte-arauekiko duen deserosotasunaren gaineko hausnarketak:

Zenbat aldiz azken egun horietan, kirestasunez beterik ezinagoan, amets zoroari uko egitera ez zen saiatu, lehenagoko gizona izan le dintzat berriz ere, jendeekin jendaki, gizartean gizabidetsuki zebillen gizona, erdeinu apur bat doi-doi erakutsiz. Bere irrikiari amor emanaz, ba zekien bere ondamendira lihoakela, bere erruz... hala ziotson gizarteko Eginbideak bederen. Eta alaitasun gabeko irri bat egin zuen bere gogoan: eginbideari hain jarraikia zen gizarte hortan, haren ezagun, adiskide eta aideen artean, ba ote zen haren kezka ta griña berak ezagutu zituenik? Bai noski, bat edo beste izan bide da, pentsatzen zuen, bearbada gutxien susma ditekean gizon zintzo, zindo, jainkotiar bat... bainan delakoak bere buruari gogor egin dio, bestela ez luke orain gora edukiko eta iñork ez lioke begirunez begiratuko. Urrengoan ordea zuurtasun horren zorakeriak, esan-delako gogo-indar hori egiaz den koldarkeriak amorratzen eta nazka erazten zuen. Ez! gizartean bere toki txikia gordetzea gatik batek edo bestek zer-nai egiñik ere, hura ez zen gisa-saldoaren aintzin-eritzietara makurtuko... Zoritxarrekoak, beren biotzeko naikari zondoa zapaldu badute besteak bezelako ez ziren autetsi heiek! (Mirande, 1987, 38. or.).

Istorioak aurrera egin ahala berehala hasten da *gizona* “gizarteko Eginbideak” dioenari muzin egiten eta arauak apurtzen. Proserpinaren bahiketaren mitoan bezala, hemen ere *lehengusua eta familia* (*gizartea, oro har*)-jainko-jainkosak, hau da, boterea eta instituzioa parekatzen dira. Gorago aipatu dugun bezala, eleberriaren hasieran suaren presentzia ere garrantzitsua da, hori izan baitzen Prometeok lapurturiko elementua.

Gizarteari lotuta aldi berean beleak agertzen zaizkigu eleberraren hasieratik, Prometeoren mitoko arranoarekin parekagarriak direnak:

[...] Epaillako egun bat otza, epai-egun bat bezelakoa, pentsatzen zuen gizonak, kanpora begira; beleek baizik ez zuten huts egiten... aski goiztik hor izango ziren ordea, haren amets il-bearraz asetzera etorririk. (Mirande, 1987, 35. or.).

Bestetik, gizakiaren sortzaile izatearen ezaugarriaren paralelismoari dagokionez, *gizonaren* grina da *Theresa* bere nahieran moldatzea, ez soilik bere nahieran, badirudi bere tankera har dezan ere nahi duela.

[...] Theresaren ispiritu berria, Theresaren nortasun txiki, preziosa, kulturaren ezagutza egiten ari... ikugarri eta zoragarri zitzaion asmo hori. Bainan bekaizkeriak osk egin zion biotzean, bet-betan otu zitzaierarik arrotzak izango zirela aurraren irakasle. Zer eskubide zeukaten heiek haren adimena formatzeko? Zergatik heien gandik ikasi bear zuen Theresak? Damu zuen sekula eskolan ezarri izan zuelakotz, berarekin gordetzeko orde, bera egoteko orde haren irakasle bakarra. Egiarki, ez ote litzake solas atsegingarri bat izango, bene-benetan bere eskuetan artuko balu alaba besoetakoaren eskolatzeko kargu hori, haren pentsaeraren erraiñu bat izan ledin aurrarena. Ziurrik zegoen Theresak —naiz ez zen orain artean eskoliersa ona izan— bere alegiñak oro egingo zituela hark irakatsitakoak ikasteko. Eta berak zekien guztia irakatsiko zion, eta guztia ulertzea ekarriko zuen, eskoletako programak moldatzen dituzten asto jakintsuak eskandaliza erazterainokoan. Theresa filosofia ikasten... Theresa latin eta grekoa ikasten... Theresa hark moralari eta gizarteari buruz zituen doktriña garratzak ikasten, ulertzen, onartzen... Oro ar, ez zen burutasun zoroa... [...] (Mirande, 1987, 54. or.).

Gizonak izaki bat sortu nahi du *Theresaren* izpiritua moldatuz, eta beldur da gizarteak bere lana ez ote duen kutsatuko. Ez du kanpo eragirik izaterik nahi eta horregatik isolatu nahi du *Theresa* berea ez den beste edozein irakaspenetik. Mitoen eta hipertestuaren arteko *birnorabidetze* harremana³ kontuan izanik, gaiari ideologia kristauaren ikuspegitik begiraturaz gero, kristau moralari muzin egiteaz gainera, kristauen jainkoa ez beste norbaitek jainkoaren papera hartzeak —gizaki-sortzailearena, alegia— honen boterearekiko oldartzea suposatzen dute, hau da, jainkoarekiko desafioa, berriz ere. Beraz, Prometeoren bi ezaugarriak zaku berean sar daitezke eta, *Haur besoetako*a idatzi nahiz argitaratu zen garaia kontuan hartuta, *gizona*-Prometeoren irudiak botereari eta kristauen

3 Mito hauen berridazketan ez da tonu eta generoaren modifikaziorik ageri, *gizona*-Prometeo zigortua izango da *lehengusu*-familia, botere edo jainkoei desafio egiteagatik.

jainkoari kontra egiten dionarena dela ondoriozta daiteke. Beste behin badirudi Satanen irudiarekin topo egiten dugula, hau da, beraien deabrutasunean bat egiten dute *gizonaren*, Pluton en eta Prometeoren pertsonaiek.

Brunelen obran Mireille Bremondek “Prométhée” atalean (1988, 1187-1200. or.) azaldu bezala, Prometeo Zeusi oldartu zitzaioneko mito honek ere oso harrera ona izan zuen erromantizismoko literaturan, hain zuzen ere:

Le romantisme allait lui conférer une extraordinaire popularité, sans doute n’a-t-on pas toujours renoncé à certaines interprétations traditionnelles: ici et là, Prométhée est encore l’inventeur des sciences et des arts (Ballance, F. Schegel, R. Browning), l’artiste créateur (Byron, Hugo); survit même le Prométhée malfaisant et coupable (Leopardi, Manzoni) sur lequel s’interroge le Frankenstein or the Modern Prometheus (1818) de Mary Shelley. Le plus souvent cependant, il s’inscrit dans le développement du «titanisme» (V. Cerny) entendu comme rejet d’une éthique de soumission et de foi aveugle au nom d’une exigence de liberté et de responsabilité. L’interrogation sur l’origine du mal aboutit à la mise en accusation du Dieu «de l’infortune créateur» déjà rencontré dans la *Pandore* de Voltaire et à la réhabilitation des grands coupables, Satan ou Caïn, tandis que Jésus lui-même devient la victime du mandarin Jéhovah. Prométhée révolté contre Zeus devait donc devenir l’une des figures favorites du romantisme (Bremond, 1988, 1197. or.).

Orain arte ikusitakoaren arabera, maila literarioan Prometeo eta Satanen pertsonaiak XIX. mendeko mendebaldar literaturako erromantizismoan arrakastatsu gertatu zirela agerian geratu da, garaiko sentimenduari erantzuten baitzioten. Mendebaldeko literaturan bat egiten dute bi pertsonaia horiek, kristauen jainkoari, botereari oldartzen zaizkielako, matxinatzen direlako. Prometeoren pertsonaiari dagokionez, hori da gero ere nagusitu zaion balioa, Bremonden hitzetan:

Depuis le romantisme, Prométhée est devenu dans la cultura occidentale le symbole par excellence de la révolte dans l’ordre métaphysique et religieux, tout comme l’incarnation du refus de l’absurde de la condition humaine. Vers le milieu du XXe siècle, les expressions «homme prométhéen», «humanisme prométhéen» ont été à la mode pour évoquer toute attitude conquérante ou de contestation des valeurs traditionnelles (Bremond, 1988, 1187. or.).

Cirloten arabera (1980, 360. or.), Prometeorena izan da gaur egungo literaturan erabilien izan den mito grekoa eta, Brunelek (1988, 1199. or.)

dioenez, XX. mendeak ez zion pertsonaiari ezer berririk gehituko. Ez da ordea Prometeorena XIX. mendeko erromantizismotik iraun duen matxinatuaren pertsonaia bakarra. Pierre Albouyk *Mythes et mythologies dans la littérature française* (1998, 98-121. or.) liburuko “Les mythes de la revolte” kapituluaren Prometeo, Kain eta Satan aztertzen ditu pertsonaia mitologiko matxinatu nagusi gisa eta euren ezaugarri komunari “titanismo” izena ematen dio, Václav Cernyren *Essai sur le Titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1850* (1935) lanetik abiatuta:

[...] Václav Cerny (160) découvre l’âme même du romantisme européen dans la révolte de l’individu contre tout ordre imposé du dehors; ce serait une révolte *kantienne*, au nom de l’autonomie de la conscience, contre l’ordre *maïstrien*, qui incline la raison devant une loi divine incompréhensible. Cette révolte éclate dans le *Caïn* de Byron; les contemporains ont souvent qualifié la littérature de Byron et de ses disciplines d’*école satanique*; Cerny recule, pourtant, les termes de *caïnisme* et de *satanisme*, en considérant qu’en plus de Lucifer et de Caïn, un troisième héros a su incarner la rébellion romantique, Prométhée. En 1820, un an avant le *Caïn* de Byron, le *Prometheus unbound* de Shelley donne, en effet, le signal de cette littérature de la révolte. Les trois grands rebelles qui, au nom de l’homme et de l’humanité, se dressent devant Dieu ou les dieux, demandent donc à être réunis, sous quelque titre que ce soit – et celui de *titanisme*, par la nuance de puissance énorme et de violence qu’il ajoute, peut assez bien convenir (Albouy, 1998, 97. or.).

Albouyren hitzetan, XIX. mendeko bigarren erdian sinbolismoarekin batera itzali zen titanismo horrek indarra berreskuratu zuen igaro mendean, eta horren adibide gisa, Albert Camusen *L’étranger* (1943) eleberria jartzen du, beste batzuen artean (Albouy, 1998, 98. or.). Beraz, *Haur besoetakoan gizon* matxinatuaren titanismoa XX. mendeko literaturan erromantizismotik berreskuratutako pertsonaia matxinatuarekin identifikatu dezakegu.

5. Ondorioak

Artikulu honetan zehar Miranderen *Haur besoetakoan* tradizio greko-latindarrak berebiziko pisua duela agerian utzi nahi izan dugu. Batetik, tradizio horrekiko miresmena ageri da idazlanaren azaleko datuetan, baina, horretaz gainera, konparaketa eta mitokritikaren eskutik, mito aurrekristau grekolatindarrekin era *inplizituan* eleberriaren barne-egituran bertan funtzionatzen duten indarren zati handi bat ere osatzen dutela nabarmendu nahi izan dugu. Eleberriaren argumentuan *transformazio*

komplexuen bidez egindako birnorabidetze nahiz tonu eta generoaren modifikazioen emaitzak aztertu ditugu Haur besoetakoaren hipotestu gisa Proserpina eta Prometeoren pertsonaiekin harremandutako mitoak proposatuz.

Aipatu bezala, Miranderen eragin mitologiko aurrekristauei erreferentzia egiteko “paganismo” kontzeptua asko erabili izan da euskal literaturaren esparruan, bereziki poesigintzan, gehienbat euskal edo mitologia zeltikoari erreferentzia eginez eta ideia folkloriko abertzaleekin harremanduta, pentsamendu filosofiko-politikoari estu loturik. Horretaz gainera, paganismo hori, moral kristauari kontrajartzen zaion neurrian, lizunkeriarri eta maila apalari lotutako konnotazio negatiboz jantzia egon ohi da. Guzti hau dela-eta, literatur testu kritikaren esparruko ondorioak azaltzeko egokiagoa dirudi eragin mitologiko aurrekristauez mintzatzea paganismoaz baino, azken hau ideologia filosofiko-politikoaren esparruko gaietarako utziz.

Aztertutako harreman hipertestualetatik ondorioztatzen dugu *Haur besoetako*an mitologia aurrekristauak ez duela lotura zuzenik euskal mitologia edo herri literaturaren iruditeria konkretuarekin eta eleberrian herrimina eta nostalgia ageri badira beste baliabideen bidez adierazten direla. Euskal folklore kutsurik ez da ageri, ez eta mitologia paganoaren hipotestua izanagatik maila apaleko ideia edo literaturtasunik. Mitologia aurrekristau grekolatindarraren eraginen hautaketak eta tratamenduak kontrakoa erakusten dute: mendebaldar goi-literaturarekiko gerturatze ahalegina; batetik, mito grekolatindar aurrekristauen berridazketa dela-ko eta, ondorioz, literatura unibertsaleko motiboena; bestalde, “titanismo” izendatu den ezaugarria duten pertsonaien mitoen berridazketak biziki landu direlako mendebaldar literaturan; azkenik, “titanismo” horren harira “ipuin berria”-k idatzia izan zen garaiko sentimendu eta literaturarekiko bat egiten duelako eremu mendebaldarrarekin ere. Egia da Peillenek egindako azterketak lokaltasuna erakusten duela, *Haur besoetako*an ageri diren irlak mitologia zeltikoarekin harremanantzen baititu. Bada, ordea, honi loturiko datu interesgarri bat: mitologia grekolatindarrak ere badu Zorioneko Irlen gaineko tradizio mitologiko luze bat. M. A. Santamaríaren artikuluan (2006) tradizio horren nondik-norakoen laburpena eskaintzen da Homero, Pindaro edo Platon bezalako autoreek irla hauen gainean esandakoak bilduz. Datu garrantzitsuena zera da, irla horiek eta *gizonak* deskribatzen dituenak oso antzekoak direla, betiereko bitzta zoriontsuaren ezenatokia, paradisua. Santamaríak Pindarok irlen

gainean egindako deskribapenaren itzulpena eskaintzen du. Hona zati bat:

Pero cuantos tuvieron el valor / tres veces habitando en cada orilla / de mantener su alma / apartada del todo de injusticias / concluyen al fin la senda de Zeus / hasta alcanzar el baluarte de Crono. / Allí las brisas hijas del Océano / envuelven con sus soplos / la Isla de los Bienaventurados / y flores de oro brillan: / de la tierra unas brotan, de magníficos árboles; / a otras las nutre el agua. / Con guirnaldas sus brazos entrelazan / y se trenzan coronas, con los justos designios / de Radamantis, consejero atento, / con quien cuenta el gran padre, / el esposo de Rea, la que ocupa / entre todos el más alto sitio (Santamaría, 2006, 10-11. or.).

Mitologia aurrekristau grekolatindarraren azken eragin hau, aztertu-tako gainontzekoak bezala, lagungarri gerta daiteke eleberriaren interpretazio eta balorazioak osatzeko bidean. Bestalde, lokalismo eta unibertsaltasunaren elkarketa horrek ez du kontraesanik sortzen Mirandere ideologiaren barnean, orain bai paganismoaz ariko ginateteke ideologia moduan eta idazleak honi buruz zuen pentsamenduaz. Mirandek paganismora jotzen bazuen honengan gako bat ikusten zuelako izan zitekeen. Gorago aipatu den Azurmendiren lanean sakontzen da puntu honetan (Azurmendi, 1989). Azken ondorio hauen harira aintzakotzat hartzekoa da Mirandek “Euskadi eta Europa” artikuluan (1976, 57-60. or.) dioena:

Nik ere uste dut lur-zati honetako biztanle guztioi «Europar on» izatea dagokigula, orain dela eun bat urte Nietzsche'k jadanik aolkatzen zigun bezela. Euskalerriaz erri-ugarte bat egitea, garbizale zenbaitek amesten duketenaz, oker baño okerrago litzake. (...) gero, ez baiditeke uka euskal-kultura bat izan ere ba denik, geure kultura hau beste Europarrenek bezelaxe, iturburu komun batzuetatik dator horietatik garrantzizkoenak baitira Erromako kaisar-erria (Mirande, 1976, 58. or.).

Erreferentzia paganoen gakoia izan liteke gai horiek bateragune zirela. Artikulu hori 1959an idatzi zuen Mirandek, hain zuzen ere *Haur besotakoa* amaitu zuen urte berean. Hori kontuan izanik, euskal literatura lan honetan eragin mitologiko grekolatindar aurrekristauek balio eta zentzu berezia hartzen dute, baita bertan ageri den mitologia zeltikoko gai batek greko-latindarrarekin bat egiteak ere: balizko unibertsaltasun-lokalismo dikotomia desagite ariketa bat da -berriki *glokal* terminoak islatu nahi izan duenaren ildotik- eta, honekin batera, euskal mitologia eta literatura mendebaldeko letra kultuen mailan ezartzekoa ere.

6. Bibliografia

- Adam, J.M. (1992). *Les textes: types et prototypes*. Paris: Nathan.
- Agirre, K. et al. (2010). *Haur besoetakoa gaur*. Bilbo: Bilbo Zaharra Liburuak.
- Albouy, P. (1998). *Mythes et mythologies dans la littérature française*. Paris: Armand Colins.
- Aldekoa, I. (2008). *Euskal literaturaren historia*. Donostia: Erein.
- Apalategi, U. (2002). Itsasoaren erabilpen sinbolikoak XX. mendeko zenbait idazleen obran. *Zainak*, 21, 223-236.
- Arkotxa, A. (2000). La mirada malévola de la luna en La ahijada de J. Mirande (1925-1972). In I. M. Zavala (arg.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca)* VI (312-331. or.). Bartzelona: Anthropos.
- Azurmendi, J. (1978). *Mirande eta kristautasuna*. Donostia: Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala.
- Azurmendi, J. (1989). *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler, Miranderen pentsamenduan*. Iruñea: Susa.
- Bremond, M. (1988). Prométhée. In P. Brunel (arg.), *Dictionnaire des mythes littéraires* (1187-1200). Lonrai: Éditions du Rocher.
- Brunel, P. (1988). *Dictionnaire des mythes littéraires*. Lonrai: Éditions du Rocher.
- Brunel, P. (1992). *Mythocritique. Théorie et parcours*. Paris: Presses Universitaires de France, Écriture.
- Casenave, J. (2012). *Euskal literaturaren historiaren historia. Gurea nola konda?*. Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Cerny, V. (1935). *Essai sur le Titanisme dans la poésie romantique occidentale entre 1815 et 1850*. Praga: Orbis.
- Cirlot, E. (1978). *Diccionario de símbolos*. Madril: Ediciones Siruela.
- Eguzkitza, A. (1979-1983). Miranderen elaberrigintzaz. *Haur Besoetakoaren egitura azterketa*, (I). Saioak 2. 1979. (II) Saioak 4. 1980 (III) Saioak 5.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes: La littérature au second degree*. Paris: Éditions du Seuil.
- Gil Bera, E. (1991). *La Ahijada*. Iruñea: Pamiela.
- Gil Bera, E. (1991). Jon Mirande. In J. Mirande, *La Ahijada* (9-78. or.). Iruñea: Pamiela.

- Herrero, J. (2006). El mito como intertexto: la reescritura de los mitos en las obras literarias. *Cédille. Revista de Estudios Franceses*, 2, 58-76.
- Juaristi, J. (1987). *Literatura Vasca*. Madril: Taurus.
- Kortazar, J. (2003). *Euskal Literatura XX. Mendean*. Zaragoza: Prames.
- Mirande, J. (1971). *Haur besoetakoa (ipuin berri bat)*. Donostia: Lur.
- Mirande, J. (1984). *Ene jainko-eidol zaharra, Lur!*. Donostia: Elkar.
- Mirande, J. (1987). *(H)aur besoetakoa*. Iruñea: Pamiela.
- Mujika, L.M. (1984). *Miranderen Poesigintza. Bizitza, ideologia, eraginak, alde tematikoak*. Usurbil: Haranburu-Editor.
- Nabokov, V. (1955). *Lolita*. Paris: Olympia Press.
- Olaziregi, M.J. (2002). *Euskal eleberraren historia*. Bilbo: Labayru Ikastegia – Amorebieta-Etxanoko Udala.
- Ovidio (2012). *Metamorfosis*. Madril: Alianza Editorial.
- Santamaría, M.A. (2006). El Edén griego: las Islas de los Bienaventurados de Hesíodo a Platón. *Res publica litterarum, Suplemento monográfico Utopía 2006*, 15, 3-20.
- Peillen, T. (1987). Benetazkoa eta asmatuzkoa Jon Miranderen idazlanean. *Egan*, 1-2.
- Peillen, T. (1998). Jon Miranderen ordeinua bere lekuan. *Jakin*, 106, 11-30.
- Platon (1972). *Obras completas*. Madril: Aguilar.
- Sarasola, I. (1971). *Euskal literaturaren historia*. Donostia: Lur.
- Sarrionandia, J. (1983). Haur besoetakoa eta beste ninfula batzu. *Maiatz*, 4, 3-8.
- Uribe, K. (1998). Haur Besoetakoa-ren imaginarioa. Lehen hurbilpen bat. *Uztaro*, 24, 77-87.
- Villasante, L. (1979). *Historia de la Literatura Vasca*. Madril: Taurus.
- Villeneuve, R. (1988). Satan. Honetan, Pierre Brunel (arg.), *Dictionnaire des mythes littéraires (1244-1261)*. Lonrai: Éditions du Rocher.

**Emakumearen irudia euskal
haur literatura modernoan.
1980ko hamarkadako
eta gaur egungo egoera**

*Image of women in basque children's and young
people's literature. The 1980s and
the current situation*

Xabier ETXANIZ ERLE

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Eneko FERNÁNDEZ ARTIGAS

Ander Deuna Ikastolako irakaslea

Arantzazu RODRÍGUEZ FERNÁNDEZ

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Jasotze data: 2019.03.21. Onartze data: 2019.04.16

LABURPENA

Literaturak irakurlearengan izan dezakeen eraginagatik, ikerketa honek euskal haur eta gazte literatura modernoak transmititzen dituen eredu eta irudi femeninoak eta maskulinoak aztertu ditu genero-estereotipoen bitartez. 1980ko hamarkadatik gaur egunera eredu eta irudi horiek izan duten bilakaera ezagutzeko asmoz, kritika literario feministaren gomendioak jarraituz, 125 libururen irakurketa analitikoa egin da. Ondorioen artean, aurrerapenak agertu badira ere, oraindik genero-estereotipoen presentzia nabaria da.

Gako-hitzak: haur eta gazte literatura, genero-estereotipoak, sexismoa, berdintasuna eta emakumea

ABSTRACT

Due to the influence that literature can have on the reader, this study has analyzed male and female models and images by means of gender stereotypes transmitting modern basque literature and children's literature. From the 1980s to the present we have been able to discover the evolution of these models and images, following the literary feminist criticism recommendations, we made an analytical reading of 125 books. Although the progress has appeared, the presence of gender stereotypes is still evident.

Keywords: child literature, gender stereotypes, sexism, equality and woman.

1. Sarrera. 2. Datuak. 3. Ondorioak. 4. Bibliografia. 5. Eranskinak

1. Sarrera

Nolakoa da emakumearen irudia 1980ko hamarkadako euskal haur eta gazte literaturan? Nolakoa da irudi hori gaur egungo liburuetan? Aldaketarik egon al da hiru hamarkada hauetan? Artikulu honek euskal haur eta gazte literatura modernoak eskaintzen dituen emakume eta gizonen ereduak eta ezaugarriak aztertzea du xede. Urte hauetan zehar berdintasunaren alde eta hezkidetzan egindako lanak, eta gizartean egondako aldaketa ekonomikoak, kulturalak eta sozialak euskal liburuetan isla izatea aurreikusten da eta ondorioz, espero da neskentzat eta mutilentzat irudi parekideagoa eskaintzea.

Eskola eta familiaren eskutik, haur eta gazte literatura izaten da haurrek daukaten aurreneko produktu kulturala eta gainera, kontuan izanik, beraien gaitasun kritikoa nahiko mugatua dela eta normalean informazio guztia xurgatzen dutela inolako irizpide kritikorik gabe, beharrezkotzat jotzen da edozein gizarte aurrerakoi eta demokratikotan, haurrek kontsumitzen dituzten produktuak ikertzea. Izan ere, haur eta gazte literatura gizarte bateko ideologia eta kulturaren bitartekaritzat jotzen da (Etxaniz, 2011) eta Colomerrek (1999) adierazten duenez, literatura irakurleari, besteak beste, errealitatearen irudikapena eskaintzeaz arduratzen da.

Lanak sortzerako orduan, idazleak eta ilustratzaileak baldintzaturik daude beraien balio bizipen eta ideologiagatik, eta batzuetan kontzienteki eta beste batzuetan inkontzienteki, haur literaturen bidez mundua azaltzeko modu desberdinak islatzen dituzte. Halaber, helduek haurrek mundua nola ikusi behar duten kontatzeko erabiltzen duten tresna da haur literatura. Colomerrek (1999) gomendatzen duenez, gizarteak bere burua nola ikusi nahi duen jakiteko, ez dago haur eta gazte literatura baino dokumentu zehatzagorik.

Aitzitik, Barraganek (1989) gogoratzen du, sozializazio prozesuan literaturaren eginkizunen artean, gizon eta emakume izateko ereduak erakustea dagoela. Haurrek eredu hauek imitatzen dituztenez eta beraien

genero-eraikuntzan eragina izan dezaketenez, interesgarria litzateke euskal haur eta gazte literatura modernoak genero-estereotipoak erreproduzitzen dituen edo ez ezagutzea. Izan ere, genero-estereotipo hauek sexismoa bultzatzen dute eta sexismoa dagoen bitartean ez da berdintasunik egongo. Azken batean, XXI. mendeko hezkuntzaren oinarritzko helburuetako bat berdintasuna bermatzea da eta horretarako estereotipo tradizionalak eskaintzen dituzten ereduak gainditu beharra dago.

Reizabalek (2015) jasotzen duenez, pertsonari bere sexuaren arabera abantailak esleitzeko edo diskriminatzeko erabiltzen diren ohiturei dagoxie sexismoa. Creanyk (1995) adierazten duenez, sexismoa haurren hazkuntzan eta garapenerako mugatzailea da. Gainera, Simonen (2009) uste-tan, sexismoa da gizarteak onartuen eta barneratuen daukan injustizia soziala, eta egoera hau aldatzea oso zaila da (Olid, 2009).

Parrak (2009) agertzen duenaren arabera, emakumeei eta gizonei esleitzen zaizkien desberdintasunak kulturalak eta sozialak dira, eta eragile desberdinek (familia, eskola, komunikabideak...) historian zehar zenbait medioren bitartez transmititu izan dituzte. Generoa eraikuntza soziala den heinean, kulturaren eta momentu historikoaren arabera emakumea-ri eta gizonari egotzen zaizkien ezaugarri psikosozialak dira genero-estereotipoak; alegia, femeninotasunari eta maskulinitasunari ematen zaizkien funtzioak, jokabideak, balioak eta jarrerak sartuko lirateke eta baita ezaugarri sinbolikoak, sozialak, politikoak, ekonomikoak, juridikoak eta kulturalak ere (De Barbieri, 1992; Sau, 2000 eta Reizabal, 2015).

Batzuetan sexismoa begi-bistakoa bada ere, beste batzuetan, ordea, guztiz oharkabea pasatzen da modu zorrotzagoan agertu daitekeelako hizkuntzaren erabilera sexistaren, genero-estereotipoen edo ilustrazioetan ikus daitekeen sinbologia sexistaren bitartez (Turin, 1995). Gómez eta Marcellanen (2017) aburuz, irudia ez da neutrala, errealitatea zatitzen, aukeratzen, antolatzen, azpimarratzen, nabarmentzen eta hierarkizatzen duen tresna baizik.

Tradizionalki emakumea-ri esleitu zaizkion estereotipoak pasibotasuna, ahuldadea, menpekotasuna, irrazionalitatea, beldurra, amatasuna, kolore arrosa, etxeko lanak, zaintza familiarrak... izan dira eta gizonari, berriz, aktibotasuna, indarra, independentzia, razionalitatea, agintea, aursardia, kolore urdina... (Turin, 1995; Simón, 2010; Lluch, 2012; Reizabal, 2015).

Estereotipo tradizional hauek (etxeko lanak eta zaintza familiarrak emakumeei zuzendutako ekintzak izatea, botere guneetan gizonak agertzea, kolore arrosa neskenentzat izatea...) indarturik agertzen badira, Michelek (1987) baieztatzen duenez, haurren, baina bereziki nesken, giza garapena (intelektuala, afektiboa...) oztopatzen da. Hortaz, euskal letretan agertzen diren emakumeen eta gizonen ezaugarriak identifikatzea premiazkoa da sexismoa eta berdintasun eza adierazten dituzten egoerak topatzeko eta etorkizunean hauek desagertzeko konpromezua hartzeko. Izan ere, gizarte, kultura eta une historiko bakoitzean gizon eta emakumeei esleitzen zaizkien funtzioak, balioak eta jokabideak emakumearentzat diskriminatzaileak izaten direnean, estereotipoen bidez sexismoa transmititzen dela baieztatu daiteke. Genero-estereotipo hauek guztiak mugatzaileak, injustuak eta irrazionalak izateaz gain, haurrengan jarrera eta sinesmen sexisten presentzia areagotu dezakete.

Hortaz, kritika literario feministaren gomendioei jarraituz, ikerketa honen asmoa da emakumearen diskriminazioa ahalbidetzen duten e-
struktura sinbolikoak identifikatzea, aztertzea eta salatzea. Baita historian zehar emakumeek pairatu duten ikusezintasunarekin amaitzea eta gaur egun duen irudia erakustea ere (Humm, 1994). Horretarako, gomendatzen da emakumeek eta gizonak idatzitako testu literarioetan genero-estereotipoak aztertzea eta emakumearen irudia ikertzea.

Horrenbestez, eta arestian aipatu den bezala, artikulu honetako xedea euskal haur eta gazte literatura modernoak transmititzen duen emakumearen eta gizonaren irudiaren eboluzioa aztertzea da. Horretarako bi garai desberdin erabili dira: 1980ko hamarkada, hau da, euskal haur eta gazte literatura modernoaren hastapen berantiarra eta bestetik, gaur egungo literatura eta horretarako hamarkada honetako urte bat (2013) aukeratu da. Ezinezkoa denez euskal haur eta gazte literaturako liburu guztiak aztertzea, lan honetan lagin adierazgarri bat aukeratuko da talde osoa irudikatuz (Scribano, 2007). Corpora bi talde desberdinetan banatu da: alde batetik, 1980ko hamarkadan euskaraz sortutako eta itzulitako 70 libururik salduenak eta bestetik, 2013an euskaraz sortutako 55 liburuak. Multzo hau osatzeko, Eusko Jaurlaritzak 2014ko euskal haur eta gazte literaturako Euskadi Sarira aurkeztu zuen hautagaien zerrenda erabili da. Hortaz, artikulu honetako helburuei erantzuteko asmoz, 125 liburu aztertu dira.

Liburuetako informazioa arakatzeko, ilustrazioen interpretazioa egiteko eta pertsonaien zein ekintzen azterketa egiteko, genero-ikuspegian,

estereotipoetan eta sinbologia sexistan (Turin, 1995) oinarritutako genero-analisirako fitxa bat erabili da. Tresna hau sortzeko gaien adituak diren lan hauek hartu dira kontuan: Bronwyn Davies (1994), Teresa Colomer (1994), Adela Turín (1995), la Asociación Du Côté Des Filles (1998a), Nieves Blanco (2001), Teresa Colomer eta Isabel Olid (2009), Emakunde (2009) eta Gema Lluch (2012).

Liburuen irakurketa analitikoa egiteko, aipatutako fitxa betetzeko eta datuak lortu ahal izateko, pertsonaia maskulinoen eta femeninoen ezaugarriak aztertu dira. Adituek adierazten dutenez, haur eta gazte literaturan jarrera eta genero estereotipatuak testuetan eta ilustrazioetan ageri dira (Peterson eta Lach, 1990, García Villanueva, y Hernández Ramírez, 2016). Ondorioz, ahalik eta informazio gehiena eta zehatzena lortzeko asmoz, testuari eta marrazkiei erreparatu zaie.

Lehenengo eta behin, sexu bakoitzaren presentzia ezagutzeko, pertsonaia nagusiaren sexua identifikatu da. Hala ere, emakumeen presentzia soilak ez duenez berdintasunik ziurtatzen, beste ezaugarri batzuk aztertu dira: ezaugarri fisikoak, psikologikoak, kolore arrosa eta urdinaren presentzia, etxeko lanen eta zaintzan familiarren banaketa eta lanbideak. Ezaugarri fisikoen artean, edertasuna, itsustasuna, indarra eta ahuldadearen presentzia identifikatu dira narratzailearen deskribapenetan edo pertsonaien arteko elkarrizketetan, esate baterako, *-Emakumeak, badakizu, gazterik hasten zarete zuen edertasunak erakutsi nahian (Argazki bilduma, 2013, 42)*. Izan ere, tradizionalki edertasuna eta ahuldadea emakumeen ezaugarritzat jo dira eta indarra, aldiz, gizonena (Colomer eta Olid, 2009; Emakunde, 2009). Bestalde, pertsonaia ahula edo indartsua den identifikatzeko orduan ere adjektibo hauen presentzia bilatu da eta baita kontuan hartu da irudien, elkarrizketen eta ekintzen bitartez indarraren erabilera beharrezkoa den ere.

Ezaugarri psikologikoei dagokienez, aktibo-pasibo bikotea erabili da. Lluchek (2012) aipatzen duenez, gizona izan da subjektu aktiboa eta emakumea narrazioaren subjektu pasiboa. Lan honetarako kontuan hartu da, aktibotasuna izendatzeko ekintza nagusia egiten duenaren sexua eta baita ekintza gehien egiten dituenarena ere eta pasibotasunarekin, ordea, menpekotasuna erakutsi duen pertsonaiaren sexua eta erabakitze gaitasunik eza duenarena, adibidez, *-Ez dago eskubiderik. Mutil guztiak titular jarri dituzu, eta bi neskak suplente! -kexatu da Nora. -Broma gutxi! Futbola oso kontu serioa da! erantzun zion Jaimek. (Kankaleko misterioa, 2013, 123)*. Koloreen erabilera sexista ematen den antzemateko, ilustrazioetan pertsonaiek ageri duten koloreari erreparatu zaio; hain zuzen ere, tradizionalki

mutilekin lotzen den kolore urdinaren eta neskekin lotzen den kolore arrosaren erabilera aztertu da.

Ikertzeko beste aldagai garrantzitsu bi etxeko lanen eta zaintza familiarren banaketa dira. Tradizionalki bi betebeharrak hauek emakumeen eskuetan ageri izan dira, beraz, liburuetan hauen banaketa ez parekidea agertzeak ez luke lagunduko berdintasun eredu eskaintzen. Bi lan hauek identifikatzeko orduan, liburuen ilustrazioei, ekintzen deskribapenei eta pertsonaien arteko elkarrizketei erreparatu zaio: *Sukaldeko lanak ere, Kar-liren amak baino askoz bizkorrago egiten zituen amonak* (Amona, 1983, 15).

Azkenik, sexu bakoitzean agertzen diren lan ordainduak zeintzuk diren aztertu da. Horretarako, marrazkietan agertzen direnak eta narrazioan zehar aipatutakoak kontuan hartu dira.

2. Datuak

Ikerketa honetan haur eta gazte literaturaren azterketa deskriptiboa egin da datuak ahalik eta erarik objektiboenean aurkezteko asmoz, inolako baloraziorik egin gabe (Gurdián-Fernández, 2007). Iritziak eta balorazioak ondorioen atalean aurkeztuko direlarik.

Kuantitatiboki euskal haur eta gazte literatura modernoan emakumearen eta gizonaren presentzia gero eta parekideagoa den jakiteko, liburuen protagonista nagusia neska/emakumea edo mutila/gizona den aztertu da. Emakumearen ikusezintasunarekin amaitzeko beharrezkotzat jotzen da emakumeek gero eta protagonismo eta presentzia handiago izatea. Hala ere, emakume gehiago egoteak ez du esan nahi irudiak parekideak direnik, ezta gutxiago ere.

Emakumearen presentzia nolakoa den ezagutzeko, 1980ko hamarkadako liburuetan eta 2013. urtean argitaratutako liburuetan protagonista nagusiaren sexua ikertu da.

1.Taula *Protagonista nagusiaren sexua*

Protagonista nagusia	1980ko hamarkada Ehunekoak	2013. urtea Ehunekoak
Emakumea/ neska	% 15.7	% 32.7
Gizona/ mutila	% 58.6	% 34.5
Besteren bat	% 25.7	% 32.8

Datuek aditzera ematen dutenez, 1980ko hamarkadako liburuen % 15.7an emakumea ageri da protagonista nagusiaren rolean eta gizonak, ordea, liburuen erdian baino gehiagotan (% 58.6) ageri dira protagonista nagusiaren paperean. 2013ko corpusean datuak parekatu dira, bereziki emakumeen presentzia handitu delako; izan ere, liburuen % 32.7an emakumeak dira protagonista nagusi gisa eta liburuen % 34.5ean gizonak.

Dena den, datu hauek ez dutenez zertan berdintasunik bermatzen, ezta imitatuak izan daitezkeen eredu berrien transmisioa ziurtatzen ere, arestian aipatu den bezala, genero-estereotipoak ikertuz, liburuetan emakume eta gizon horiek nola ageri diren arakatu behar da.

Hau horrela delarik, hurrengo taulan gizonen eta emakumeen ezaugarri fisiko estereotipatuak arakatu dira. Modu horretan ezagutuko baitugu indarra edo edertasuna norekin identifikatzen diren.

2. Taula. *Pertsonaien ezaugarri fisikoak*

Ezaugarri fisikoak	1980ko hamarkada Ehunekoak	2013. urtea Ehunekoak
Neska indartsua	% 0	% 7
Mutil indartsua	% 30	% 21
Neska ahula	% 2	% 5
Mutil ahula	% 0	% 0
Neska ederra	% 31	% 38
Mutil ederra	% 4	% 17
Neska itsusia	% 12	% 7
Mutil itsusia	% 4	% 0

Aurreko taulan bildu den bezala, antzematen da gehien errepikatzen diren ezaugarriak genero estereotipoak direla, hau da, indarra mutilen ezaugarri nagusizat eta edertasuna neskena. Hala ere, nabarmentzekoa da 2013an argitaratutako liburuetan mutil ederraren presentzia (% 17) eta mutil indartsuaren beherakada (% 21).

Ezaugarri fisikoekin batera, interesgarria litzateke aktibotasuna eta pasibotasuna dikotomiaren banaketa aztertzea (ikus. 3. taula).

3. Taula *Pertsonaien ezaugarri psikologikoak*

Ezaugarri psikologikoak	1980ko hamarkada Ehunekoak	2013. urtea Ehunekoak
Neska aktiboa	% 32.9	% 36.4
Mutil aktiboa	% 80	% 58.2
Neska pasiboa	% 47.1	% 45.5
Mutil pasiboa	% 11.4	% 10.9

2013. urteko datuak parekideagoak badira ere, oraindik ezaugarri psikologikoei dagokienez, genero-estereotipoak indarrean daudela ikus daiteke. Mutil aktiboen presentzia 1980ko liburuen % 80tik 2013ko liburuen % 58.2ra murriztu da. Bestalde, neska aktiboen presentzia % 32.9tik % 36.4ra igo da.

Ikertu den beste aldagai bat koloreen presentzia izan da. Koloreen aniztasuna nabaria den arren, sexu bakoitzean genero-estereotipoei lotutako kolore arrosa eta urdinean ipini da arreta.

4. Taula *Kolore arrosaren eta urdinaren presentzia*

Koloreak	1980ko hamarkada Ehuneakoak	2013. urtea Ehuneakoak
Neska urdinez	% 4.3	% 21.8
Mutila urdinez	% 17.2	% 32.7
Neska arrosaz	% 11.4	% 14.6
Mutila arrosaz	% 1.4	% 11

Datuetan ikusten den bezala, 2013an nesken kasuan kolore urdinaren erabilera (% 21.8) eta mutilen kasuan kolore arrosaren erabilera (% 11) handitu dira. Hala ere, urdinaren presentzia euskal liburuetan arrosarena baino askoz handiagoa da.

Ikertzekoa den beste ohiko elementua etxeko lanen banaketa da. Suposatzen da ardura honek eboluzioa izan duela eta gaur egungo egoera parekideagoa agertuko dela. Hauek izan dira lortutako datuak.

5. Taula *Etxeko lanen presentzia*

Etxeko lanak	1980ko hamarkada Ehuneakoak	2013. urtea Ehuneakoak
Emakumeak	% 72.8	% 36.4
Gizonak	% 17.1	% 18.2

1980ko hamarkadako datuak argigarriak dira; izan ere, liburuen % 72.8an emakumeren bat etxeko lanak egiten ageri den bitartean, soilik liburuen % 17.1ean ageri da gizonen bat ardura hau betetzen. 2013ko datuak parekideagoak dira etxeko lanen presentzia txikiagoa da eta horren ondorio nagusia da emakumeen presentzia erdira jaitea (% 36.4).

Betebehar honekin harreman estua dauka Turinek (1995) sinbolo sexistatzat jotzen duen amantalaren erabilerak. Horrela, 1980ko hamarkadako liburuen % 38.5ean ageri da emakumeren bat amantala jantzirik eta gizonen bat liburuen % 1.4an. 2013an amantalaren erabilera txikiagoa da;

nesken kasuan liburuen % 12.7an ageri dira eta mutiletan urte honetako liburuen % 1.8an.

Hurrengo taulan sexismoa detektatzen lagungarria den beste aldagai bat aztertuko dugu, zaintza familiarrak alegia.

6. Taula Zaintza familiarren presentzia

Zaintza familiarrak	1980ko hamarkada Ehunekoak	2013. urtea Ehunekoak
Emakumeak	% 77.2	% 74.5
Gizonak	% 22.9	% 40

Zaintza familiarrei dagokienez, 2013ko datuak parekideagoak dira, baina, hala ere, oraindik emakumeak dira nagusiki betebeharrak honetako arduradun nagusiak. 1980ko hamarkadako liburu gehienetan ageri dira emakumeak zaintza familiarren bat egiten (% 77.2) eta gizonak ez dira ailegatzen liburuen laurdenera ere (% 22.9). 2013ko datuetan, emakumeen kasuan apur bat murriztu da (74.5) eta gizonetan ia bikoiztu egin da (% 40).

Azkenik, artikulu honetan emakumeen eta gizonen lan ordainduak aztertu dira.

1980ko hamarkadako liburuetan gizonen 210 lanbide desberdin identifikatu dira (medikuak, poliziak, irakasleak, arrantzaleak, ugazabak...) eta emakumeen 55 lanbide (irakasleak, erizainak, saltzaileak, neska-meak...). Gizonen kasuan, errepikatuen poliziarena da, liburuen % 30ean agertzen delarik, bigarrena irakaslearen da (liburuen % 25.7) eta hirugarren lekuan, mediku eta apaiza gisa agertzen diren gizonak (% 22.8). Emakumeen kasuan, irakaslearena eta neskamearena dira gehien errepikatzen direnak (% 30), gero, saltzailearena (% 14.2) eta hirugarrenik, erizainarena (% 8.5).

2013. urtean emakumeen kasuan 47 lanbide identifikatu dira. Horien artean, errepikatuen irakaslearena da, liburuen % 18.1ean, bigarrena zerbitzariarena, liburuen % 9an eta hirugarrenik, neskamearena eta kazetariarena liburuen % 7.2an ageri baitira. Bestalde, gizonen kasuan 114 lanbide desberdin identifikatu dira. Kasu honetan, errepikatuenak poliziarena eta alkatearena dira, liburuen % 16.3an, ondoren, irakasleak ageri dira, liburuen % 12.7an eta azkenik, medikuak eta zerbitzariak liburuen % 10.9an.

Identifikatutako lanen kualifikazioari dagokionez, bi sexuen arteko aldea ere esanguratsua da. Emakumeen kasuan goi-mailako ikasketak behar dituzten 10 lanpostu antzeman diren bitartean (kazetaria, zientzialaria, ikertzailea...), gizonetan 31 lanbide desberdin topatu dira: abokatuak, medikua, arkitektoa...

Bestalde, 2013an argitaratutako liburuetan aldeak murriztu badira ere, oraindik gizonen lanbideak anitzagoak eta prestigiotsuagoak direla baieztatu daiteke. Emakumeentzat identifikatutako 47 lanbide horietatik 13k goi-mailako ikasketak behar dituzte: arkeologoak, erizainak, irakasleak, abokatuak, ikertzaileak, antropologoak... Gizonen kasuan, ordea, 114 lanbide horietatik, goi-mailako ikasketak behar dituzten 21 lanpostu antzeman dira: arkitektoak, epaileak, kazetariak, zirujauak, unibertsitateko irakasleak, psikiatrak...

3. Ondorioak

Liburuak ez dira neutroak eta neurri handi batean errealitate soziokultural baten isla izaten dira. Ikerketa honetan zehar, eboluzioa eta aurrerapausoak egon direla ikusi bada ere, oraindik euskal haur eta gazte literaturak genero estereotipoen bitartez irudi parekiderik ez duela eskaintzen baieztatu daiteke.

Emakumearen presentziari dagokionez, 1980ko hamarkadatik 2013ra eboluzioa egon dela baieztatu daiteke, euskal haur eta gazte literaturan emakumearen presentzia eta garrantzia handitu delako. 80ko hamarkadan protagonista nagusiaren paperean zegoen desoreka gainditu da eta gaur egun rol honetan, gizonen eta emakumeen presentzia orekatua da. Hori bai, kuantitatiboki berdintasuna bermaturik egoteak ez du esan nahi sexismorik ez dagoenik ezta genero estereotipoen transmisioa bukatu denik ere. Horregatik, beharrezkotzat jo da beste aldagai batzuen bitartez emakumeak eta gizonak nola ageri diren aztertzea.

Ezaugarri fisikoak aztertu direnean (edertasuna, itsusitasuna, indarra eta ahuldadea), bi ondorio nagusi atera daitezke: alde batetik, 1980ko hamarkadatik gaur egunera estereotipo fisikoek presentzia galdu dutela, bereziki mutil indartsuaren presentzia. Bestetik, gaur egun oraindik ere mutil indartsuaren eta neska ederraren estereotipoak direla gehien errepikatzen direnak. Genero-estereotipo hauek sustatzen jarraitzen den bitartean, euskal haur eta gazte literaturan ez da eredu parekiderik eskaini-

ko. Izan ere, indarra mutilekin lotuz eta neskekin edertasuna ez da sexismoarekin amaitzen.

Aktibotasunari eta pasibotasunari dagokionez, datuak baikorragoak eta orekatuagoak dira 2013. urtean neska aktiboen presentzia handitu egin delako eta mutil aktiboaren presentzia txikitu delako. Hala ere, parekidetasunerantz eboluzionatu duen ezaugarri honetan, oraindik mutil aktiboaren presentzia handiagoa da. Gainera, ezaugarri pasiboan datuak ezkorragoak dira neska pasiboaren presentzia mutilarena baino nahiko handiagoa delako.

Datuetan aztertu denez, 1980ko hamarkadako liburuetan koloreen erabilera sexista nabarmenagoa da kolore urdina orokorrean mutilekin lotzen delako eta arrosa neskekin. 2013an, ordea, kolore urdinaren erabilera nesketan gero eta handiagoa da eta baita kolore arrosaren erabilera mutiletan ere. Hala ere, urdinaren presentzia arrosarena baino handiagoa da.

Tradizioz etxeko lanen ardura emakumeari eman zaio, baina gaur egun ardura honen banaketa parekidea eskatzen duen mezuen presentzia handiagoa da. 2016an Eustateko datuek eboluzioa adierazten badute ere, oraindik banaketa ez da parekidea; 1993an emakumeek gizonak baino 3 ordu eta 13 minutu gehiago pasatzen zuten jarduera honekin. 2013an, ordea, diferentzia hori ordu bat eta 31 minutura jaitsi da. Bilakaera honen arrazoiak nagusiki bi dira: etxeko lanei gizonak eskaintzen dieten denbora handitu delako eta emakumeek etxetik kanpo lan egitera koan, ardura hauei eskaintako denbora murriztu delako. Aldeak txikitu badira ere, oraindik ez dira bat ere ez parekideak.

Gai honetan 2013ko datuak baikorragoak badira ere, etxeko lanen ardura euskal haur eta gazte literaturan oraindik ez da era parekide batean islatzen ardura hori nagusiki emakumeen eskuetan ageri delako.

Aztertutako beste aldagai bat zaintza familiarrak dira. Kasu honetan ere baieztatu da liburuetan ez dela betebeharrak honetako banaketa parekidea bermatzen. 2013ko liburuetan zaintza familiarrak egiten dituzten gizonen presentzia 1980 hamarkadatik handitu bada ere, ume eta gazteei zuzendutako literaturan oraindik zaintza familiarrak emakumeen esku ageri dira nagusiki.

Ikerketa honetako aldagaiekin amaitzeko, baieztatu daiteke lan ordainduetan ikus daitekeen eboluzioa ez dela nahikoa izan irakurleak eredu parekideak topatzeko. Lan ordainduen aniztasunari dagokionez,

2013an 80ko hamarkadan baino arrakala txikiagoa ageri da. Hala ere, gizonak betetzen dituzten lanbideak anitzagoak eta prestigiotsuagoak izaten dira kuantitatiboki eta kualitatiboki aztertuz gero.

Aldaketa eta eboluzioaren arrazoiatariko bat egilearen generoa izan daiteke. Izan ere, lehenengo multzoan (80ko hamarkadako liburuen zerrendan), 70 egiletatik bakarrik 14 egile dira emakumeak (% 20) eta 2013 urtean, ordea, 55 egiletatik 19 dira emakumeak (% 34.54 alegia).

Artikulu honek aukera ematen du euskal haur eta gazte literatura modernoak eskaintzen duen emakumearen eta gizonaren irudia ezagutzeko eta 1980ko hamarkadatik 2013. urtera irudi horiek izandako eboluzioa nolakoa izan den aztertzeko. Horretaz gain, liburuak genero-estereotipoen bitartez arakatzeko tresna berri baten sorrera ekarri du. Ezagututako emaitzek berdintasunerantz nolabaiteko eboluzioa erakusten badute ere, begi-bistakoa da oraindik euskal letretan egoera utopiko horretatik urrun samar gaudela. Espero da bitartekariak (egileak, gurasoak, editoreak, hezitzaileak...) emaitza hauen inguruko hausnarketa egitea eta beste ikertzaile batzuk azterketa desberdinak egitera animatzea, esate baterako, liburuen egilearen sexuak emakumearen eta gizonaren irudian eragina duen ikertzea edo hemen sortutako metodologiarekin eta tresnarekin beste data batzuk aztertzea.

Irakurketa kritikoa sustatzea beharrezkoa da berezko irizpidea duen gizarte gogoetsua izateko. Balio menderatzaileak eta zenbait testutan azpian daudenak interpretatzen dakien gizarte batek soilik lortuko du irudi parekideak eskaintzen duen literatura sortzea.

Azken lau hamarkada hauetan indarrean egon diren berdintasun planek, hezkuntza legediek, erakunde publikoek eta pribatuek martxan ipinitako kontzientzia kanpainak... ez dute lortu euskal haur eta gazte literaturan estereotipo sexistekin amaitzea. Gaur egungo gizartea ez da 1980ko hamarkadakoa, gaur egungo literatura ez da 1980ko hamarkadakoa, eta gizartea eta literatura zerbait aldatu badira ere, oraindik aldaketari eusten dioten genero-estereotipoak hor daude, gizartean literaturan bezala. Argi geratu da gizartean oso erroturik dauden estereotipoak aldatzea ez dela egun batetik bestera lortzen dena.

Berdintasun ezak presente jarraitzen duenez eta honek emakumeen eta gizonen arteko desberdintasun sozialak areagotzen dituzenez, gure nahia litzateke hurrengo urteetan sortuko diren lanetan irakurleek eredu eta irudi anitzak, ez estereotipatuak eta parekideak topatzea gizartea

aldarazteko asmoz. Euskal haur eta gazte literatura gizartearen nolabaiteko errealitatea islatzeari uztea eta gizarte parekideagoa eraikitzen lagunduko duen baliabidea bilakatzea.

4. Bibliografía

- Association Européenne du Côté des Filles (1998a) *¿Qué ven los niños en los libros de imágenes? Respuesta sobre los estereotipos*. Paris: Du Côté des Filles.
- Barragán, F. (1989). Conocimiento social, sexismo y literatura infantil. *Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil*, 11, 8-12.
- Bas, E., Perez de Guzmán, V. eta Vargas, M. (2014). Contribución de la lectura a la formación de género en el grado de Educación Social. *Ocnos: Revista de Estudios sobre Lectura*, 12, 129-148.
doi: http://dx.doi.org/10.18239/ocnos_2014.12.07
- Blanco, N. (2001). *Educación en femenino y en masculino*. Madrid: Akal.
- Bronwyn, D. (1994). *Sapos y culebras y cuentos feministas: los niños de preescolar y el género*. Madrid: Cátedra.
- Colomer, T. (1994). A favor de las niñas. El sexismo en la literatura infantil. *Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil*, 57, 7-24.
- Colomer, T. (1999). *Introducción a la literatura infantil y juvenil*. Madrid: Síntesis.
- Colomer, T. eta Olid, I. (2009). Princesas con tatuaje: las nuevas caras del sexismo en la ficción juvenil. *Textos de Didáctica de la Lengua y la Literatura*, 51, 55-67.
- Creany, A.D. (1995). The appearance of gender in award-winning children's books. In *Selected readings from the Annual Conference of the International Visual Literacy Association* (289-298). Chicago: International Visual Literacy Association.
- De Barbieri, T. (1992). *Sobre la categoría de género: una introducción teórico-metodológica*. Santiago de Chile, Chile: Isis Internacional.
- Emakunde (2009). *Cuentos infantiles y roles de género*. Gasteiz: Emakunde.
- Etzaniz, X. (2011). La transmisión de valores en la literatura, desde la tradición hasta la LIJ actual. *Ocnos: Revista de Estudios sobre Lectura*, 7, 73-83.
doi: http://dx.doi.org/10.18239/ocnos_2011.07.06

- Fernandez, E. (2017). *Emakumearen irudia euskal haur literatura modernoan. 1980ko hamarkadako eta gaur egungo egoera* (Doktorego-tesia). UPV/EHU, Bilbo.
<https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/22706/1/TESES_FERNANDEZ_ARTIGAS_ENEKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [2019.03.04].
- García, J. eta Hernández, C.I. (2016). ¿Realidad o fantasía? Roles y estereotipos sexistas expuestos a través de representaciones discursivas e iconográficas en cuentos infantiles. *Revista Integra Educativa IX*, 9 (1), 91-110.
<http://www.scielo.org.bo/scielo.php?pid=S1997-40432016000100006&script=sci_arttext> [2019.03.09].
- Gómez, A. eta Marcellán, I. (2017). ¿Responden las imágenes utilizadas en educación plástica visual a la propuesta curricular? Un análisis de las imágenes de los libros de texto de Educación Secundaria en la Comunidad Autónoma Vasca. *Educación XX1*, 20 (1), 233-252.
doi: 10.5944/educXX1.17510
- Gurdián, A. (2007). *El paradigma cualitativo en la investigación socio-educativa*. San José, Costa Rica: CECC-AECI.
- Humm, M. (1994). *A reader's guide to contemporary feminist literary criticism*. New York: HarvesterWheatsheaf.
- Instituto Vasco de Estadística del Gobierno Vasco (2016). Las mujeres dedican el doble de tiempo a las tareas domésticas que los hombres en la C.A. de Euskadi. Prentsa oharra 2016.07.02
<http://www.eustat.eus/elementos/ele0013200/Las_mujeres_dedicar_el_doble_de_tiempo_a_las_tareas_domesticas_que_los_hombres_en_la_CA/not0013296_c.html> [2019.03.15].
- Lluch, G. (2012). El sexismo en la literatura para niños. *Denken Pensée Thought My sl, e-zine de Pensamiento Cultural Europeo*, Criterios, 30, 495-507.
- Michel, A. (1987). *Fuera moldes*. Bartzelona: Editorial La Sal-UNESCO.
- Mosteiro, M.J. eta Porto, A.M. (2017). Análisis de los estereotipos de género en alumnado de formación profesional: diferencias según sexo, edad y grado. *Revista de Investigación Educativa*, 35 (1), 151-165.
doi: <http://dx.doi.org/10.6018/rie.35.1.257191>
- Parra, J. (2009). *Educación en valores y no sexista*. Gaztela-Mantxa: Instituto de la Mujer.

- Peterson, S.B. eta Lach, M.A. (1990). Gender stereotypes in children's books: Their prevalence and influence on cognitive and affective development. *Gender and Education*, 2, 185-197.
<<http://files.generoysexualidades.webnode.com/200000044c94ccca47c/denken30.pdf>> [2019.02.19].
- Reizabal, L. (2015). *Genero-berdintasunean hezteko gida. Familia, irakasle eta bestelako hezitzaileentzat*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea eta UEU.
- Sanchez, M. (2014). *Género, diversidades y diferencias en Educación Infantil y Primaria*. Madril: Fundación 1º de mayo.
<www.fe.ccoo.es/7e057f496d5df8aea6be4dca6c045045000063.pdf> [2019.02.25].
- Sau, V. (2000). *Diccionario ideológico feminista*. Bartzelona: Icaria.
- Scribano, A.O. (2007). *El proceso de investigación social cualitativo*. Buenos Aires, Argentina: Prometeo Libros.
- Simón, M.E. (2010). *La igualdad también se aprende: Cuestión de educación*. Madril: Narcea.
- Turín, A. (1995). *Los cuentos siguen contando. Algunas reflexiones sobre los estereotipos*. Madril: horas y HORAS.
- Turner, D. (1996). Gender stereotyped descriptors in children's picture books: Does "curious Jane" exist in the literature?. *Sex Roles*, 35 (7-8), 461-488.
- Vázquez, C. (2010). *Diálogos intertextuales 3: en busca de la voz femenina*. Berna, Suitza: Peter Lang.

5. Eranskinak

Eranskina I

1980ko hamarkadan argitaratutako liburuak

- Al dai, I. (1981). *Portzelanazko irudiak*. Donostia: Erein.
- Alonso, F. (1987). *Haizearenfaroa*. Madril: Anaya.
- Alzola, N. "Bitaño" (1982). *Ipuinak*. Bilbo: Mensajero.
- Añorga, P. (1984). *Pottoko*. Donostia: Elkar.
- Añorga, P. (1985). *Pottokoren izeba Juanita*. Donostia: Elkar.
- Aristi, P. (1986). *Martinello eta sei pirata*. Donostia: Erein.

- Arratibel, J. (1986). *Mari Xor*. Donostia: Elkar.
- Atxaga, B. (1988). *Antonino Apreta*. Donostia: Erein.
- Atxaga, B. (1989). *Astobathypodromoan*. Donostia: Erein.
- Atxaga, B. (1985). *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian*. Donostia: Erein.
- Atxaga, B. (1987). *Kitarra baten bila gabiltza zorutzen*. Donostia: Elkar.
- Atxaga, B. (1984). *Sugeak txoriari begiratzten dionean*. Donostia: Erein.
- Atxaga, B. (1984). *Txitoen istorioa*. Donostia: Erein.
- Ballaz, J. (1989). *Ibai astronauta*. Bartzelona: Timun Mas.
- Ballaz, J. (1989). *Ibai esploratzaile*. Bartzelona: Timun Mas.
- Balzola, A. et al. (1982). *Lotarajoatekoipuinak*. Donostia: Erein.
- Blyton, E. (1981). *Bostakberriro Kirrinuhartean*. Donostia: Elkarlanean.
- Blyton, E. (1981). *Bostakihesi*. Donostia: Elkarlanean.
- Canela, M. (1981). *Norena da basoa?*. Donostia: Elkar.
- Denou, V. (1985). *Teo eta bere arreba*. Bartzelona: TimunMas.
- Denou, V. (1992). *Teo hipermerkatuan*. Bartzelona: TimunMas.
- Denou, V. (1979). *Teo zoo batean*. Bartzelona: TimunMas.
- Elexpuru, J.M. (1984). *Fernando Plaentziarra*. Donostia: Elkar.
- Etxaniz, X. (1984). *Nirebelarriak*. Donostia: Elkar.
- Etxaniz, X. (1985). *Patxiki*. Donostia: Elkar.
- Etxebarria, R. (1986). *Izpiak*. Bilbo: Ibaizabal.
- Garzia, J. (1986). *Malen laberinto madarikatuan*. Arrigorriaga: SM.
- Gosciny, R. (1991). *Asterix Belgikan*. Donostia: Elkar.
- Gosciny, R. (1982). *Nikolas Txiki*. Donostia: Elkar.
- Gosciny, R. (1994). *Nikolas Txikiren errekreoak*. Donostia: Elkar.
- Gosciny, R. (1993). *Nikolas Txikiren oporrak*. Donostia: Elkar.
- Härtling, P. (1983). *Amona*. Donostia: Elkar.
- Herge (1985). *Castafioreren bitxiak*. Donostia: Elkar.
- Iturralde, J.M. (1987). *Londresen nago aitonarekin*. Donostia: Erein.
- Iturralde, J.M. (1986). *Zikoinen kabian sartuko naiz*. Iruñea: Pamiela.
- Landa, M. (1989). *Aitonaren txalupa*. Donostia: Elkar.
- Landa, M. (1981). *Amet suhinak*. Donostia: Elkarlanean.
- Landa, M. (1983). *Elisabete lehoi domatzailea*. Donostia: Elkarlanean.

- Landa, M. (1982). *Kaskarintxo*. Donostia: Elkar.
- Landa, M. (1984). *Txan fantasma*. Donostia: Elkar.
- Lertxundi, A. (1988). *Indiana Jones-en zamarra*. Donostia: Erein.
- Lertxundi, A. (1988). *Kaxkajo bahituaren kasua*. Donostia: Elkar.
- Lertxundi, A. (1981). *Tristeak kontsolatzeko makina*. Donostia: Erein.
- Lodi, M. (1982). *Txipi*. Donostia: Elkar.
- Mendiguren, X. (1993). *Estitxuk pirata izan nahi du*. Donostia: Elkar.
- Mendiguren, X. (1989). *Ezin da ipuinik asmatu ala?*. Donostia: Elkar.
- Mendiguren, X. (1990). *Harrika*. Donostia: Elkar.
- Muro, G. (1983). *Justin Hiriart itsas gorritan*. Donostia: Erein.
- Olaizola, J.M. (1980). *Till Eulen spiegel*. Donostia: Elkar.
- Olaizola, M. (1982). *Nire ibilaldiak*. Donostia: Elkar.
- Ormazabal, J. (1981). *Esaera zaharrak eta txiste berriak*. Donostia: Elkar.
- Ormazabal, J. (1984). *Kotti*. Donostia: Elkar.
- Ormazabal, J. (1983). *Margolin*. Donostia: Elkar.
- Ormazabal, J. (1986). *MariPERTXENTA*. Donostia: Elkar.
- Ormazabal, J. (1982). *Pernando Amezketarra*. Donostia: Elkar.
- Orwell, G. (1982). *Abereen etxaldea*. Donostia: Elkar.
- Pisón, X. (1985). *Luxioren abenturak*. Donostia: Elkar.
- Press, H.J. (1984). *Eskubeltz taldearen abenturak*. Donostia: Elkar.
- Preussler, O. (1982). *Tomas txorimalo*. Donostia: Elkar.
- Rodari, G. (1981). *Jolas egiteko ipuinak*. Donostia: Elkar.
- Rodari, G. (1983). *Telefonozko ipuinak*. Donostia: Erein.
- Sagarzazu, P. (1986). *Jon Txikiren abenturak*. Donostia: Elkarlanean.
- Sorribas, S.(1980). *Ketxuseen zooa*. Donostia: Elkar.
- Twain, M. (1981). *Printzea eta eskalea*. Donostia: Elkar.
- Ugarteburu, A. (1988). *Abarrak*. Donostia: Elkar.
- Verne, J. (1998). *Mikel Strogoff*. Donostia: Elkarlanean.
- Verne, J. (1981). *Munduaren azken muturreko faroa*. Donostia: Elkar.
- Vinyes, J. (1989). *Hamar hatz*. Donostia: Elkar.
- Yarnoz, S. (1980). *Makilakixki*. Donostia: Elkar.
- Zubeldia, I. (1983). *Euskaldun bat Marten*. Donostia: Elkar.

2013an argitaratutako liburuak

- Agirre, A. (2013). *Nire potxolina maitea*. Donostia: Elkar.
- Agirre, K. (2013). *Amaia Lapitz eta Didoren ermandade sekretua*. Donostia: Elkar.
- Alberdi, U. (2013). *Txikitzen zaretenean*. Iruñea: Pamiela.
- Alberdi, U. (2013). *Zure denboraren truke*. Donostia: Elkar.
- Alonso, A. (2013). *Tigreen hizkera*. Bilbo: Aizkorri.
- Andueza, J. (2013). *Kankaleko misterioa*. Donostia: Elkar.
- Añorga, P. (2013). *Augustoren botila*. Bilbo: Giltza.
- Añorga, P. (2013). *Mux munstroa*. Donostia: Elkar.
- Añorga, P. (2013). *Zapatagorri*. Iruñea: Denonartean.
- Arana, A. (2013). *Aitaren sekretua*. Bilbo: Ibaizabal.
- Arana, A. (2013). *Espaziotik etorria*. Bilbo: Ibaizabal.
- Arana, A. (2013). *Maitasunsua*. Bilbo: Ibaizabal.
- Arranz, I. (2013). *Hizkimilikiliklik!*. Bilbo: Ibaizabal.
- Bilbo, L. (2013). *Euli bat dut bihotzean*. Donostia: Elkar.
- Bourgoin, P. (2013). *Behruz*. Baiona: Ikas.
- Bourgoin, P. (2013). *Dogomuso neska txiki*. Hazparne: Gatuzain.
- Bourgoin, P. (2013). *Hiru bidaiariak*. Baiona: Ikas.
- Bourgoin, P. (2013). *Katilua*. Baiona: Ikas.
- Bravo, O. (2013). *Hiru dragoi*. Donostia: Erein.
- Bravo, O. (2013). *Izotz zuloa*. Donostia: Erein.
- Bueno, R. (2013). *Hamar! Aitonak oparia dakar!*. Bilbo: Ibaizabal.
- Cano, H. (2013). *Zebra efektua*. Donostia: Ikastolen elkarte.
- De Pedro, J. (2013). *Etsai gordea*. Donostia: Elkar.
- Egaña, A. (2013). *Simon ipuinen munduan*. Donostia: Elkar.
- Egiguren, E. (2013). *Pashmina gorria*. Bilbo: Mensajero-Bitarte.
- Elortza, I. (2013). *Zazpi kolorea*. Donostia: Elkar.
- Etregarai, E. (2013). *Puagg*. Iruñea: Denonartean.
- Gabantxo, N. (2013). *Iparzuri*. Iruñea: Denonartean.
- Igerabide, J.K. (2013). *Antzinako ipuintxo bat gauero*. Bilbo: Aizkorri.
- Irasizabal, I. (2013). *Bizkartzainaren lehentasunak*. Donostia: Elkar.

- Iturralde, J. (2013). *Rasputin eta San Petersburgoko gauak*. Donostia: Elkar.
- Kazabon, A. (2013). *Argazki albuma*. Donostia: Elkar.
- Kazabon, A. (2013). *Parke bakartia*. Donostia: Elkar.
- Kazabon, A. (2013). *Sorgin maitagarriak*. Bilbo: Aizkorri.
- Linazasoro, K. (2013). *Hau zer lau elementu!*. Iruñea: Pamiela.
- Linazasoro, K. (2013). *Tripoli doktorea*. Donostia: Elkar.
- Lopez de Muñain, I. (2013). *Ezkilalore*. Iruñea: Txalaparta.
- Mendibil, M. (2013). *Bizi*. Iruñea: Denonartean.
- Mendizabal, A. (2013). *Nire alabak ez du erremediorik*. Donostia: Elkar.
- Morillo, F. (2013). *Hiru istripu eta bi amodio*. Irun: Gaumin.
- Morillo, F. (2013). *Infernuko arrosak*. Irun: Gaumin.
- Murua, M. (2013). *Marimotots errekan*. Donostia: Elkar.
- Murua, M. (2013). *Pirritx titia ematen*. Donostia: Elkar.
- Murua, M. (2013). *Porrotx ispiluan*. Donostia: Elkar.
- Murua, M. (2013). *Pupu eta Lore zilipurdika*. Donostia: Elkar.
- Olaizola, J.M. (2013). *Oihaneko epailea*. Donostia: Elkar.
- Peña, J. (2013). *Kilimanjaroko diamantea*. Bilbo: Ibaizabal.
- Perez, L. (2013). *Dortoka galdua*. Bilbo: Aizkorri.
- Rodriguez, T. (2013). *Artzaina izan nahi dut, eta zer?*. Donostia: Elkar.
- Soria, N. (2013). *Loixun, uxu hegalaria*. Iruñea: Denonartean.
- Soria, N. (2013). *Txibi inurri laboraria*. Iruñea: Denonartean.
- Suarez, C. (2013). *Erikaren ttilikak*. Bilbo: Aizkorri.
- Ugarte, Y. (2013). *Itsaso maleta batean*. Iruñea: Denonartean.
- Unzueta, L. (2013). *Kaiuko bate lurretan*. Donostia: Elkar.
- Zubeldia, I. (2013). *Eskola sorgindua*. Bilbo: Ibaizabal.

Liburuak aztertzeko erabili den fitxa
Izenburua,
Egilea,
Data:

Protagonista nagusia

	BAKARRA	TALDE BAT
Mutila/ Gizona		
Neska/ Emakumea		
Neska-mutilak		

	ANIMALIA	OBJETUA
Zehaztu gabea		

Bestelako protagonistak

	BAKARRA	TALDE BAT
Mutila/ Gizona		
Neska/ Emakumea		
Neska-mutilak		

Deskribapenak

	ANIMALIA	OBJETUA
Zehaztu gabea		

	Neskak	Mutilak
Ezaugarri fisikoak		
Ezaugarri psikologikoak (izaera)		
Trebetasunak/gaitasunak		

Nortasuna

	Neskak	Mutilak
Salbatzailea/ Konpontzailea/ Heroia		
Arazoak gainditzeko dituen		
Menpekotasuna		
Autonomia		
Erabakiak hartzen ditu		
Indarkeriaren erabilera		

Ezaugarri fisikoak

	Neskak	Mutilak
Indartsuak		
Ahulak		
Ederrak		
Itsusiak		

Ezaugarri psikologikoak (izaera)

	Neskak	Mutilak
Aktiboak		
Pasiboak		
Menderatzaileak		
Mantsoak (menegitea)		
Lehiakorrak		
Alferrak		
Sentikorrak		
Ausartak		
Zitalak		
Lotsatiak		
Ahulak		
Sortzaileak/abenturazaleak		
Ameslariak		
Heroiak		
Jakintsuak		

Etxeko ardurak/ lanbideak /espazioa

	Neskak	Mutilak
Etxekolanak		
Zaintza familiarrak		
Lan ordainduak		
Boteredunak (karguak)		
Etxe kanpoan /esfera publikoa/ gizartea		
Etxe barruan / esfera pribatua		
Ospea ematen duena		
Diru asko ematea		
Diru gutxi ematea		

Nor ageri da etxean?

	Aita	Ama	Biak	Semea	Alaba	Beste familiarrak
Nor ageri da etxean						

Lanbideak*Neskak / emakumeak:**Mutilak / gizonak:***Sinbologia**

	Neskak	Mutilak
Maletina		
Betaurrekoak		
Egunkaria		
Amantala		
Txakurra		
Katua		
Urdina		
Arrosa		
Etxeko tresnekin		
Kaleko tresnekin		

Aisialdia

	Neskak	Mutilak
Lagunekin paseatu		
Kirola egin		
Irakurri		
Telebista ikusi		
Abenturak		
Zinemara joan		
Museora joan		
Zoora joan		
Etxetik kanpo jolastu		
Etxe barruan jolastu		
Ikasi		
Bidaiatu		

Hasier Etxeberriaren *Mugetan* (1988) berrirakurritz

Revisiting Hasier Etxeberria's Mugetan (1988)

Ane VILLAGRAN ARRASTOA
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Jasotze data: 2019.03.02. Onartze data: 2019.05.27

LABURPENA

Hasier Etxeberriaren *Mugetan* (1988) eleberriaren berrirakurketa bat proposatu dugu lan honetan. Euskal literaturan gatazkaren lanketari heldutako eleberrri aitzindarietako bat izanik, artikulu honetan egin nahi den obraren azterketak gatazkaren errepresentazioa, traumaren lanketa zein genero irakurketa izango ditu arreta gune. Bide horretan, lehenik eta behin, testua inguratu eta obraren sortze testuingurua eta harrera kritikoa aurkeztu dira. Bigarrenik, testuan barneratuz, narrazioaren analisia egin da eta jarraian eleberriaren irakurketarako gako zenbaiten azterketa egin da. Zehazki, *Bi arraia marroien* eta *Eperik Gabeko Saltoaren* sinboloen irakurketa proposamena egin da, traumari eta genero irakurketari loturiko berrirakurketarako gako gisa.

Gako-hitzak: Euskal literatura, *euskal gatazka*, trauma, testu-analisia, genero irakurketa.

ABSTRACT

The object of this paper is the analysis of Hasier Etxeberria's novel *Mugetan* (1988). This novel constitutes one of the first works in Basque literature addressing the *Basque conflict*. This article explores the interplay between the representation of the *Basque conflict*, the impact of trauma and gender. We have first examined the context and the critical reception of the literary text. Secondly, together with the narrative analysis, we sought to unlock the two main symbols of the text, *Bi arraia marroi* (two red lines) and *Eperik Gabeko Saltoa* (a jump without a deadline), considering them the keys to a possible rereading.

Keywords: Basque literature, *Basque conflict*, trauma, text analysis, gender.

1. Sarrera. 2. Testua inguratuz. 2.1. Harrera kritikoa. 3. Testuan barneratuz. 3.1. Narratzailea eta konta teknika. 3.2. Espazioa. 4. Berrirakurketarako gako zenbait. 4.1. *Bi arraia marroi*. 4.2. *Eperik Gabeko Saltoa* (E.G.S). 5. Ondorioak. 6. Bibliografia.

1. Sarrera

Traumaren inguruko korrante teorikoak AEBetan sortu ziren 90eko hamarkadan eta ordutik ildo kritiko garrantzitsua bilakatu dira, literaturaren arloan ere testuaren eta irakurlearen arteko harremanaren inguruko analisi eta hausnarketa berriak piztu dituztelarik. Laurie Vickroyk honela definitzen ditu traumaren narrazioak: “trauma narratives are narratives that go beyond presenting trauma as subject matter or in characterisation; they also incorporate the rhythms, processes, and uncertainties of trauma within the consciousness and structures of these works” (2002, 14. or.). Era honetako literatur testuek traumaren zantzuak erakusten dituzten ezaugarri formalak dituzte eta hala, trauma ikasketek ezaugarriok definitu eta zehaztu nahi izan dituzte. Vickroyk (2002), esaterako, ondoko ezaugarri formalak identifikatzen ditu traumaren inguruko narrazioetan: fragmentazioa (24. or.), metaforak sortzeko gaitasuna (31. or.), pertsonaien izaeren disoziazioa (28. or.) eta lekukotzaren kontzepzio dialogikoak (175. or.), besteren artean. Esperientzia traumatiko baten bidez idaztearen asmo nagusia min psikiko jasanezin bat artikulatzea litza-teke, subjektua edo komunitatea azaleratzeko edo komunikatzeko gai ez dena. Hau da, hitz egin ezin daitekeen hori adierazteko bitarteko bilakatzen da kultur praktika (Andermahr eta Pellicer-Ortin, 2013, 2. or.). Traumaren teoriaren ildotik literatur testua traumaren lekuko bihur liteke eta hala, berrirakurketa bat ekarri.

Trauma ikasketek azpimarratu izan dute artea, bere adierazpen desberdinetan, sendabide izan litekeela idazle zein komunitateentzat. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History* (1996) lanean Cathy Caruthek argudiatzen du literaturak aukera eskaintzen digula bestela isilean geratuko lirartekeen gertakarien lekuko izateko. Testuaren irakurketa psikoa-nalitikoetatik abiatuta, Caruthek erakusten du, eritasunetik haraindi,

egoera traumatikoak komunitateentzat esanguratsu eta sendabide bilakatzen direla ahotsa jarri eta entzunak direnean:

Trauma seems to be much more than a pathology, or the simple illness of a wounded psyche: it is always the story of a wound that cries out, that addresses us in the attempt to tell us of a reality or truth that is not otherwise available. This truth, in its delayed appearance and its belated address, cannot be linked only to what is known, but also to what remains unknown in our very actions and language (1996, 4. or.).

Ildo honetan, Roger Luckhursten *The Trauma Question* (2013) traumaren garapenaren inguruko lanean korrante honen jatorri multidiziplinarra azpimarratzen du, hurbilpen teoriko bakoitzak formulazio desberdinak eskaini baitizkio traumaren kontzeptuari, besteren artean dekonstrukzioak, materialismo kulturalak, historiografiak eta baita feminismoak ere. Hain zuzen ere, azken hamarkadan traumaren narratibak aurretik bazterrean izandako ahots isilduen adierazgarri eta analisirako bide bilakatu dira. Zehazkiago, Vickroyk azpimarratzen duen eran, azken aldiko literatur ikerketek Juduen eta emakumeen literatur lanetan jarri dute fokua (2002, 20. or.).

Generoaren eta traumaren arteko elkargunearen ildotik, Laura S. Brown (1995) psikologoak azpimarratu izan du generoaren eta traumaren eraikuntzan kanpo eta barne faktoreek duten eragina. Hala, generoaren eta traumaren arteko elkarreragina ekoizpen kulturalen bidez azter daitekeela dio, historiako momentu desberdinerako emakumeen bizipen eta esperientzien lekuko diren testu adierazpenen bitartez. Ideia honi jarraiki, Laura S. Brownek egiten duen traumaren analisi feministak gizonetzkoen esperientzia traumatiko publiko horietatik haraindi joan nahi luke, honela definitzen duelarik haren xedea: “to look beyond the public and male experiences of trauma to the private, secret experiences that women encounter in the interpersonal realm” (102. or.), “illuminating the realities of women’s lives, it turns a spotlight on the subtle manifestations of trauma” (108. or.). Beraz, esan liteke traumaren hurbilpen feministak aukera eskaintzen duela traumaren eremua ere generoak zeharkatzen duela erakusteko eta bazterrean geratu diren irakurketetan arreta jartzeko, Egañak dioen eran:

Las representaciones literarias y textuales del trauma, en tanto que representaciones simbólicas, también están atravesadas por el género; sin embargo, en el abundante pensamiento teórico sobre el trauma que se ha producido a partir de los años 1990, sobre todo en el marco de los

estudios sobre el Holocausto, el género ha recibido poca atención en tanto que categoría de análisis (2019, 58. or.).

Lan honetan, traumaren teoriaren ildotik Hasier Etxeberriaren *Mugetan* (1988) eleberriaren berrirakurketa osatzeko gako zenbait proposatuko ditugu. Genero irakurketa traumaren ildo teorikoekin uztartuz, narrazioko sinbolo biren analisia egingo dugu. Bide honetan, lehenik, eleberriaren erditze testuingurua aurkeztuko dugu. Jarraian, lanaren analisi narratologikoa egingo dugu, pertsonaia, narratzaile eta espazioan arreta jarritz. Azkenik, traumari eta generoari loturik ageri diren narrazioko bi sinboloen analisia egingo dugu, *Mugetan* lanaren berrirakurketarako gako gisa aurkeztuz.

2. Testua inguratuz

Aztergai dugun lana, *Mugetan*, Hasier Etxeberriaren lehen eleberria da, 1988. urtean Elkar argitaletxearen eskutik plazaratua. Idazleak Eusko Jaurlaritzako dirulaguntza jaso zuen eleberria idazteko eta 1989. urteko “Xalbador” sarian accesita lortu zuen. 1997. urterako eleberriak lau edizio zituen plazaratuak eta saldutako 8.000 ale.

Eleberriaren erditze testuingurua 80ko hamarkadako Euskal Herria dugu. Franco hil berritan, hamarkada honen hastapenetan bereziki gogorra izan zen euskal gizarteak bizitako errepresioa. Borroka armatuari begira jarritz gero, 80ko hamarkada izan zen ETaren eta estatuaren arteko tentsio une gorena. Epealdirik odoltsuena izan zen, historialari zenbaitzuk “berunezko urteak” deritzoten sasoi, hain zuzen ere. Ondoko 90eko hamarkada ere bortitza izan zen oso, estatuaren indarkeria areagotu eta atxiloketa ugari gauzatu baitziren. Garaiko giro horren emaitza da aztergai dugun *Mugetan* narrazioa. Etxeberriak berak *Argian* 1989ko urrian argitaratutako elkarrizketa batean aitortu zuen testuinguru sozial asaldatu eta errepresibo horren salaketa izan zela nolabait liburu hau argitaratzearen asmoetarik bat:

Hemen bizi garen askok momentu oso gordinak pasatu ditugu, merezi eta nahi izan gabe. Nire familia nahiko astindua izan dut eta ni neu ere mutil zintzo eta formala izanik sustatu naute behin baino gehiagotan. Gai hori interesgarria iruditzen zait. Aske utzi nahi izan dut nire idazteko gogoia eta akaso liburu honek hasiera batean zuen motibazio bakarra zen, alde baten salaketa egitea. Polizia eta errepresio egoera oso gogorra izan da eta iruditu zitzaidan oso gai literarioa izan zitekeela,

nobela batean bere lekua eduki zezakeela denuntziak, edo behintzat horrek sortzen duen halako fatalismoa (Etxeberria, 1989).

Mugetan eleberria dugu, hain zuzen ere, euskal literaturaren historian *euskal gatazkaren* errepresentazioari heldu dioten eleberri aitzindarietako bat. Esan bezala, *euskal gatazkan* 80ko hamarkada tentsio une garrantzitsua izan bazen ere, narraziogintzan, eztanda honen uhinak ez dira hurrengo hamarkada arte ageriko izango eta 90eko hamarkadan helduko da gatazka armatuaren kontakizunaren lehertzea, Olaziregik (2017) “Literatura vasca y conflicto político” artikuluan zehazten duen gisan: “La irrupción masiva del tema del terrorismo de ETA en la novela y el cuento en euskera comenzó en la década de 1990” (2017, 12. or.). “Berantze” hau, baina, ez litzateke gatazkari bizkar ematearen emaitzatzat ulertu behar. Aitzitik, euskal literaturaren garapen naturalen ondoz ondoko fenomeno genuke hau, 80ko hamarkadaren amaiera arte helduko ez den euskal literaturaren autonomizazio prozesuari loturik ulertu beharrekoa, Zalduak (2017) dioen gisan:

Pero eso, más que con el conflicto en sí, creo que tiene que ver con la dinámica propia de una literatura en formación: hay que recordar que la literatura en euskera, minoritaria y memorizada, no llega a una cierta mayoría de edad, pongamos, hasta finales de los años ochenta, cuando logra una cierta autonomía con respecto al compromiso nacional-culturalista que había sido, hasta entonces, uno de sus principales motores. (Zaldua, 2017).

Edonola ere, 90eko hamarkadaren aurretik ere izan dira euskal literaturan gatazkari erreferentzia egin dioten narrazio lanak ere. Horien artean aitzindaria Saizarbitoriaren *100 metro* (Kriseilu, 1976) eleberria genuke, hila izan aurretik Konstituzio plaza azkenekoz zeharkatuko duen etakidea ardatz duena. 1973. urterako idatzia bazen ere, hiru urte beranduago izan zuen lehen argitalpena eta orduan ere, zentsura medio, bahituta egon zen lehen edizio hura. Urte gutxiren buruan, 1983. urtean eman zen argitara Mario Onaindiaren *Grand Placen aurkituko gara* (Haranburu Editor, 1983) nobela. Hemen ere militante bat dugu kontakizuneko protagonista nagusi. Libertatea eskuratu berritan, Bruselan familiaren zain den militantearen gogoetak eta bikotekidea idazten ari zaion gutunaren hitzak dira narrazioaren ardatz. Urte berekoa dugu Anjel Lertxundiren *Hamaseigarrean aidanez* (Erein, 1983) eleberria ere, egileak berak adierazi izan duen bezala, garai hartako gizartearen testuinguru politikoa gatazkatsuen metafora izan nahi lukeen lana dena. Txillardegiren *Exkixu* (Elkar, 1988) eta aztergai dugun Hasier Etxeberriaren *Mugetan* (El-

kar, 1988) ere hastapen hamarkada horretan kokatzen diren narrazio lanak ditugu. Lehen horretan militantzian hasi berria den gazte baten gorabeherak dira istorioaren muina.

Esan bezala, beraz, garaiko testuinguru soziopolitikoaren isla izan nahi luke aztergai dugun lanak. Baina, gisa berean, eleberriak bazuen bigarren asmo edo helburu bat ere, barrura begirakoa. Honen aitortza zuzenik ez zuen Etxeberriak *Argiako* orduko elkarrizketa horretan eman, baina bai bere azkenetariko idatzietako batean, *Minbizia dut* (2016) ize-nekoan:

Hondarribian bizi nintzela, Espainiako Polizia Nazionalak Indautxuko komisaldegira eraman ninduen gau batez, enpresari bat bahitzen lagundu nuela eta. Gau beltza zinez, non igogailuek behegailuen izena hartu zuten, han denak egiten baitzuen zuloan behera, gora beharrean. Gertaera hark sortutako espantuz sendatzeko, literaturara jo nuen eta *Mugetan* nire lehen eleberria idatzi nuen. Bingo! Kitto beldurrak. Susmoa banuen, baina literaturak minak kitatzeko balio duen segurantziaz bizitu naiz harrez gero (Etxeberria, 2016).

Beraz, esan genezake bikoitza dela eleberri honen xedea. Batetik, euskal gizarteak 80ko hamarkadan bizi zuen errepresio egoera salatzea eta bestetik, errepresio horrek eragindako esperientzia pertsonal baten mina apaltzea. Aitortza honen ildotik, narrazioa egoera traumatikoa gainditzeko baliabide ere izan dela esan dezakegu eta kode horren baitan eskainiko ditugu guk ere berrirakurketarako gakoak.

2.1. Harrera kritikoa

Lehenik eta behin, azpimarratzekoa da, nahiz eta garaiko salmenta kopuruek harrera arrakastatsua izan zuela adierazi, gerora ahaztuxe geratu den liburua izan dela *Mugetan*. Kritikariak ase ez zituen lana izan zen, ez narratologiaren aldetik ez eta gaiaren tratamenduari dagokionean ere, eta asegabetasun hori areagotuz joan da denborak eta konta moldeek aurrera egin ahala. Honen erakusle dugu Josu Landak 1989an “Nola idatzi klabe politikorik gabeko nobela politiko” izenburupean egindako eleberriaren gaineko kritika, tankera honetako iruzkinekin:

Pertsonaiak ez zaizkigu konplexutasun haundiegiz aurkezten, baina deskribatzen zaiguna nahikoa da airean gera ez daitezen. [...] Haatik, gorabeherok ez diote berotasunik batere galeratzen. [...] Abila ageri zaigu Hasier elipsi narratiboak egiteko orduan, kontakizunak indarra gal ez dezan. [...] Baina hain gai garrantzitsuetan elipsira jotzeak nobelaren

indarra eta haria beste nonbait bilatzera darama. [...] Hau bezalako nobela gehiago behar ditugu. Ofizioko nobela gehiago, irakurterrazak, pretentsiorik gabekoak. Euskaltegietan asko eta arrazoiz salduko direnak (Landa, 1989).

Bitarikoa da iritzia, eleberriari aldeko irizten dizkion ezaugarri horietan beretan topatzen baititu Landak ahuluneak ere. Nolanahi ere, Landak ororen gaindi lanaren baliagarritasuna azpimarratzen du, funtzionalitatea, nolabait. Garaiko testuinguruak baldintzatuta, balirudike, euskal literatura eta bereziki eleberriak euskal alfabetatzearen aldeko bitarteko edo “tresna” gisa ulertuak direla. Hala, lanak helburu honen xerka izan zezakeen eraginkortasunaren arabera epaitua dela dirudi. Honela baitio Landak azken lerroetan: “Hau bezalako nobela gehiago behar ditugu. Ofizioko nobela gehiago, irakurterrazak, pretentsiorik gabekoak. Euskaltegietan asko eta arrazoiz salduko direnak” (Landa, 1989).

Ildo honetan, gogoan izan behar genuke 80ko hamarkadaren hastapenetan euskal kultura instituzionalizatu egingo dela eta, beraz, gisa honetako hausnarketak garaiko normalizazio prozesu horren ibilbidearen baitan behar direla ulertu. Hala, testuinguru horretan literatura normalizaziorako tresnatzat ere jo zen eta haren literatur kalitateaz haraindi bide horretan eragiteko gaitasuna ere balioetsia zen. Egaña (2013) dioen eran:

1970eko eta 1980ko hamarkadan hizkuntza literarioaren “normalizazioa” zen literatur esparruan eta kritikan nagusia zen eztabaidetakoa, eta literaturaren normalizazioa prosa literarioaren garapenarekin konponduko zen arazo gisa ikusten zen. Hau da, ez-normalizat jotzen zen ingurune soziolinguistikoari literatur hizkuntza egokia sortuta egingo zitzaion aurre (424. or.)

Azken buruan, Figuroak (2001) azpimarratu bezala literaturaren funtzioetako bat ere badelako hizkuntzaren normalkuntza eta areago, gurea bezalako literatur esparru minorizatueta:

Hizkuntza gutxitueta literatur esparruetan, literaturaren funtzioetako bat, nazioaren eraikuntza sinbolikoarekin batera, hizkuntzaren normalizazioa izan ohi da. Bide horretan, liburuen arrakasta komertziala, irakurzaletasunaren eta hizkuntzaren normalizazioan lagungarri den heinean, ez da negatibotzat jotzen, eta ez du balorazio negatiborik jasotzen (apud Egaña, 2013, 282. or.).

XXI. mendera etorri, egindako berrirakurketen kritikek ere ez dute *Mugetan* eleberri gogoangarritzat. 2010. urtean, berrargitalpenaren hari-

ra, hauek izan ziren Aritz Galarragak eleberriari eskainitako hitzak: “Gaindituak dira, ordea, [konta teknika] horiek denak, eta irakurketa xalo xamarra, piperrik gabea da gaur egungoa. Gorabehera urrikoa, zurrune-gia, konparazioz betea” (2010). Berrikiago, 2017an honela definitzen zuen Iban Zalduak Etxeberriaren lana: “Un intento temprano y también *raté* de aunar novela negra y La Cosa”.

Aipagarria da orobat Hasier Etxeberriak berak *Zuzeun* argitara eman-dako gogoeta eleberriaren 7. edizioaren harira:

Elkar argialetxeak, *Mugetan* nire nobelaren 7. edizioa egin du: 500 ale [...]. Pozteko albistea beharko luke izan horrek egilearentzat, baina, poztu? Zertaz poztu? Liburuak 10 euro inguru balio duela uste dut, beraz, ale guztiak salduko balira, urte batzuren buruan 500 euro jasoko nituzke, hortik zergak kentzeko. Ez dago batere gaizki, pentsa lezake batek, salduko den liburu bakoitzeko euro bat irabaztea, baina irakurketa bakarraz bestekoak ere baditu gertaera honek, nik bai baitakit, “irakurle naturalak” ez direla izan liburu hori liburudendetan eskatu dutenak. Aitzitik, irakurle derrigortuak ditu erosleak, ikasle jendea, bereziki.

Jakin dakit *Mugetan* ez dela klasiko izateko jaioa, maite dudan arren, abiatze eleberri bat baino ez zen izan niretzat. Handik hona, 1989tik, lau aldiz, gutxienez, gainditu dudana. Han jorratzen diren gaiak (amodiozko triangelua, euskal gatazka...), mila aldiz hobeto agertzen asmatu dute beste egile batzuek. Zer arraio dabilta, orduan, hura irakurtzen gaurko 16-17-18 urteko gazteak? Zein irakasle alferrek edo irakaskuntza sistema baldarrek dauka gertaera honen erantzunkizuna? (Etxeberria, 2016).

3. Testuan barneratuz

Txabi Basterretxearen irudi bat dakar lehen edizioak azalean. Zuri-beltzekoa argazkia da, hesi baten eta giza gorputz baten itzalen irudia, hain zuzen ere. Hesi horrek kuarteleko (tortura lekuko) burdin atea iradoki lezake zein Euskal Herriaren Ipar-Hego muga bera. Hesia mugaren irudikapena da finean eta mugaren adiera zabala da aztergai dugun narrazioaren testuingurua, etengabe mugan diren pertsonaien kontakizuna. Hona eleberriko XIX. pasartean egina den mugaren inguruko hausnarketa:

Muga guztiak dute beraiengan adierazgaitza den zerbait. Plano batean egindako marra soila izatetik benetan gurutzatu beharreko leku bihurtzen denean, urduritasuna eta batzuetan larritasuna nagusitzen dira bidaiariarengan (79. or.).

Kontrazaleko lerroak Aingeru Epaltzak idatziak dira. Hitzotan eleberria nobela beltzaren generoan sailkatzen du eta bereziki azpimarratzen du “apologiaren mundutik urrundu nahiak dakarren sinesgarritasuna”. Nolanahi ere, paratestuen artean eskaintza genuke beharbada elementurik esanguratsuena eta narrazioarekin berarekin loturarik estuena lukeena. Eskaintza *Itziarren semeari* egina da. Telesforo Monzonek idatzia eta Pantxoa eta Peiok musika jarritako kantu ezaguna dugu *Itziarren Semea*, torturaren kontrako abesti herrikoi bilakatu dena. Kantuaren hitzak Andoni Arrizabalaga ondarroarraren omenez idatziak izan ziren, 1968. urtean atxilotua eta Zarauzko polizia-etxean torturatua izan zenari. Ondoko lerroetan narrazioaren argumentuan azalduko den bezala, eleberri honetako protagonistak ere torturatuak izango dira.

Mugetan eleberriko narrazioa 25 ataletan antolatua dago eta ardatza errepresio gogorreko testuinguru batean kokatutako maitasun istorioa da. Hiru dira eleberriko protagonista nagusiak: Mikel Zulueta, Nati Lasa eta Felix Artetxe, “Tximu”. Mikel Zuluetak haurtzarotik maite duen Nati Lasari Iparraldera lagunduko dio abortatzera. Hiruen arteko elkargunearen gertakaria da narrazio hau, Natik barnean daraman haurra luzaroan bikote izandako Felix Artetxerena baita. Felix Artetxe etakidea da eta Iparraldean da iheslari. Mikel Zuluetak eta Nati Lasak Iparraldera egingo duten bidaia horrek poliziaren susmoak piztuko ditu eta Mikel atxilotzea erabakiko dute. Torturapean, egindako bidaia horren arrazoa bilatuko du poliziak eta, Natiri sekula aitortuko ez zuen sekretua izango zela zin egin bazion ere, Mikelek azkenean mugaz bestaldera joateren arrazoa aitortuko du. Nati ere bitarte horretan atxilotu eta torturatu egingo dute eta Mikelek lagunaren sufrimendua luzatu nahi ez eta hitza haustea erabakiko du. Poliziak abortuarena prentsan argitararaziko du Felix Artetxe muga zeharkatzera behartzeko eta hala, Natirekin hitz egitera etorritakoan poliziak hil egingo du etakidea. Gertakari honen ondorioz hautsi egingo da Mikel eta Natiren arteko harremana.

Orotara, sei dira *Mugetan* eleberriko protagonistak, aipatu berri ditugun hiru nagusiak eta beste hiru bigarren mailako. Mikel Zulueta irratiko langilea da, albistegietako eguraldiaren iragarpenaren arduraduna. Militantzia politikoan inplikatu gabea da eta Natirenganako maitasunarengatik baino ez du halako arriskurik hartuko. Kontakizuneko gizajoa da, Natirenganako leialtasuna mantentzeko gai ez dena, ahula, galtzailea. Edonola ere, pertsonaia beregaina da, egoera gogorrean ere ez du beste inor lagun edo babes.

Felix Artetxe “Tximu” genuke Mikelen antagonista. Militante konprometitua da, bizia militantziari eskaini diona, bikotea bidean galtzeko ere prest izan dena. Ausarta, haren bila joango direla jakinik ere, Hegoaldera itzuliko dena bere duintasuna berreskuratuz. Hil egingo dute bidean, adoretzu eta duin hildako heroia izango da, baina. Pertsonaia autonomoa da hau ere, laguntzarik eskatuko ez duena, nahiz komandokideak dituen babes.

Nati, berriz, ingurua helduleku duen pertsonaia gisa aurkeztua da, ahul eta ziurtasunik gabe. “Tximu” zuen garai batean sostengu, hari hori etetean Mikelengana joko du laguntza bila eta honen babesgabezia galtzerakoan Teresa, abokatua eta, bereziki, ama izango ditu aterpe. Bere barne gogoetak ere ahuleziaren eta sentiberatasunaren erakusle dira eta askotan narratzaileak Natiren jokabide eta sentipen horiek emakume izatearen orokortasunaren pareko ditu. Ziurgabetasun eta historia horren erakusle dira, esaterako, jarraian bildutako Natiren gogoetak:

Beldurra: Noiz ahaztuko dut beldurra? (19. or.).

Tristura: Tristura, tristura eta tristura (21. or.).

Ahulezia: Gogorregia gertatu zitzaion Natiri beti ihesean ibiltzea (20. or.).

Ziurgabetasuna: Lasai, seguru, zer da guzti hori? –pentsatzen zuen berekiko-. Zulo estuan ehiztarien beldur babestutako erbien lasaitasuna eta ziurtasuna? Autopista erdian autoak harrapa ez dezan ahaleginetan ari den zakur izutuaren bake eta zoriona? (22. or.).

Hauskortasuna: Nati, lainedeko lilia zen: ahul eta kolorgea [...] ukitzen zuen oro tristarazten duen Midasen kontrakara bailitz sentitzen zen. (55-56. or.).

3.1. Narratzailea eta konta teknika

Narratzaileari dagokionez, narratzailea orojakilea da nahiz ugariak diren kamera baten ikuspegitik antolatutako deskribapen pasarte objektiboak ere, konta molde “behaviorista” batetik hurbilekoak lireratekeenak. Era berean, zehar estiloan kontatua da narrazioa: “ez zutela piska batean lasai utziko *pentsatu zuen Mikelek*” (15. or.). Narratzailea kanpodiegetikoa da eta konta molde aski tradizionala: 3. pertsona gramatikala eta iraganeko aditz aldia. Istoriotik kanpoko narratzaile mota hau da egokiena pertsonaien fokalizazio aldakorra baliatzeko eta txandakatze hori da, hain zuzen ere, eleberri honen gakoetako bat. Kapituluak aldatuz

doa narratzailearen fokalizazioa pertsonaia batetik bestera eta, hala, Mikel, Felix, Nati, ama, abokatua eta Teresaren barne pentsamenduen berri du irakurleak. Ikuspegi orokor bat eskaintzen du konta molde honek eta, bereziki eraginkorra da txandakatze hau pertsonaia bakoitzaren erabaki eta ekintzek beste protagonistengan duten eragina agerrarazteko.

Konta teknikari dagokienez, azterketa garaiko testuinguru literarioan kokatzeari ezinbestekoa deritzogu. Euskal nobelagintza modernoaren hastapenak gogora dakarkigun estiloa darabil Etxeberriak. Saizarbitoriaren *100 metro* (1976) bide urratzailearen oihartzunak antzeman daitezke *Mugetan* lanean. Oraineko nahiz iraganeko eszenak flashen gisan txertatzen dira eta azkarrak dira plano alternantziak. Hizkuntzari dagokionez, badira Saizarbitoriarenean bezala, pasarte elebidunak poliziaren ahotsei edo egunkariko albisteei dagozkienak:

Eskuarteko paperak emeki pausatu zituen mahai gainean, betaurrekoak ere erantzi zituen, zutitu, ukabilkada ikaragarri bat jo mahai gainean eta honela esan zion Mikeli:

— **Son las cuatro menos cuarto de la mañana. Tengo mucho trabajo, así que para las cuatro me vas a decir todo lo que sabes, hijoputa. Tienes un cuarto de hora. Dime, a dónde fuiste el día seis de abril con Natividad Lasa? Atravesasteis la frontera por Hendaya a las nueve y media de la mañana. A dónde y a qué? Vamos, contesta rápido.**

Zirinaren hezetasuna nabaritu zuen berriro Mikel Zuluetak ipurpean. Ostera ere trumilkatu zitzaizkion oroitzapen eta gogoetak buruan. Guztien gainera hilabete pare bat lehenagoko egunkarietako titular izan ziren hitz batzuk nagusitu zitzaizkion:

DETENIDO FELIX ARTETXE , «CHIMU», EN BAYONA

«El conocido terrorista portaba un arma en el momento de su detención. Félix Artetxe desapareció de su confinamiento hace 40 días, desconociéndose su localización hasta ser detenido» (14-15. or.).

Ildo honetan, hizkuntza zaindua eta landua da Etxeberriak darabilena. Soiltasuna bazuen ere gogoan, aurrez aipatu hizkuntza normalkuntza testuinguru horrek baldintzatu bide zuen hizkuntza hautua, Etxeberriaren beraren gogoetek aditzera ematen duten eran: “Saiatu naiz ni eta nire lagunek hizkuntza aldetik ulertuko duten zerbait idazten. Ez naiz purismoetan ibili. Idazle askoren kasuan niri zaildu egiten didate irakurketa, plazer izan behar duena desplazer edo neke bihurtuz” (1989).

Narrazioaren egiturari dagokionez, antolaketa biribila du eleberriak, plano berak ematen baitio hasiera eta bukaera istorioari: Espainiako erregea eta bandera azaltzen diren telebistako irudiak, hain zuzen ere. Biribiltasun honek abiapunturako itzulera nabarmenduko luke, gertaeraren errepikakortasuna nolabait. Etxeberriak izan zezakeen salaketa asmo horren baitan uler liteke egitura honen hautua ere. Azken batean, aditzera eman nahi luke kontakizuneko hau ez dela gertakari isolatua, euskal gazteak egunero itotzen dituen egoera baino. Gaur bera izan dela telebistako Espainiako erregearen eta banderaren harrapakina, baina bihar beste norbait izango dela ehizatua. Egitura biribilaren hautua, beraz, errepresio egoeraren amaiezintasunaren adierazle gisa uler liteke, bai eta ondoko atalean aipagai izango den itogarritasun sentipena indartzeko baliabide gisa ere.

3.2. Espazioa

Generoari dagokionez, *Mugetan* nobela beltza genuke. Narrazioaren espazioa hiri bat da, hiri iluna, malenkoniatsua, goibela, giza uholde abai-tuez osatua (67. or.). Itogarria, finean. Itogarritasun sentsazio hori errepresiopean bizi den gizartearenarekin pareka liteke egituraren biribiltasunaz esandakoaren ildo berean. Hiri honen deskribapen nagusirako testuartekotasunaz baliatu da egilea. Hala, Mikel Zulueta Larry Seegeren ondoko olerki hau etorriko zaio gogora “ziutatearen erdian” delarik:

*Hiriko arratsetan, tristeziaren usaina baizik
ez dakit usmatzen, natorrenetan.
Aparakaleku bila dabiltzanen haserreak
eskale ugarien ninietan islatzen dira,
ispilu txikietan bezala diz-diz.
Noizean behin gizonezko bat iragaten da,
pauso saltariz barrezka eta bakarrik hizketan.
Edo emakume gazte bat, zapiaz zintz eginez,
malkoak bistan, zotinka.
Semaforoak ez dira ia ikusi ere egiten
neoien kompetentzia bortitzean.
Txakurrik ez da ageri inongo bazterretan
(trafikoak garbitu zituen denak, duela bi hamarkada).
Katuak lurrik sekula ukitu gabe hiltzen dira
teilatu hotzetako antena artean.
Ilargia ere gaueko giza piztia koloretsuek harrapatu dute,
eraman egin dute, den-dena beraientzat.
(Neretzat batere utzi gabe) (67. or.).*

Poema hau gizarte salaketa genuke. Aurkeztutako hiria dekadentea da, hotza, inpersonala, tristea, etsigarria. Gizateriaren zentzugabetasunaren erakusle, ke artean itsututako jendearena, elkar ikusi baina begiratu ezin duten izaki berekoiena, natura basatiki irentsi eta suntsitu duten hiritarrena. Eleberrian aurkezten zaigun hiria, Hegoaldeko hiri hori berderen ere halakoa da.

4. Berrirakurketarako gako zenbait

Traumaren narrazioek hizkuntza berezia dute, traumaren kontakizuna egiterako orduan esperientzia traumatiko horrek sorrarazitako isiltasuna gainditu behar izaten baita. Caruthek dioen eran:

The demand to find a language for trauma is [...] a paradoxical obligation to speak without burying the silence at the heart of the story, to find a language that bears within it, although it does not submit to, the silencing power of the event (2006, 2. or.) .

Eta isiltasun hori gainditzeko ezinbestekoa da hizkuntza literario berezi bat, esperientzia traumatikora heltzeko zeharbate bat: “Trauma must be spoken in a language that is always somehow literary: a language that defies, even as it claims, our understanding” (1996, 5. or.). Hizkuntza literario berezi horretan, sinbolo eta metaforak erdigunean izan ohi dira. Jarraian, *Mugetan* eleberrian behin eta berriro errepikatzen diren sinbolo biren irakurketa egingo dugu kode horien baitan. Zehazki, *Bi arraia marroi* eta *Eperik Gabeko Saltoa* sinboloen irakurketa proposamena egingo dugu, traumari eta genero irakurketari loturik kontakizunari giltzarri irizten ditugunak.

Esan bezala, esperientzia traumatikoen narrazioaz ari garela ohikoa da metaforen ugaritasuna. Metaforaren bidez hitz egiteak trauma jasaten duen banakoari gertatutakoaz hitz egiteko aukera eskaintzen dio, berriro ere esperientziaren oroitzapenarekin traumaren berpiztea saihestuz. Vickroyk (2002) argudiatzen duen eran, traumaren hizkuntza literarioan sinbolo eta metaforak oso esanguratsuak dira, biktimaren, traumaren eta haren adierazpen narratiboaren arteko zubia eraikitzen baitute (32. or.). Lotura bat ezartzen du era honetan hizkuntza sinboliko zein metaforikoaren eta traumaren narratibaren artean. Lotura horren azterketan saskonduko dugu ondoko lerroetan.

4.1. *Bi arraia marroi*

Bi arraia marroien irudia narrazioan behin eta berriro errepikatzen den sinbolo bat da. Hona ideia horren aipamena egiten diren pasarteak:

Besterik ez zuen ikusten une hartan. Ezaguna zuen irudi hura: **bi arraia marroiek** gorri bat hausten zuten kartulinan eta gero erliebe urdinxka bat zeukan kanporantz, lapa urdin baten antzekoa. Inoiz ez zuen irudi hura ulertzerik izan Natik, baina ezagutu bai, ederki ezagutzen zuen. Ederki asko. (17. or.).

Natiri, patuaren iragarle zen irudi abstraktoa agertu zitzaion begietara: **bi marratxo marroi** zertzelada gorriaren gainetik, eta alboan, lapa zirudien erliebe urdinska. (41. or.).

Han bere pentsamenduetatik aparte, ez zegoen ezer, irudi abstrakto bat ez bazen: kartulina arre batean, **bi marratxo marroi** zertzelada gorriaren gainetik eta alboan lapa zirudien erliebe urdinska bat. (54. or.).

Alaba zeukan parean, eta bere atzean forma zehatzik gabeko kolore arraro batzuk antzeman zituen: **bi arraia marroi** etzanda eta beren gainean marra gorri bat zutik. Ondoan, lapa baten antzeko kolore urdina. (99. or.).

Sinbolo edo metafora honen irakurketa bi proposatuko dira ondoko lerrootan. Lehen irakurketa batean, “bi arraien” sinboloak muga iradoki lezake, bi marren arteko tarte hori. Marra horiek hausten duten gorria, berriz, etenduraren metafora litzateke, mugako edo muturreko egoeran egotearen ondoriozko haustura, hain zuzen. Kolorearen sinbologia ere ildo honetan irakur liteke, gorria izuaren, odolaren, ausardiaren, oldarkortasunaren zein gatatzaren iradokitzaile baita. Irudi hau, beraz, bat etor liteke narrazioaren gaiarekin. Egoera latzetan dira oso eleberriko pertsonaia nagusiak eta larritasun honek hausturak ekarri ditu, behar baino gehiago tenkatutako gomaren etendurak balira bezala. Hautsia da Felixen eta Natiren harremana, etena haurdunaldia, hautsia justiziarekiko fedea, etena Mikel eta Natiren arteko adiskidetasuna, hila Felix eta hilak ere etorkizuneko itxaropenak ere. Interpretazioa honetan “arraia” hitzaren “marra” adiera da gogoan izan dena, eta, hain zuzen ere, aipuetariko bitan sinonimo hau da baliatzen dena.

Aitzitik, eta irakurlearen interpretazio askatasunari oratuta, ondoko irakurketa proposamen hau ere egin liteke. Sinbolo hau abortuaren alegoria ere izan daiteke eta irudi honen atzean egon liteke beharbada Bernardo Atxagaren olerki honen oihartzunik:

hi hintzena,
 bi arraia zaharren gurutzaketa,
 galdu da, galdu haiz
 hautsi da ANPHORA;
 eta mila ispilutan multiplikatu
 ez haiz
 azken irudi ezabatua baino;
 ilunaz ziprztinduz bekokia,
 eta hausterrez,
 laberintuaren harri txintzarretan
 zauritzen hire oin birjinak
 (Etiopia, 1978)

Bi arraia zaharren gurutzaketa hori eten du, nolabait, Natik. Giza lerroa moztu du abortuarekin, biziaren jarraitutasunarena, eta beharba da horregatik zaio irudia etengabe eta saihetsezin gogoan agertzen. Biltutako sinboloaren lau aipamenak Natiren ingurukoak direnez, irakurketa aukera bat da proposamen hau. Areago, badirudi sinboloa Natiri segikaden mamu bat dela, azken aipuan ama baita alabaren atzean irudi ulerrezina dakusana. Irakurtzeke geratuko litzateke irudia osatzen duen “lapa zirudien erliebe urdinska”ren irudia eta elementu bakoitzaren kolorearen munta. Nolanahi ere den, sinbolo honek narrazioaren gakoetako bat dirudi eta irudia abortuaren alegoria izan zein ez, bistan da abortua kontakizunaren ardatza dela, pertsonaien abiapuntu egoera erabat iraultzen duen gertakaria. Honi loturik, *haur-galtzearen* inguruko irakurketan sakonduko dugu jarraian.

Lehenik eta behin, esanguratsua da irakurleak abortua gertatu dela badaki ere, haren aipamen espliziturik ez dela egiten eta ez dugula “haurgaltzerako bidaia” horren inguruko xehetasunik. Areago, narrazioan ez da Natiri esperientzia honek sorrarazitako gogoeta eta sentimenduen aipamenik. Gogoeta bakarrak abortuak Felixengan eragin lezakeenarekin lotuak dira, ondorengo pasartean irakur daiteken gisan:

Umekiaz galdegingo zion Felixek, eta ea zergatik ez zion berari ezer esan. «Gaizki egin nuen zuri deus ez esaten, bai. Baina on beharrez egin nuela jakin ezazu. Ez nizun bizimodurik korapilatu nahi. Zer aurreratzten nuen haurdun nengoela adierazita? [...] Kezka baizik ez nizun sortuko haurdun nengoela esan banizu, eta nahikoa badituzu lehendik ere. Ez nintekeen zure haur batez erdi. Inola ere ez» (92. or.).

Natiren abortu erabakiaren arrazoia Felixen hobe beharra da, haren lehenetasunak. Nati ez da bere desio eta nahiez mintzo eta Felixen ongizatea da gailentzen zaion helburua. Ez hori bakarrik, badirudi barkamen

eskaera bat ere badela arestiko gogoeta. Haurdun izatearen erabateko ardura bere gain hartzen du Natic eta are damu eta beldur da bikote ohiarentzako nolabaiteko kezka iturri bilakatzeaz (“Kezka baizik ez nizun sortuko haurdun nengoela esan banizu”, 92. or.). Era berean, haurraren “eramale” bezala aurkezten da Nati, Felixena den haurrarena (“Ez ninteen zure haur batez erdi”, 92. or.). Gisa berean ondoko gogoetan ere: “Hegoaldera bueltatu eta aste batzutara ohartu zen Nati, erraietan zerman hartaz: eraman ezin zuen Tximuren hazi hartaz” (48. or.).

Gatazka testuingurua loturik, ikuspegi honek lotura du Yuval-Davisen (1997) ideiarekin: “Emakumeak nazioa birsortu egiten du”. Nazio diskurtsoetan berebiziko garrantzia du emakumeen ugalkortasun rolak eta maiz identitatearen *eramaile* gisa ikusiak dira. Euskal abertzaletasunari gagozkiola ere emakumea nazio borrokaren jarraitutasunaren bitartekari gisa ikusia izan da luzaz, nazioaren birsortzaitzat. Amari zaio onartua kultura eta hizkuntzaren transmisioa eta, are, arestian esan bezala, amatasunaren ildotik baino ez du aurkituko emakumeak aintzatespena, Lasartek (2012) dioen eran: “Emakumeak familiaren, lurraren, eta aberriaren metafora bilakatu ziren nazionalismoarentzat amatasunaren sinboloetan” (11. or.). *Mugetan* eleberrian ere jarraitutasun horren eten gisa ikusia da abortua eta etete horren sufrimendua Felixengan, gudariarengan, azaleratzen da: “Zulatuta zekarren barrena eta zulo hartatik ihes egina, extirpazio bortitz bat bezala” (84. or.), “haurgaiaz beste egin bazuen, amaiera zen hura” (85. or.). *Haur-galtzeak* dakarren balizko sufrimendua Felixek baino ez du bizitzen eta Natiren sufrimendu adierazpen aztarren bakarra abortu horrek bikote ohiari eragindakoa minak sorrarazia baino ez da. *Bi arraia marroien* sinboloak abortuaren erruak Natirengan sorrarazitako isiltasun eta trauma irudika lezake, Felixek eta gizar-teak inposatutako erruaren mina.

4.2. *Eperik Gabeko Saltoa* (E.G.S)

Eperik Gabeko Saltoa eleberrian behin eta berriro aipatzen den kontzeptua da (8., 9., 12., 13., 23., 24., 25., 26., 46., 47. or.) eta are, E.G.S. izenburua darama liburuaren hirugarren kapituluak. Bertan, *Eperik Gabeko Saltoa* zertan datzan deskribatzen du narratzaileak. Eguneroko bitzita astindu eta baldintzatzen duten gertaera bortitza litzateke, esperientzia traumatikoa azken batean:

Gizakiok, beste inongo izakik ez bezala, **Eperik Gabeko Saltoak** jasan behar izaten ditugu. Horietxek izan ohi dira gure burmuinei prantatzen zaizkien unerik zailenak (23. or.).

Eperik Gabeko Saltoan, buruak nahi duena pentsatzen du, kontrolik gabe (24. or.).

Torturaren bizipenak Mikel pertsonaiarengan sortutako albo ondo-rioa litzateke sentimendu hau, etengabe eta nahi gabean pizten zaion oroitzapena. Caruthek dioen eran, bizipen traumatikoa gainditua ez denean etengabe itzuliko da, haluzinazio errepikakor gisa: “In its most general definition, trauma describes an overwhelming experience of sudden or catastrophic events in which the response to the event occurs in the often delayed, uncontrolled repetitive appearance of hallucinations and other intrusive phenomena” (1996, 11. or.).

Eleberrian trauma hitzaren aipamenik topatuko ez dugun arren, traumaren zantzuak agerikoak dira narrazioan. Esaterako, bada pasarte bat Vickroyk (2002) traumak eragindako disoziazio gisa definiturikoa-rekin bat egingo lukeena. Hona pasartea: “Begiekin beragandik aparte ibiltzea erabaki zutela ematen zuen. Han, ahuspez etzanda, logika hutsez ez zezakeen ezer ikus, baina horren ordean, bere bi begiak han zeuden Guardia Civilen buru gainetik zebiltzan, mitxeleta ikustezinen antzera” (12. or.). Vickroyk dio hain zuzen ere, ohikoa dela oso biktimak mina ekiditeko beren gorputz eta pentsamenduetatik banandu eta bereiztea, nolabait euren izatea abandonatzea:

It is not uncommon for victims to separate or dissociate themselves from physical and emotional self-awareness to avoid pain; splitting off from one’s body or awareness can reduce the victim’s immediate sense of violation and help them to endure and survive the situation (2002, 13. or.).

Arestian aipatutako pasarte horretan hau berau da biktimak duen sentipena, bere gorputzetik bereizia izatearena. Era berean, ulertezintasuna ere azaleratzen da pasarte horretan, kontatzerako orduan ohartzeko baita “logika hutsez” ezinezkoa litzatekeela egoera hori begiek ikustea. Caruthek (1995) aipatzen du egoera traumatikoa gogora ekartzean egiazki gertatutakoaren eta memoriak sorrarazitako ulergaitasunaren arteko talka gertatzen dela:

For the survivor of trauma, the truth of the event may reside not only in its brutal facts, but also in the way that their occurrence defies simple comprehension. The flashback or traumatic re-enactment conveys, that is, both the truth of an event, and the truth of its incomprehensibility (153. or.).

Bestalde, aipagarria da torturaren jasaile nor dugun azpimarratzea. Mikel da torturatua, kontakizuneko bi pertsonaia maskulinoen artean ahulena, emandako hitza eusteko gai izan ez dena. Nolabaiteko dikotomia bat ezartzen da narrazioan bi pertsonaia maskulino hauen artean. Felix, militantea eta ausarta, poliziak hil duena eta herriaren heroi gisa ikusia dena. Mikel, berriz, ahula izango da eta pertsonaia maskulino kastratu gisa aurkeztua. Ildo honetan, tortura feminizazio mekanismo gisa irakur liteke, Egañak (2019) dioen eran: “En un marco patriarcal que asocia lo femenino con la pasividad y la militancia con la masculinidad, la tortura operaría como mecanismo de feminización de los hombres, puesto que los convierte en sujetos sumisos” (59. or.). Eleberrian bertan ere maiz ageri zaigu biolentziaren jasanezintasuna emakume izatearen ideari loturik (“emakumeak errazki ahultzen baitira bortxakeriarekin”, 39. or.).

5. Ondorioak

Esandakoaren ildotik ondoriozta dezakegu *Mugetan* (1988) eleberriak gatatzaren errepresentazioaren, traumaren eta genero irakurketaren elkargunean kokatuz gero, berrirakurketarako aukera bat eskaintzen digula. Egindako azterketak traumaren kontakizunaren hizkuntzan jarri du arreta, preseski, narrazio hauetako sinboloen erabilera isiltasuna gainditzeko bitarteko gisa. Bide honetan, eleberriko bi sinbolo esanguratsuren analisia egin da: *Bi arraia marroiena* eta *Eperik Gabeko Saltoarena*.

Haur-galtzea kontakizuneko ardatz nagusietako bat izanik, *Bi arraia marroien* irudia abortuaren alegoria gisa irakurri litekeela ikusi dugu. Ildo honetan, abortua eleberriko gako garrantzitsu gisa azaleratu zaigu eta traumaren eta generoaren arteko bidegurutze horretan irakurri dugu. Analisi honetan Nati emakume gisa nazioaren birsortzailatzat irudikatua dela ikusi dugu eta gisa honetan abortua jarraitutasun horren etete gisa ulertua. Hala, *haur-galtze* horren balizko sufrimenduaren jasailea Felix da, borrokalaria, militantea, sufrimendua “extirpazio bortitz bat bezala” (84. or.) biziko duena. Natik, oster, Felixek eta gizarteak ezarritako errua izango du beregain eta proposatu dugu kulpa horren trauma isildua irudika lezakeela *Bi arraia marroien* sinboloak. Azkenik, *Eperik Gabeko Saltoa* ere traumaren sinbolo gisa irakurri dugu. Esan dugu, eleberri honen idazketarekin Etxeberriak zuen asmoetarik bat euskal gizarteak bizi zuen erreprezio egoera gogorraren salaketa izan zela eta horrekin batean bazuela kontakizunak bigarren helburu bat ere, barrura begirakoa: erreprezio egoera horrek idazlearengan eragindako esperientzia pertsonal baten minaren apaltzea. Ildo honetan, *Eperik Gabeko Saltoa* torturaren bizipenaren metafora litzateke, eguneroko bizitza astindu eta baldintzatzen duen

egoera traumatikoa. Kasu honetan, Mikel pertsonaiarengan torturaren bizipenak sorrarazitako albo kalte hau traumaren inguruko azterketek eskainitako kodeen baitan aztertu dugu eta ondorioztatu tortura bera feminizazio mekanismo gisa irakur litekeela.

Proposatu irakurketan Hasier Etxeberriaren 1988. urteko *Mugetan* eleberriaren azterketaren zertzelada zenbait baino ez ditugu eskaini, analisi sakonago baten abiapuntu baino ez liratekeenak. Euskal literaturan *gatazka* landutako eleberri aitzindarietako bat izanik eta gatazkaren, traumaren eta literaturaren arteko harremanaren arteko analisiak gero eta ugariak diren honetan, abagune interesgarria litzateke esku artean dugun lanaren gisakoak berreskuratzeko eta berrirakurketetan murgiltzeko.

6. Bibliografia

- Andermahr, S. eta Pellicer-Ortin, S. (2013). Trauma narratives and herstory. In S. Andermahr eta S. Pellicer-Ortin (arg.), *Trauma Narratives and Herstory* (1-10. or.). Londres: Palgrave Macmillan.
- Aretxaga, B. (1988). *Los funerales en el nacionalismo radical vasco: Ensayo antropológico*. Donostia: Primitiva Casa Baroja.
- Atxaga, B. (1978). *Etiopia*. Donostia: Erein.
- Caruth, C. (1995). *Explorations in Memory*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press
- Caruth, C. (2006). An Introduction to Trauma, Memory, and Testimony. *A Journal of Theory and Criticism, Issue 1: Trauma, Memory and Testimony*. <<http://readingon.library.emory.edu/issue1/articles/Caruth/RO%20-%202005%20-%20Caruth.pdf>> [2019.05.25].
- Egaña, I. (2013). *Kritikarako hurbilketa literaturaren soziologiatik. Egunkari eta aldizkarietako euskal literatur kritiken analisia (1975-2005)*. Doktore tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo. <http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Ibon_Egana_TESIA.pdf> [2019.05.25].
- Egaña, I. (2019). Heridas que hablan: sujeto, género y trauma en la narrativa vasca. *Journal Of Catalan Studies*, 1, 54-71. <<http://jocs.anglo-catalan.org/ojsnew/index.php/jocs/article/view/27>> [2019.05.25].

- Etxeberria, H. (1988). *Mugetan*. Donostia: Elkar.
- Etxeberria, H. (1989). Krezio lanean, hizkuntzak ahalik eta plazerosean izanbehar du. *Argia*, 1989.10.22.
<[http://www.argia.eus/argia-astekaria/1264/h-etxeberria -krezio-lanean-hizkuntzak-ahalik-eta-plazerosean-izanbehar-du](http://www.argia.eus/argia-astekaria/1264/h-etxeberria-krezio-lanean-hizkuntzak-ahalik-eta-plazerosean-izanbehar-du)> [2019.05.25].
- Etxeberria, H. (2016). Minbizia dut. *Zuzeu*, 2016.09.05.
<[https://zuzeu .eus/buruari-bueltaka/minbizia-dut/](https://zuzeu.eus/buruari-bueltaka/minbizia-dut/)> [2019.05.25].
- Galarraga, A. (2010). Schengen aurrekoak. *Argia*, 2010.09.26.
<<http://www.argia.eus/argia-astekaria/2245/schengen-aurrekoak>> [2019.05.25].
- Hamilton, C. (2007). *Women and ETA: The Gender Politics of Radical Basque Nationalism*. Manchester: Manchester University Press.
- LaCapra, D. (2001). *Writing Trauma, Writing History*. Baltimore: Johns Hopkins UP.
- Landa, J. (1989). Nola idatzi klabe politikorik gabeko nobela politikoa. *Argia*, 1989.10.29.
<<https://kritikak.armiarma.eus/?p=3277>> [2019.05.25].
- Luckhurst, R. (2013). *The trauma question*. Abingdon: Routledge.
- Miner, K. (2010). Genero eta sexualitateen dantza: literaturatik kalera eta kaletik literaturara. In I. Egaña (koord.). *Desira desordenatuak. Queer irakurketak (euskal) literaturaz* (357-373. or.). Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Olaziregi, M.J. (2000). *Euskal eleberraren historia: Santiago Onaindia ikerketa beka 1999*. Bilbo: Labayru Ikastegia.
- Olaziregi, M.J. (2017). Literatura vasca y conflicto político. *Diablotexto Digital*, 2, 6-29.
<<https://ojs.uv.es/index.php/diablotexto/article/view/10144>> [2019.05.25].
- Vickroy, L. (2002). *Trauma and Survival in Contemporary Fiction*. Charlottesville: Virginia University Press.
- Zaldua, I. (2017). Un paseo por la Zona Negativa (I). *Contexto y Acción*, 2017.10.18.
<<http://ctxt.es/es/20171018/Culturas/15706/literatura-euskeraETA-La-Cosa-Iban-Zaldua-ctxt.htm>> [2019.05.25].

SORTZE LANAK

POESIA

SAIAKERA

ITZULPENAK

ERRESEINAK

Horizontea. Mi (hi)a(tzea)ren poetika

Ixiar ROZAS

1.

Hitza, orrialdea, zuriak.

Egun sargoria zen.

Honelako zerbait esan zuen: *noli mi tangere*. Ez nazazu ukitu.

Idazketa marraskia zen hasieran, gainazalean egindako trazua, marra, lerroa. Eta denborarekin, lengoia zehaztea eta finkatzea bilatu du. Hitzak eta gauzak finkatzea. Hitzak gauzekin. Eta gauzak hitzekin.

Bereziki maite ditudan idazle batzuk diote garrantzitsuena hitzak direla. Baina, zein hitz, eta batez ere, nola hitz horiek?¹

Ukitu nahi zuen, hori baino ez.

Egun horretan dena zen izerdia.

Katuak bere itzala bilatzen zuen. Erreinua. Bere erreinua.

Hitzek, hiztegiak, beren botere sistema propioa dute. Orain *falologozentris-moa* esatea, adibidez, handia da, neurritz kanpo samarrekoa. Faloa. Logosa. Erreinua. Zentrismoak. Bertikalitateak.

Haiek inklinatzea² honako zerbait litzateke: haiek zatikatzea, desharilkatzea, eta aldi berean soinutu eta ehuntzea. Ehun-sono.

-
- 1 G. Stein, M. Duras, H. Cixous, Ursula K. Le Guin, L. Hejinian bezalako egileek etengabe arakutzen dute hitzekin duten harremana idazketaren bitartez. Haiei eta beste batzuei zor diet nire idazle bilakaera. Urteetan haien lana irakurtzeak hitzak behatu eta haiek idazketan nola konposatu itauntzera eraman nau niri ere.
 - 2 “Esto se está escuchando se está diciendo” (2018) testu argitaragabeen lengoia inklinatua, hau da, esanahitik urruntzen den lengoia, haren erritmoa zein sonoritatea, Adriana Cavareroaren subjektu erlazional inklinatuarekin harremanetan eta solasten jartzen ditut. Cavarero, A. (2015) *Inclinazioni. Critica della rettitudine*, Milano: Raffaello Cortina Editore.

Hitzak ez dira bere horretan amaitzen, sinestesia medio: haiek esatea haiek eskuan hartu eta eskuztatzea da, haiek miatzea, ahoratu eta mihiratzea, sonorizatzea. Eta hitz bakoitzak espazio bat sortzen du, inguratzen duena, zabala, gero eta zabalagoa, bata eta bestearen artean, dardaratu.

Eta ukigarria egiten da, eskura, entzungarria, ikusgarria, ahoragarria, mastekagarria.

Lehen seduzitu egiten ninduten hitzek. Orain gehiago da haien arteko erritmoa, dardara, ehuna. Eta haien soinua, norantz doan, eratzen dituen espazioa eta pertzepzio lerroak.

Horretaz hitz egitera nindoan.

Honelako zerbait esan zuen, *noli mi tangere*. Egun horretan bertan hil, hilargi, hileroko hitzen inguruan idazteko eskatu zidaten. Heriotza eta heriotz argi, bi hitz gauza bera esateko, eta hilabeterokoa, hain geurea. Euskaraz hitz askok dute “il” bere baitan, gehienetan aurretik eta gutxiagotan atzetik. Eta batzuetan zerbaiten erdian: Hil, ilargi, erahil, ilbete, ilgora, ilbehera, hileroko, hilabete, erabili, ertibil, ardibil, bilatu, bilakatu, bilakaera, biloa, hilarri, hilaitor, hilbeila, hilburu, hilbeila, hilburu, ildo, hildu, hilduna, hildumatu, hildura, hildurgarri, hilduratu, hilegun, hilgai, hilgarri, hilgela, hilki, hiljantzi, hilketa, hilkexa, hilkutxa, hilkizun, hilobi, hilobiratu, hiloru, hilots, hiloztu, hiltamu, hiltasun, hiltegi, hiltzaile, hiltze, hiltzaka, hilzori, hilerri, hileta, hileajole, hiletakantu, hiletari, hiletsi, hiletsian, hileko, hilezin, hilezkor, hilezintasan.

Karnala eta espirituala aldi berean.

Basozaleak zauri bidea zaintzen du leunki.

Koloka haizea.

Karnala eta espirituala.

Hauskortasunak haizea kulunka.

2.

Bera hori zela idazten zuen. Bere baitan zuela. Eta bere fisionomia propioa zuela. Eta hor gertatzen zirela.

Uneoro horren inguruan pentsatzen ari zela esan ordez eta, horretaz hustuarazi, idazten ari zen horren baitan eutsi zuen eta idazten zuen hori bera zela, bera hori zela.

Deskripzioa edukiontzizat hartzea –edo idazteko orria bera– horren natura traizionatzea zen, deskribatutako gauzarena, eta bere izatearen jariora, eta hori bera hautematen zuen kontzientziaren jariora.

Erabiltzen ditugun hitzak, esaten eta hitz egiten ditugunak, gure perzeptzioa eta gure pentsamendua duten galdetzea.³

Hor hautematen dira, ez beraiengandik kanpo dagoen beste leku batean. Honela esanahitzen du poetikoa denak: zirkuluetan, gero eta barruragoak eginak, kontzentrikoki, eta aldi berean, irradiatu ahala kanporantz. Eta gauzak hor gertatzen dira, idazketaren baitan. Bere paisaiaren baitan egiten den paisaia.

Paisaia horizonte bat.

Paisaia urtetsua. Bere baitan osatua eta osatugabea. Bere ondulazioetan inklinatua.

Paisaia modu zabalean, horizonteak, gainak, muinoak, bailarak, kaleak, plazak, hiribideak, portuak, aireportuak, korridoreak.

Paisaia modu zabalean, gauzak, pertsonak, gertakizunak, lengoaiak, hizkuntzak, hitzak, zerrendak, puntuak, komak, mihiak, atariak, erritmikoak eta arritmikoak direnak, azelerazio eta dezelerazioa.

Bat-batean konturatu nintzen lengoaiak bazuela lodiera moduko bat. (...) Bere korridoreak zituen, aurpegian zeharreko bideak, bere lerroak (...) fisionomia bat zuela eta paisaia bat eratzen zuela non sartu eta hitzen bihurtune bat aurki zitekeen.⁴

Lengoaia paisaia da eta paisaia eratzen du, ez beti narratiboa, ez beti diskurtsiboa.

Bada iristen ez diren beste leku bat. Bada bereganatu ezin duten zerbait. Hor, idazketa eta lengoaia amaitzen diren lekuan, ez da esanahia hasten. Hitzaren materia hasten da.⁵ Materia horri, sustantzia horri, aspaldian *oihana* deitzen zioten, egurra bezain gogorra, diote, harria bezain gogorra, diote.

Eta *bertsura*⁶ deitzen zioten prosa eta poesiaren arteko espazioari.

3 Hejinian, L. (2000) *The language of inquiry*. Berkley & Los Angeles: University of California Press. 104. or.

4 Foucault, M. (2014) *El bello peligro*, Buenos Aires: Intezona. 37. or.

5 Agamben, G. (2015) *Idea de la prosa*, Buenos Aires: Adriana Hidalgo editora. 19. or.

6 Ibidem, 25. or.

Hau dena gertatzen ari den formak paisaia izena hartu nahi du.⁷

Horizontea bezain presentea.

Paisaia hori espazio eta denbora lerroek zeharkatzen dute.

Versura: lengoia bere baitan itxi eta irekitzen da. Kontzentrazioa, kondentsazioa, ondulazioa, lodiera, dentsitatea, testura, bolumena, irekiera.

Zentripetua eta zentrifugoa aldi berean.

Eta gauzak hor gertatzen dira, idazkeraren baitan.

3.

Lengoia beti dago mugimenduan, inoiz ez geldirik. Gure kondizioa da. Irudikatzen dugun hori.

Idazketa behatze ekintza modura. Eta kontzientziaren topografia. Eta gainazal horretan agertzen dena miatuz. Eta bere hitz-paisaia propioa eratuz.⁸

Esaldiak eta lerroak osatutako kontzientzia-egoera moduko bat.

Topografia, fisionomia, gainazal, horren behaketa eta miatzea. Beren erritmo, kadentzia, eten, isilune, haize eta xuxurlena.

Nola hautematen dugun hautematen duguna. Nola egiten dugun horren esperientzia.

Hitzen, esanahien eta gauzen arteko espazioa. Haien arteko arritmiak eta desegokitasunak, hausturak, hitzek esan esan esan esan esan esan esan esaten dutenaren arteko bataillak potentzia handia dauka. Esan esan esan esan esan esan esan eta berez soinu soinu soinu soinu soinu soinu soinu tzen dutenaren arteko talkan.

Lengoia daukagu eta horregatik dugu harreman berezia gauzekin, gertakizunekin, egoerekin. Munduari buruz irudikatzen dugun hori. Lengoiak bere ezaugarri propioak eratzen ditu gizakion kondizio psikologiko eta espiritualetan. Esan daiteke, lengoia bera dela ia gure kondizio psikologikoa.⁹

7 Hejinian, ibidem, 111. or.

8 Hejinian, ibidem, 93. or.

9 Hejinian, ibidem, 49. or.

Psikologia horrek poeman, testuan, idazketan kokatzen du desioa. Psikoanaliarekin inongo zerikusirik ez duen desioa.

Poesiak lengoia esploratzen du, gauzak direla esaten digu: ez digu esaten zer diren edo nolakoak izan behar duten. Direla esaten du. Badirela. Soinutzen dutela. Dardaratu. Badutela.

4.

Egun sargoria zen.

Metonimia ezagutza forma bat da. Metafora ere bai, baina desberdina.

Idaztea gauzak elkarrekin nola jartzea galdegitea da. Konposizio arazoa.

Eta lengoia manipulatzeko prozedurak.

Mihiatu.

Hortxe kokatu, arriskua eta kontrolaren artean.

Lengoia poetikoaren materialitatea eta ukigarritasuna.

Materialitatea, behatze horren lekua izateko lengoaiaren ahalmen modu bezala.

Materialitatea, errealitatea eta esperientzia eratze moduak bezala, gauzak gauzak egitea, harriak harri, basoak baso, oihanak oihan, horizontea horizonte.

Materialitatea, abstrakzio eta ekintza modu bezala.

Materialitatea, inmaterialitate modura.

Lurrina.¹⁰

Miatzearen poetika. Orain egiten ari naizenaren poetika. Miatze hori kontzientziara eramateko poetika. Zer eta nola idazten ari naizena.

Poetika egoera sozial eta estetiko modura: forma eta edukia pentsatu, daukanaren konposizioa. Lyn Hejinianekin pentsatu poetikaren bete-behar nagusia pentsatzea, edo nola arrazoiak bere arrazoiak arrazoitzen

10 Hitzen lurrinari buruz idatzi du Joseba Sarrionandiak: “Edozein hitz hartu eta behar beste bider errepikatzen bada, azkenerako ezpain artean lurrinduko da”. Esango nuke horixe dela hitzen materialitatea eta immaterialitatea. Haien gorputza ia desagerrarazi arte ahoan errepikatu, desagertzeaz dagoen une honetan soinu lurrundua bihurtzen den arte. Sarrionandia, J. (1997) *Hitzen ondoeza*, Tafalla: Txalaparta. 424. or.

dituen.¹¹ Nola pentsatzen dugun idazketari buruz, gehitzen dut, hori bera arrazoiketa huts bihurtu gabe.

Esaldia bera itaunketa eta ezagutza leku modura. Hitzak lexikoa eta hiztegia baino ez dira esaldira iristen diren arte. Esaldia *per se* izan daiteke egitura zurruna, eztanda egin eta beste zerbait bilakatzen den arte. Hor sartzen da lerroa. Hor sartzen da miatzea. Eta mihia. Hor lerroak esaldia irekitzen du eta hedatu egiten du. Azeleratu eta desazeleratu. Erritmoa, igoera, erorialdia.

Lerroa itauntze leku modura.

Lerroz eta esaldiez eratutako *continuum* bat bi koadernoen idazketa denboran pentsatu-sentitzen dudana arakatzen duena.

Ukitu baino ez zuen nahi.

Zuhaitz bat lehor erortzen. Soinu bertikala. Horizontearen *continuum*-a eteten du. Edo baso hori. Edo behe- hodeiak. Edo antena edo errota, edo norbaiten hotsa, edo lapitza mugitzen duen esku hori.

Esan zuen: *Noli mi tangere*

Horizontea bi gauza elkartzen direnean da

Unisonoa bi gauza elkartzen direnean da

Bero egiten zuen, sargori. Barrutik eta kanpotik

Bere itzalak eguerdian

Kanpora katu hegi batean bere egiak bilatzen ondulazioan

Izan badira bere bizkarra bularra

Noiz hasten da idazketaren denbora

Harri baten modura idatzi. Harria harri bilakatzen da. Eta hori soinutzea

Katuak horizontea miatzen du

Itzali dira lasto fardoak

Basoaren ostein dator bailara

Basoaren ostein dator

Basoaren ostein dator, horrela da

11 Hejinian, *ibidem*, 337. or.

Animaliak bihurri mugitzen
Argitzala haizea zuloetan barrena
Eta hor erabaki behar

Sortze poetiko lan eleaniztun bat hegan joan zaizuen, EGAN

Ainara MAIA URROZ

*Ainara ainara polit eta gazte
Zaharrak eta gazteak dabilta zure atze
Begi urdin ile hori
Ederra zera zu Ainara*

Bizitzen ahaleginu edo
hiltzen saiatu
itxaropena baita
gauzarik baliotsuena
eta azkeneraino
gorde beharrekoa.

*Zure ametsetako bikotea ez da existitzen,
Beraz, utzi bilatzeari.*

Ametsak beti amets,
baina bizitza bera
ez al da amets bat?
Batzuetan ez dakit
amesten dudana
egia edo ilusio faltsu bat den,
izan ere
bizitza norberak egiten du,
norberaren nahien arabera...

I close my eyes and I start to dream...

Dream...

I close my eyes and I start to think...

Think...

I close my eyes and I start to picture myself a wonderful world...

A wonderful world...

Begiak ixten ditut

eta amesten dut.

Begiak ixten ditut

eta pentsatzen hasten naiz.

Begiak ixten ditut

eta mundu zoragarri bat irudikatzen hasten naiz.

Ez da aitzurra lurrerako egina,
 baina zuloa egiteko balio du.
 ez naiz ni ere lurrerako egina,
 baina hala ere gizarteak
 egunen batean
 bultzatuko nau horretara.
 Hori lortzen badu gizarteak
 Orduan bai galdua naizela:
 Ez dut lozerik miretsiko,
 ez izarrik lortu nahi izango,
 ametsak urrundik agurka izarretatik arituko zaizkit
 eta nik ezingo ditut laztandu
 eta orduan
 atzamarrak odolez sentituko ditut
 eta izar odol gorritu bat eroriren
 nire oinetara... barkamen eske?
 Denbora lanaren nekearen ondorioz
 geratuko da
 eta ni berarekin batera etsipendurik
 lana alde batera utzita
 disfrutatu ez izana bizi azal damutuko naiz,
 malko gazi batek nire azal gaztean
 lehen zimurra marrazten duen bitartean
 ez!!!

Oraindik gaztea naiz eta harro nago...
Zeru eta lur artean egotera
kondenaturik nago
ez dago beste biderik
mundu honetan.

Zeru eta lur artean nagoela
bihotzak agintzen du eta
berori da nirvanarantz Naramana
paradisura bidean
ez du pena merezi
eguzki gozotan egotea
paradisurako bidea
bide malkartsuz beterik dago
oztopoz beterik
sufrimenduak hurbiltzen gaitu
jainkoaganantz
zukanantz
maitemindurik nago
oraintxe bertan...

*Denek maite eta mirets nazaten
amets egiten dut egunero*

Ahazteko botika
ene amets politik ahazteko
ezer ez baita betiko
eta denbora aurrera doa.

*Adios amor de medianoche
hoy mi voz quiere gritar
abre tu puerta y dejame volar
volar en libertad.*

Ibiliko gara aspaldiko partez
lagun minak garela
txiki-txikitatik
barku batean ibili gara

kantuan ere bai
olatuetan barna
faissant la balançoir...

*Au Claire de la lune
mon ami Pierrot
prête moi ta plume
pour écrire un mot
ma chandelle est morte
je n'ai plus de feu
ouvre moi ta porte
pour l'amour de dieu.*

Ametsak egiten
pasatzen dut eguna
eta errealitate bihurtzen ez direnez,
tripako mina daukat gaur.

Amets lorea zinen
eta loratu egiten zara gauero
ene ametsetan...
gu gara nazioa
eta ez mapetan dauden marrazkiak
pertsone boteretsuek
beren erara diseinatu dituzten marrazki horiek.

Nire pentsamenduetan preso hartu zaitut
barkatu
sentitzen dut
zure kartzelako ateko sarrailako giltza aurkitzen
saiatuko naiz
zure askatasunaren mesederako...

Laratzak bakarrik daki etxekoen berri

Gelditu eta gozatu
gelditu eta hausnartu
gelditu eta miretsi ingurua
gelditu eta begiratu,
entzun,
eta azkenik,
hitz egin eta lasai zaitez!

Ni gelditzean
mundua gelditzen ez dela
konturatzen naiz
ni gelditzean,
mundua biraka segitzen duela
konturatzen naiz
eta ez da deus ere gertatzen,
ni gelditzen naizela soilik
eta gainerako guztiak baino atzerago noala
konturatzen naiz.
Denbora gelditzen dudanaren sentipena dut
bat-batean ni gelditzean
lasterraldi baten ondoren
kolpe batez gelditu eta
akabo!

Munduaren martxa ikusiz
 nik galdu dut aurrera segitzeko motibazioa:
 izozturik gelditzen naiz
 ametsak soilik daude ene buruan biraka,
 gero eta indartsuago neure buruan,
 eta bat-batean
 ametsen askapen nahiari esker
 pixkanaka hasten naiz mugitzen,
 lehenik oinak
 eta gero beste guztia
 munduaren martxa berriro hartu arte!

*Zalantzaren itzalak ikaratzen zaitu
 Lausoturik baitzaude*

Ametsetako paperetatik ateratako
 Txotxongilo bat dirudit
 Egun batean Sondikan
 Eta egun berean
 Ordu batzuetara soilik
 Brementen
 Plis-plas batean.

*Woher du kommst,
 Wohin du jets
 Goodbye, cherie!
 Wie schnell pass die Zeit
 Und ich fühle es fast...*

*Am Wilhelm-Kaisen-Brücke
 Bin ich in eine Ecke
 Am berühmtesten im Bremen
 Ist die Flohmarkt:
 Aber möchte ich keine Wecker!
 Ich lebe zufrieden mit meine Schlafträume
 Und will ich bis morgen
 Von der Welt stecken.
 Schaue ich das Wasser von Wesser*

Klar!
Natürlich!
Fühle mich so besser
Aber brauche ich ein Fahrrad
Alles was ich denke
Ich brauche alle un alles
Warum fühle mich so alleine hier
Un irgendwo dass ich gehe, fahre, fliege und so weiter?
Allerdings bin ich zufrieden
Weil ich in meinem Leben
Viele gute Leute getroffen hatte,
Auch arschloche Leute und schlechte
Am besten:
Du bist meine Leben, verrückte!

Paperezko magia
 Magiazko paperak
 Magiak udazken koloreak agertzen ditu
 Eta urtez urte koloreak ateratzen zaizkigu.
 Horregatik

Paperek oroitarazten dizkigute
 Zer nolako bizitza izan dugun.
 Baina magiak Etorkizuna gordeta Dakar
 Egun egokia iritsi arte:
 Orduan,
 Carpe diem
 Eta irribarre bat ezpainetan
 Alaitzen ditugu
 Triste daudenak
 Loreen petaloak
 Eta zuhaitzetako hostoak
 Gure begien aurrean erortzean,
 Malenkoniazko negar gazi-gozaok
 Irribarrea lehenaldian izozten da.

Gaur arratsaldez,
 Pozez zoratzen egon naiz.

*Wer keine Lust zum Träumen hat,
 Hat keine Kraft zu kämpfen
 Aber
 Wer verpasst die ganze Zeit träumen,
 Hat keine Zeit zum kämpfen.*

Das Leben sieht doch gleich viel rosiger aus,
 Wenn du morgens im Briefkasten
 Eine Postkarte findest,
 Und du weisst:
 NORBAITEK ZUGAN PENTSATU DU.

*Die Liebe deines Lebens ist nur einen Mausclick entfernt
 e-m@il für dich..
 seid nicht alleine in der neue Morgen
 ich bin verrückt nach Dich!*

Gaur ez dut eskutitzik jaso,
 Baina arratsaldez jaso dudan e-m@ilak
 Aunitz poztu nau
 Bihar berriro idatziko balit!

Ezin dut egon egun bat
 e-m@il bat jaso gabe.
 e-m@il baten esperoan nago egunero
 eta gaixorik nago.
 Gaixo interneten barna nabigatzen.

Gaixo zure berri jakin arte
 Zure berri izatean
 Zoriontsu naiz egun osorako,
 Zu gabe, ordea...
 Ezin dut jada egun bat izan
 e-m@il bat jaso gabe.
 Ez dut onik zure e-m@il bat jaso gabe.
 Idatzi, arren, egunean bat...
Ganz oder gar nichts!
Du muss entscheiden

*Ganz oder gar nichts!
Nicht nur bisschen,
Weil ich dich liebe...*

Gaur ametsezko postal bat
Jaso nahi dut
Edo jaso al dut jada?
Jasotzen ari naizela
Sentitzen dut,
Baina ez dakit zein unetan bizi naizen
Edo bizitu naizen...
Orain hau idatzi eta...
...bihar zer?

Bihar etzi atzo da.
Carpe diem, bada!

Denbora ihesi doa eta ni,
Bere bornean harrapaturik!
Eureka barnean egonik
Sarea eskuetan eta arrainak nire aldamenetik pasatzen
Ezin korrontea gelditu
Ezin probestu uneak emandako aukerak.

*Izan nintzena eta gehiago izango ez naizena gogorarazten didalako,
Eta ez dagoen tokian ez dagoena ikusteko gaitasuna
betiko galdu dudalako.
ZIRKOA.*

Libre bagina bezala bizitzen ikasi behar dugu
Eta irribarre bat egunero
Clown bat naizelako
Uneak biltzen ditudalako.

*Oui, les étoiles,
Ça me fait toujours rire!*

DER TRAUM IST AUS
 Ich habe geträumt
 Der Winter war vorbei
 Du warst hier
 Und die Morgensonne schien
 Es gab keine Angst
 Und nichts zu verlieren
 Er war Friede bei den Menschen
 Und unter den Tiern
 Das war das Paradies.
 Der Traum ist aus
 Der Traum ist aus
 Aber ich werde alles geben
 Dass er Wirklichkeit wird.

AMETSA KANPOAN DAGO
 Amets egin dut
 Negua atzean geratu zela
 Zu hemen zeundela
 Eta egunsenti eguzkitsu batez
 Gozatzen ari ginela elkarrekin.
 Amets egin dut
 Beldurrik ez zegoela
 Ezta deus galtzekorik ere.
 Pertsonengan bakea zegoela
 Eta animaliangen paradisu.
 Ametsa kanpoan dago
 Baina dena emango dut
 Errealitatea izan dadin.

*Motibo baten bila nabil egunero,
 larrosaren arantza barruraino sartua.
 (Mikel Errazkin)*

Poesian aurkitu dut nire helburura iristeko bidea
 Oraindik ez dakidalarik ere
 Zein den helburua
 Poesia bera ote?

Literatura, hiria eta hiritarrak¹

Jon ALONSO

Artikulu honetan hiru kontzeptu horiek lotzen dira, hiriaren gaineko nolabaiteko “esku-hartze literario” bat proposatzen bukatzeko. Zehatzera joanda, nik Iruñea aukeratu dut, bertan jaio eta bertan bizi naizelako; baina funtsean, artikuluan proposatzen denak planeta honetako edozein hiri-gunerentzat balio lezake.

Literatura

Ustez, denok dakigu zer den; edo behintzat haren gaineko esperientzia praktikoa aski da zer den definitzen hasi behar ez izateko. Bakarra, artikuluan zehar beharbada literaturari baino, ondare literarioari buruz hitz egitea probetxuzkoagoa izaten ahal zaigula, une jakin batzuetan.

Hiria

Hemen ere goian esandakoaren antzeko zerbait esan genezake, beharbada; hala ere, komeni da argitzea, elkarri hobeki ulertzeko, hiria, hemen, bi zentzutuan hartuko dugula: bat zentzu abstraktua izango da, esan dezagun; hiria zibilizazioaren erreferentea, *polis* ideal bat izan litekeen aldetik. Alde horretatik, hiria hiri posmoderno eta demokratikoa da: elkarbizitzarako espazio komuna eta berdinzalea; kulturaren eta hizkuntzen aldetik aniztasun handia daukana, eta eduki ez ezik, balio positibotzat jotzen duena; gizarte zibilaren garapenaren eta aurrepenen agertokia, eta abar. Batzuek *sky-line* metaforarekin ezaugarritu dutena, hiri batek zeruaren kontra marrazten duen silueta hiri horren jitea erakusten duen errubrika delakoan.

1 Artikulu hau egileak 2016ko apirillean Iruñean eman zuen izenburu bereko hitzaldirako idatzitakoaren moldaketa da.

Honekin batera, bigarren zentzu konkretuago eta geografikoago batekin ere erabiliko dugu hiria, batez ere, lehen esan bezala, kasu praktikoa eta zehatzera jaisten garenean.

Hiritarra

Hiritarra hirian bizi dena da, bistan da. Baina gure asmoetarako, hiritarraren tasunaren alderdi jakin batzuk azpimarratuko ditugu, beste askoren gainera nabarmenduz: gure hiritarra, neurri handiagoa edo txikiagoan, mendebaldeko ondare literarioaren zedarri nagusiak ezagutzen dituen da; gure hiritarra, edotariko mezuen –publizitatea, iradokizunak, debekuak, mehatxuak, mezu ideologikoak, kontsumitzeko deiak...– bonbardaketa etengabe batean bizi dena da, edotariko medioetatik –prentsa, irratia, telebista, internet, sare sozialak...– jasotzen dituen; gure hiritarra, azkenik, teknologia berrien gero eta mendeagoa bizi da, eta gero eta arazo gehiago ditu, agian, arin demonio aldatzen doakion mundu batean patxadaz egokitzeke.

Literatura, hiria eta hiritarrak (I)

Hiru kontzeptu hauen arteko harremanaren pista segitzea historian zehar erlatiboki erraza da.

Are eta gehiago, hirurak beti egon izan dira elkarrekintzan, beti eragin diote elkarri. Usu ahazten dugu hiria ere izaki aldakor bat dela. Literaturak eragin izan ditu hiriaren aldaketa horietako batzuk, eta aldatzera iritsi ez denean ere, aldaketa horien ziurtagiria jaso du; eta, harreman dialektiko guztietan bezala, hiriaren hurrenez hurreneko aldaketek aldaketak eragin dituzte literaturan eta hiritarengan.

Baudelairen poesia da elkar eragiketa horren adibide paradigmatikoa.

Espazio urbanoa aldatzen da, beraz. Begira dezagun zer gertatu zen Parisen, Haussman bulebarra lehen, eta beste gainerakoak, ondoren, eraiki zituztenetik XIX. mendean. Har dezagun Paris adibide nagusi bezala. Haussman bulebar berria eraikitzeke ehunka eraikin eraitsi behar izan ziren; horren ondorioz milaka jende bizitokiz aldatu behar izan zuen, mende batzuk lehenagotik zeuden auzo osoak birrindu ziren. Baina aldaketa honek hiria, bere osoan, bere biztanle guztiei ireki zien. Mendeetan

zehar zelula isolatuen metatze baten moduan bizi eta gero, Paris espazio fisiko eta humano bateratu bihurtzen ari zen.

Horrek ondorio handiak eduki zituen, ordea; Marshall Berman filosofo eta idazle marxista estatubatuarrari kasu egitera, Baudelaire izan zen ondorio hauetaz jabetu zen lehena, edo gutxienez, jabetuta edo ez, fenomeno berriak bere poemetan eta idatzietan islatu zituen lehena. Hona hemen literaturaren eta hiriaren garapenaren arteko elkarrekintzaren adibide garbia, lehen esan dugun bezala.

Berman lagun, azter dezagun, esaterako, “Pobreen begiak” izeneko testua (Charles Baudelaire, “Les yeux des pauvres”, *Le Spleen de Paris ou les petits poèmes en prose*, 1869). Hor maiteminduta dagoen batek maite duen neskarekiko sentitzen duen distantzia adierazi nahi dio maitatuari, eta horretarako elkarrekin izan duten esperientzia bat gogorarazten dio. Bi maitaleak daude bulebar berri bateko kafetegian –gogoratu Hausman bulebarra 1864an egin zela–, eraikuntza-lanaren hondarrak inguruetatik oraindik desagertu ez direnean, eta hiriaren aldaketak bakarrik posible egiten duen esperientzia berri batez gozatzen ari dira: hau da, ari diren euren arteko intimitateaz gozatzen, baina inguruan diren pertsona ezezagun guztien aurrean. Esperientzia hori, intimitatea ezezagunen aurrean eta haien bistan bizi ahal izatea, guztiz berria da, eta bulebarrak, hiriaren aldaketak, hiri modernoak, posible egin du.

Bat-batean, ordea, dio Bermanek, Baudelairek familia pobre bat sartzten du agertokian. Hortik poemaren izena, “Pobreen begiak”. Poemako pobreak aita miserable bat da, bi umerekin. Euren begiradak maitaleen zorion doratua urratzen du. Hiria ireki da, baina pobreak ere, erdi aroko hirian beren getthoetan sartuta zeudenak, agerian geratzen dira. Eta horren ondorioz, Bermanen hitzetan, “argi berri honen azpian, norberaren zoriona klase-pribilejio bat bezala agertzen da; Bulebarrak politikoki erreakzionatzera behartzen ditu”. Berman marxista zen; marxista ez dena, segurutik, beste ondorio batzuetara iritsiko da; baina eztabaida hori beste baterako utziz, edozein kasutan, edo ondorioak beste batzuk izanik ere, inork ukatuko ez duena da hiri espazio berriak ordura arte ezagutu gabeko harreman berri batzuetara eramaten duela.

Klase eta mota guztietako hiritarrak elkarren aurrean daude hiri berrian.

Hiri-espazioaren itxuraldatzeak berarekin dakartzan aldaketa sakinak mota honetakoak dira. Elkarren arteko harremanei eragiten die, bai-

na jokabideei ere bai, egoteko modu berri bat sortzen da –hortik urbanitate hitza, esaterako–; baina harremanei ez ezik politikari ere, eta literaturari ere eragiten die, noski.

Baudelaireren beste poema batean, oso oker ez banago aurrekoa dagoen liburu berean dagoena, hau da, *Le Spleen de Paris* deiturikoan, “Aureolaren galera” deitzen den testuan, garatzen den gaia da poeta baten eta “gizon arrunt” baten arteko elkarrizketa. *Mauvais lieu* batean egin dute topo, hau da, putetxe batean, segurutik, eta gizon arrunta, artistei buruzko ideia goren bat eduki duena, harritu egiten da poeta toki hartan aurkitu duelako. Poetari azalpen bat eskatzen dio, eta poetak orduan hauxe erantzun: “Adiskidea, zaldiek eta ibilgailuek beldurtzen naute. Duela gutxi, bulebarra zeharkatu dudanean, lasterka, lokatzetan plitiplasta eginez, anabasa mugikor baten erdian, bat-bateko mugimendu us tekabeko bat egin dut eta aureola makadamaren lohitegira erori zait. Beldurtuegi egon naiz jasotzeko. Pentsatu dut hobe zela nire ikurra galtzea, ni zaldi batek harrapatzea baino. Gainera, esan diot neure buruari, abantailaren bat gozatzen ahalko dut galerari esker. Orain ni ere batetik bestera ibiltzen ahal naiz, inork ni ezagutu gabe, gehiegikeria ere goza dezaket (*me livrer à la crapule* dio, zehatz), zuek, pertsona arruntak bezala”.

Hiriaren aldaketak hiritarrak bertan egoteko modua aldatu du, hiritarren arteko harremanak aldatu ditu; literaturak jaso du aldaketa horren testigantza; baina testigantza jasotze horretan literatura bera ere aldatu egin da (pentsa, “poemak prosan idatziak”? Non ikusi da halakorik? XIX. mendean?). Eta triangulua itxiz, hiritarraren eta literaturaren artekoa ere aldatu egin da: hainbeste ze, literaturaren demiurgoari, gako-irudiari, idazleari alegia, aureola erori baitzaio makadamaren lohitegira, gizaki arrunt bihurtuz (beste proletario bat baino ez da, nahi bada, proletario aski berezia den arren).

Hiria eta hiritarra

Goazen orain gure gure hiri espazio zehatzari buruzko bi hitz esatera.

Bistan da eta esan beharrik ez dago Iruñea ez dela Paris. Parisen, bulebarren eraikuntza eta hiri-transformazioa XIX. mendeko bigarren zatian gertatu zen. Iruñean berrogei urte geroago arte ez ginen harresia botatzen hasi, lehen Zabalgunea egiteko. Bai, Zabalgunea eraiki ahal izateko harresi botatzea 1900. urtekoa da, hor nonbait. Hori baino lehen

Iruñea gaur egun alde zaharra izenarekin ezagutzen dugun hiriaren zati koxkor hori baino ez zen, higiene askorik gabeko burgoen pilatze xume bat. Eta Bigarren Zabalgunea, 1920koa da, oso oker ez banago. Eta, nola-bait esan, handik bi egunetara baino ez, Gerra Zibila etorri zen, eta ondoren, gerraondo ilun eta luzea. Horrek guzti horrek markatu du gure hiriaren fisionomia, historia horrek, zeinaren frankismoak garrantzia handia baitauka, betikotu du gure gaurko hiriaren irudia. Historia horrek ekarri ditu gure monumentu ezagunak: Gerran Eroritakoen aldeko monumentu erraldoia, (“txanpinoitegia”, herri-iruditerian); Apaizgaitegia eta bere gurutze erraldoia; Gotorlekua, bere oihartzun belikoekin; Foruen monumentua, iragan hobe edo idealizatu baten oroitzapenarekin...

Franco hil eta gero irekitako aldi gutxi gorabehera demokratiko honek, bere aldetik, ez du ekarpen ikusgarriegirik egin hiri-espazioaren konformazioari dagokionez: urbanizazioak, makrosupermerkatuak, azalera handiko merkataritza, parkinak... hiria kontsumo-unitate bat dela azpimarratzen duten eta hiritartasun sinbolikoari ezer ekartzen ez dioten bihotzik gabeko ente funtzionalak. Gainera, zantzuak daude pentsatzeko “posmoderno” eta “demokratiko” moduan karakterizatu nahi izan dugun hiriak (irekia, anitza eta abar) ez dituela atzean utzi behialako ghettoak, eta eliteentzako urbanizazio eskusiboen bitartez konpartimentaziorako pultsioa areagotzen ari dela.

Iruñeak, gainera –edo Iruñea oraintsu arte gobernatu dutenek–, bizi-ki, berriaz eta amorrusaz saiatu dira betiko hiri frankistari bestelako plegua ematen ahal zion edozeren lorratza desagerrarazten; arrasto arkeologikoak suntsitu zituzten, parkin bat egiteko; alde zaharreko galtzadarrria kendu zen; Euskal Jai zahar eta ederra hustu eta lurrarekin berdindu zuten, berdin kartzela zaharra, hainbat artista eskatzen ari zirenean erai-kin hura aprobeztatzea zentro kultural eta hiritar bat egiteko. Badirudi autobus geltokia izan daitekeela, aldaketaren udala mediante, hondeamakinaren lanetik libratuko den bakarra. Txikizio horren ordainez, zer ekarri du demokraziak, edo ohituraz “demokrazia” deitzen dugun baina errealitatea hobeki deskribatu nahiko bagenu “Bankokrazia” deitu beharko genukeen sistema honek, eraikin zibil sinbolikoen alderditik? Musulmanen Mekako Kaaba delakoaren antza daukan Baluarte izenekoa; Bisigodoen gotorlekua dirudien Artxibategi Nagusia; biak ala biak, bi irudi geometriko erregular, pisu eta arrakalarik gabeak, trokoak. Bi gotor-harri karratu. Haiekin batera, harekin zer egin inork ez dakien Navarra Arena, esaten dutenaren arabera, Madrilek Joko Olinpikoetarako egin zuen Ma-

drid Arenak baino 6 milioi euro gehiago balio izan omen duena. Hori eta deus gutxi gehiago.

Orain urte batzuk, hogei bat-edo, hemen, zenbait pentsalarik konzeptu berri bat sortu zuten, ez dakit noren imitazioan: *sky line* delakoa, lehen ere esan dugun moduan. Ikusizko lerro hori gizartearen eta demokraziaren beharrarekin lotzen zuten: hiri baten *sky line*-a ez zen bakarrik izango hiria eraikekin zeruaren kontra uzten duten silueta, ez bada, modu sakonago eta metaforiko batean, hiriak elkarbizitzarako eta topaketarako ematen duen aukera, hiria bizitzeko toki duin eta are eder egiten duena, edo ez.

Aztertu egin dut, hiritarra naizen aldetik, oinezko arruntaren nire joan-etorrietan, Iruñeko *sky line*. Bat iparretik hurbiltzen denean Iruñera *sky line* hori aski esanguratsua da. Zer ikusten dugu, demagun, Burlatako saihebidetik hurbiltzen garenean? Lehen-lehenik, hor goian, Apaizgaitegiko gurutze erraldoia. Pixka bat eskuinago, San Francisco elizaren orratz harroa. Geroago, eraikin erdipurdiko eta sasi baso baten adarrek osaturiko mordoilo formabako bat, zeinetatik apur bat nabarmentzen baita Eskolapioetako dorrea; ondoren Edificio Singular deiturikoak, Iruñeko eraikinik altuenetakoak hala ere, agertzen du bere burua ozta-ozta, eta gero, San Lorentzoko dorrea ikusten da, San Saturninokoekin eta Katedral gotorrarenekin lehia estuan.

Hirira Errotxapeatik hurbilduz gero, San Lorentzo eta San Saturnino elizek hartzen dute nagusitasun ia erabatekoa, Artxibategi Nagusiak baidiz ezin dielarik protagonismo pixka bat kendu. Nafarroako errege-erreginen behialako jauregiak (egun Artxibategi Nagusia denak), Moneok duela dozena bat urte berri zuenetik, harresiaren gainetik zaindari, areagotua dauka zalantzarik gabe eraikin defentsiboaren karakterra; esan liteke Moneok, bere herrikideak ongi ezaguturik nonbait, erabaki zuela harresiaren jarraipen naturalizat har daitekeen eraikin kontserbakor bat egitea, hala egiteak asmatuko zuela berme osoa emango ziola koan, edo beharbada, profeta eta buruargi, aurreikusitako eraikinak funtzionalitatea eduki dezakeela etortzear legokeen n-garren erlijio-gerran. Artxibategi Nagusiaren ondoan Recoletasen komentuarien eta Nafarroako Museoaren profil apalagoak osagarriak baino ez dira, merke erreabilitatutako etxetxo zaharrak bezala, non, ez bairik gabe, “herria” deitzen dugun horrek bizi behar baitu, inor bizi izatekotan; behingoagatik konstruktio ideatik errealitate ukigarria izatera pasatua.

Hirira Madalenatik edo Txantreatik hurbilduz gero, ordea, Katedralaren monumentaltasun desproporzionatua da nagusi. Ezerk ez du erakusten batzuek zer nolako Iruñea nahi izan duten katedralaren desproporzioak bezain ongi.

Gauza ez da askoz gehiago hobetzen hirira hegotik iristen bagara; hegotik iritsita, Telefonikako orratzak edo “piruliak” eta Erorien Monumentu mastodontikoak baizik ez dute apurtzen sky line guztiz mesokratiko bat, 60. hamarkadako industralizazioaz eta haren logela-auzoen beharraz hitz egiten diguna argi eta garbi.

Ez da falta esaten edo aldez edo moldez iradokitzen duenik Iruñearen kasuan sky line delakoaz hitz egitea, hemen eta orain ari garen bezala, gehiegikeria bat dela, Iruñeari legokiokeen kontzeptua *mountain line* bat litekeelako, eta egia da inpresio hori areagotuta eduki lezakeela mendebaldetik edo ekialdetik hurbiltzen denak, hiria bera baino nabarmenagoak eta ukigarriagoak direlako hiria inguratzen duten tontorrak.

Beraz, hiria, hiri bakoitza, bere kokapen geografikoaren eta bere historiaren umea da. Iruñea beti bizi izan da bere nortasun militarren mende, eta erlijioaren pisuak zanpatua. Iruñeak partzialki eta berandu baizik ez du ezagutu Europako eta mendebaldeko metropoli handiek ezagutu duten modernizazio prozesua, Baudelairek-eta kantatu zutena. Historiaren azken 80 urteek izaera militar eta erlijioso horiek areagotu baino ez dute egin. Frankismoak modu bateko hiria zizelkatu zigun. Hiriak, hiri guztiak, aldatu egiten dira, bilakaera historikoak berak euren fisionomia aldarazi egiten du; ez dakit iritzi hau oso orokortua dagoen, baina nago Franco generala hil eta geroko sistema hau –ematen zaion izena ematen zaiola– ez dela gai izan frankismoak ezarritako metafora monumentalak eta ikusizkoak aldatzeko; beharbada ez du interes berezirik eduki horretarako, ezta ere, hiriari negozio-tokia den edo daitekeen arabera baizik ez diolako begiratzten: urbanizatu beharreko lur sail batzuk, non langileek lo egingo baitute, non supermerkatu bat eta parkin bat beharrezkoa izango baitira. Ez dakit iritzi oso zabaldua den, baina esanahiren bat edukiko du Iruñearen sky line-a hobekien definintzen duten eta aipatu ditudan monumentuetatik, erdiak baino gehiago elizak izateak, eta Victor Eusa, 36ko gerra garaian Junta Carlistakoa izandako Victor Eusa izatea eraikin horietako askoren egileak. Ez dakit nire ikuspuntuak aldeko asko edukiko duen, baina niretzat begi-bistakoa da, ebidenteegia agian gauza onerako, funtsean haur nintzeneko hiri berean bizi naizela. Orduko hiri hits, triste, gris eta frankista horretan.

Esan nahi baita, gure hiri-espazioaren demokratizatze monumental eta sinbolikoa oso badaezpadakoa eta problematikoa iruditzen zait. Hiri frankistatik hiri demokratikorako jauzia, egiazko hiri demokratikorako jauzia, egin gabe dago. Gehiago esatera ere ausartuko naiz; eraikin sinbolikoetan ezinezkoa da demokratizazio-aire bat aurkitu, eta gurean auzo berrien izendegiak baizik ez du nolabaiteko demokratizazio-aire bat bizi izan, auzo berrien izenen eskutik: Azpilagaina, Mendebaldea, Mendillorri, Erripagaina... Baina gure espazio fisikoak betikoan dirau.

Orduan, zer egin?

Literatura, hiria eta hiritarrak (II)

Esku-hartze bat literaturatik

Beraz, hor dauzkagu gure hiru elementuak: hiria, bere baldintza guztiekin; hiritarra, espazio fisiko horri zentzu bat, bizipen bat eman nahi eta behar diona; eta ondare literarioa.

Zergatik ez planteatu esku-hartze bat hiriko monumentuetan, ondare literarioa erabiliz, ondare horri beste bizi bat emateko, hiriaren paisaiako parte bihurtuz, beste elementu bat gehiago bihurtuz, hiriaren espazioa bizigarriagoa eta demokratikoagoa eginez?

Izan ere, literatura liburuetan bizi delakoa ikuspegi nagusi eta historikoa da, baina izatez, literatura euskarri askotan ager daiteke.

Nik hiru adibide baizik ez ditut emango, artikulua hau amaitzeko, eta hortik aurrera oso erraz eta oso ongi ulertuko da zein den nire proposamena, beste alde batetik aski xaloa eta elementala dena.

Lehen adibidea: Erorien Monumentua. Gaur den egunean, Joseba Asiron alkateak eta bere taldeak Mola eta Sanjurjoren hilotzak handik atera zituztenetik, Iruñean ez dago beste mintzagairik: zer egin ditzosozko monumentu horrekin?

Nire proposamena da, behin betiko irtenbidea ematen zaion arte, ondare literariotik esku-hartze sinboliko eta esanguratsu bat egitea.

Hasteko, har dezagun ondare literarioaren elementu ezagun eta ospe handi xamarreko bat. Har dezagun, esaterako, Augusto Monterroso idazlearen “El dinosaurio” ipuin ospetsua.

Aski ipuin famatua da literaturazaleen eta ez hain literaturazaleen artean, irakurleak ezagutuko du, zalantzarik gabe. Bere fama handiaren

arrazoia da hainbat eta hainbat kritikarik, bere garaian, “gaztelaniaz sekula idatzi den ipuinik laburrena” dela baieztatu eta famatu dutela. Ekarriko dut hona, jatorrizko bertsoan, hau da, gazteleraz, euskaratzeko lanik hartu gabe:

“Cuando despertó, el dinosaurio todavía estaba allí”.

Amaitu da.

Irakurle askok, esaten zaienean lerro hori ipuin bat dela, gaizki hartzen dute eta adarra jotzen ari zaizkiela uste ohi dute. Beste askok ipuinaren asmo probokatzaila baizik ez dute aintzat hartzen. Probokaziotik ere baduela ukatu gabe, ni saiatuko naiz labor azaltzen zergatik iruditzen zaidan “El dinosaurio” ipuin bat dela, eta zergatik uste dudan ipuin ona eta aintzat hartzeko moduko dela.

Hasteko esan behar da Monterroso ospe handiko idazlea izan zela, eta ez adar-jotzaile bat. Mundu osoan errespetatutako eta saritutako idazlea da, oso testu laburrak idazten zituelako ezaguna eta preziatua, gainera. Ipuina ere guztiz seriotzat hartua izan da, eta ez dira falta arlo akademikoan egindako interpretazioak eta exegesiak.

Zorroztasun gehiegizkorik gabe bada ere, denon eskura dago, ordea, ipuinaren analisi txiki bat egitea. Ipuinaren hasierak “Cuando despertó” dio; ordea, ez du esaten nor esnatu zen. Dinosaurioa esnatu zen? Dinosaurioa ez den beste pertsonaia bat? Beste pertsonaia bat bada, zer da, dinosaurioarekin batera gertaeren agertokian dagon norbait, edo agertoki horretatik kanpo dagoen narratzaile bat? Nahi den beste zalantza eta galdera egin daiteke ipuinaren protagonista inportanteenetakoa, edo agian bakarra, den horri buruz.

Bestalde, “el dinosaurio todavía estaba allí” horrek osatzen du ipuinaren trama eta aldi berean, baita amaiera ere. Hasierarekin bezala joka genezake: hasteko, dinosaurioa... hilik ala bizirik dago? Ez al diogu atzematen nolabaiteko mehatxu lauso bat dinosaurioaren temari han egoteko, “oraindik”, “todavía” adberbioak iradokia? Badirudi dinosaurioaren presentziak esnatu zen protagonistaren jarduna, ekintza edo nahia oztopatzen duela. Ibaia zeharkatu nahi duen gizaki primitibo bat da, ibaia zeharkatzeko dinosaurioaren zaindari-lana gainditu behar duena? Edo “dinosaurio” hitza zentzu metaforikoan ulertu beharko genuke, eta orduan ipuina ez da zertan gertatu historiaurrean, beste edozein garaitan baizik? Edo agian benetan dena gertatzen bada Bruselako Natur Zientzien Museon, famatua dena bertan dagoen dinosaurioen eskeletoen bildumagatik, duela, demagun, hogeitau urte? Edo Errioxako Dinosaurio

rioen Museoan? Edo Parke Jurasikoa ikusten ari dela lo geratu den ikusle bati buruzko ipuina bada?

Ez dakigu eta ez dugu jakiteko modurik, gainera. Are, nik hemen apuntatu ditudanak, aukera gutxi batzuk baino ez dira. Berehala konturatzeko gara, xehetasun guztiak aintzat hartzen hasiz gero, ipuin xume horrek erabat kontatu gabe iradokitzen edo erdi-ezkutatzen ahal duen gertaera edo/eta ipuina ez dela bat; ehun, mila, hamar mila, milioi bat izan daitezkeela. Alegia, horixe dela benetan ipuinaren balioa, kontatzearen, narratzearen, literaturaren beraren potentzialitatea zertan datzan modu laburrean erakusten duela; ipuina hazi bat bezalakoa dela, pastilla bat bezalakoa, non kasik munduko ipuin guztiak dauden, enbrioi baten moduan, eskema edo bozeto baten moduan, hori bai. Enbrioi, eskema edo bozeto baten moduan, eta irakurleak noiz gauzatuko, noiz burutuko, noiz moldatu edo obratuko zain. Zeren, ipuinak, hori erakustez gainera, literaturaren bigarren funtsezko egia bat ere demostratzen baitu: alegia, irakurlea dela, bere imajinazioarekin eta bere gogoetarekin, ipuina egin duena, ipuinari zentzia eman diona, lerro soil hori edertu eta osatu eta esanahiez eta zentzuz bete duena. Eta beraz, literaturan funtsezko jarduna irakurtzea dela esaten dugunean, hainbestetan entzuten den bezala, ez garela esaten ari balizko irakurlearen belarriak goxatzeko gezurtxo bat, egia osoa baizik.

Orain, eman dezagun, lehenagoko guztia kontuan harturik, ni naizela hirian, literatura mediante, esku-hartze bat egin nahi duen irakurle edo ibiltari edo oinezko hori, hiritar hori, eta horretarako nire hiria, Iruñea, eta ondare literarioaren elementu hori, Monterrosoren “El dinosaurio” hori, elkarren arteko harremanean jartzen ditudala, ipuina Erorien Monumentuan paratuz, esaterako.²

Honek ere badauka probokaziotik, noski, baina probokazio bat baino gehiago da, askoz ere. Alegia, denok dakigu zergatik dagoen hor eraikin hori. Ez al liteke esan eraikin hori dela dinosaurioa? Denok dakigu, baita ere, zer sinbolizatzen duen, eta ez hori bakarrik, sinbolizatzen duen hori ez zaigu arrotz eta urrun, sinbolizatzen duen horrek ondorio sakona utzi zuen gu guztiongan, markatu zituen gure bizitzak, alde edo moldez. Denok ukitu gintuen, eta denok daukagu horri buruzko esperientzia bat, ez zuzena, beharbada, baina bai hurbila, modu batekoa edo beste ba-

2 Foruen monumentuko detaile-argazkia Berria egunkaritik hartua da; gainerakoak Mikel Landak eginak dira; fotoshopez egindako montajeak (hiru sailtako bigarrenak), Esteban Montoriorenak.

tekoa, baita uste bat ere, honelakoa edo bestelakoa. Baina 80 urte geroago, 40 urteko diktaduraren eta beste hainbeste urteko bankokraziaren ondoren, dinosaurioa hor dago oraindik. Ezer gertatu izan ez balitz bezala, ezer aldatu izan ez balitz bezala. Hara non, gure esku-hartze itxuraz xumea bide bazterreko afusilatu guztien salaketa oihu bihurtu da. Beste modu batera esanda, esku-hartze honek burutu, gauzatu, biribildu, perfektionatu du Monterrosok utzi zigun ipuina, hazi bat bezalakoa zen hori. Gure esku-hartzeak historia oso bat aukeratu du enbrioi, eskema edo bozeto moduan zeuzkan milioika historia horien artean. Esanahi ja-

kin bat eman dio, esperentziaz bete du, zentzu historiko bat gaineratu dio, eta gu guztioi dagokigu, ez dago ihes egiterik. Eta hiritarrak badaki.

Puntu honetara iritsita, irakurlea, oinezkoa, hiritarra, konturatzen hasten da jolasa ez dela zertan horretan bukatu, jolasa baino aukera handiak eskaintzen dituen meategi bat dela, eta orduan hasten da, gero eta zaletuago, ondare literarioaren eta monumentuen arteko konbinaketak egiten.

Bigarren adibidea: Foruen Monumentua. Gure izaera politikoaren gune sinboliko nagusia, alde guztietatik erasana, maiztua, espektro politiko guztien eskuetatik pasatua. Orduan, har dezagun Joseba Sarrionandia poeta, narratzaile eta saiogile famatua, eta har dezagun, zehatz esateko, bere epigrama famatu eta esanguratsuenetako bat. Epigrama bat, badakizue, pentsamendu bakar bat zorroztasun handiz adierazten duen konposizio poetiko laburra da. Sarrik, besteak beste, hau eman digu, gure izan nahi eta ezinaren laburpen baten gisa ulertzen ahal dena, segurutik eza-gutuko duzue:

“Ez den herrialdean sortu ginen eta geu ere, esan gabe doa, ez garena gara”.

Sarrik beste askotan ere jardun du gure ez izate horretaz, ironia, maitasuna, ezintasuna eta kritika uztartuz, eta hala, behin baino gehiagotan erantzun die Euskal Herria ez dela esistitzen esaten dutenei hura horregatik dagoela Euskal Herriaren alde, ez zelako esistitzen, preseski, eta esistitzea nahi duelako. Baina gure herria ukatzen dutenei ez ezik, “Foru nazioa” bezalako oximoronekin estali nahi dutenei ere erantzun die.

Para dezagun Sarriren epigrama Foruen Monumentuan, gure ez izatearen eta izan nahairen erakusgarri.

Hirugarren eta azken adibidea: Foru Diputazioaren ondoan, lurrean, Ama Birjinen omenez dagoen plaka oroigarria. Hiri frankistaren monumentu xume baina esanguratsua. Eta har dezagun, esaterako, Pio Barojaren lana.

Gure hiriaren historian idazle famatu batzuek garrantzia handia eduki dute. Horietako bat Pio Baroja izan zen, daki-zenez. Pio Baroja Iruñean bizi izan zen gaztetan, institutuko urteak hemen egin zituen, eta estampa gogoangarriak utzi zituen XIX. mende bukaerako hiriarri eta bertan bizi zen jendeari buruz.

Horretaz aparte, bada hain ezaguna ez den Barojaren lan bat, 1953. urtean argitaratua, “El País Vasco” titulua duena. Liburu hau berrargitaratu zen 1988an, baina, edizio berriak zentsuratu zituen jatorrizko liburuen hainbat kapitulu: zehatz esateko, Nafarroaz eta Iparraldeaz ari ziren kapituluak. Horrela, 1988ko edizioa eskuratu zuen irakurleak ikusi zuen, eta jatorrizko edizioa ez bazuen ezagutzen, ikasi ere bai, Pio Barojarentzat Bizkaiak, Gipuzkoak eta Arabak baizik ez dutela Euskal Herria osatzen, zeina manipulazio trauskil eta baldar bat baino ez baita. Liburu bitxi horren historia amaitzeko, esan behar da Txalaparta argitaletxeak editatu zuela berriz 2006. urtean, baina jatorrizko bertsioa errespetatuz, bai eta “Zazpiak bat” titulua zuen kapitulua ere.

Liburu hartan Barojak, zorrotz eta anker, esaldi honekin hasi zuen Iruñeari buruzko pasartea:

“Pamplona tenía carácter y un espíritu conservador. Luego la vi treinta años después. Había perdido carácter, lo que no había perdido era su espíritu conservador”.

Para dezagun On Pioren esaldia birjinazale pioen esaldiaren ordez.

Segi nezake beste hainbat adibide jartzen; baina honenbestez, uste dut aski argi gelditu dela nire asmoaren nondik norakoa.

Nork daki, eskalatzaile eta suhiltzaile ekipo on bat mediante, egunen batean esku-hartze hauek, eta beste batzuk, burutuko ditut. Bitartean, *Egan*-ek argitaratu nahiko balu, eskertuko nuke.

Palmen herria

Aurelia ARKOTXA

Ordea palmen herrira berriz jinen zarelarik eta El Ouedera berriz itzuliko ez nauzu gehiago atzemanen LOREEN EGOITZAN bila nazazu ETERNITATEAREN EGOITZAN bila nazazu eta eremu infinituan gaindi bazihoan eztiki eresia eta zelai zabalean barna bazihoan emeki itzaltzen eki distiranta (Isabelle Eberhardt, Yasmina).

1. 1904an Isabelle Eberhardt idazle eta erreportaria hogeita zazpi urterekin Aljeria hegoaldean hil zen. Victor Barrucand haren erredakzioburuari emanak izan zitzaizkion, omen, Ain Sefrako uholdeak aski hondatu zituen zirriborro batzuk. Victor Barrucandek Isabelle Eberhardten idazkiak, gutunak, birmoldatuko ditu, 'apainduko'. Fede onez, gainera, ondo-ko lerroek derakusten bezala:

Hark berak desiratzen zuen bezala, amaigabe utzi zituen idazlanak bukatuz eta hartu zituen oharren argitalpena bermatuz gure kolaboratzaile maitearen oroitzaren zaintzeko gure ahalak egin ditugu. Gertakariak ahala uzten diguten bezain laster, utzi dizkigun paperetarik hartu orriez osatzen ditugula, bizi zelarik argitaratu zituen narrazio laburrak liburu baten forman ordenatuz haren miresle eta adiskideek aspalditik agertu izan duten nahikaria dugu betetzen (Barrucand, *Islameko orriak, Hitzaurrea. [Pages d'Islam, Préface]*, 1932).

Dena den, Isabelle Eberhardten artxiboei buruz eta gutuneriari buruz gero eta ugariagoak diren ikerketek emeki-emeki agerian ari dute uzten XIX. mende bukaeratik eta XX. mende hastapenera doan Europako panorama literarioan leku aparta duen idazlea zela.

2. Isabellen ama, Nathalie Charlotte Dorotheé Moerder, sortzez Eberhardt, alemaniar jatorrizko errusiar aristokrata zen, San Petersburgon sortua. Bera baino aise zaharragoa zen Pavel Karlowitch de Moërder errusiar jeneral eta senatariarekin ezkondu zen 1860an. Olga, Nicolas, Natalia eta Wladimir (Volodia) hurren hezkuntzaz, jatorri armeniarra

zuen Alexandre Nicolaiévitch Trophimowski prezeptorea zen arduratzen.

Osasun arazoengatik haurdun zen Nathalie 1871. urteko hastapenean iritsi zen Suitzara bere hiru haurrekin eta Constantin semeordearekin (dirudienez Olga, alaba zaharrena, San Petersburgon gelditua zen). Trophimowski ere Montreux-ra heltzen da handik laster. Nathalie de Moërder eta Trophimowski ohaidetu ziren eta lekuz aldatu ziren. Alda egin zuten Genevara joanez, lehenik ‘Quartier des Grottes’ deitu auzora, gero Cartignyra. Azkenean, Meyrinen erosi zuten etxea.

Garai hartan Genevako giroa ez zen trankila. Han errefuxiatuak ziren Errusiako, Alemaniako eta Europa ekialdeko zirkulu anarkistekin harremanetan zen Trophimowski, Nicolas II Tsarraren sekretuzko zerbitzuek eta Suitzako autoritateek begietan baitzuten, begietan zuten bezala haurrekin bizi zen De Moërder - Eberhardt familia. 1871ko abenduaren 11n Genevan sortuko da De Moërder jeneralaren azken haurra, Augustin (de Moërder jenerala 1873ko apirilean Moskun hil zen 76 urterekin). Trophimowski haurren zurkaitza bihurtu zen. Handik lau urtetara, 1877ko otsailaren 17an, zen sortu Isabelle-Wilhelmine-Marie Eberhardt Genevan. Sortze-agiri ofizialak aitaren izenik ez dakar. Biografia gehienetan irakur daiteke Isabelle Eberhardt Trophimowskiren alaba zela; azken honek, ordea, sekula ez zuen filiazio hori aitortu. Idatzia izan da Isabelle Rimbauden alaba ezkutua izan zitekeela ere, haren aurpegiak Rimbaudek gaztarroan zuen aurpegiarekin zuen eiteagatik. Funsgabeko erran horiei pisu gehiagoren emateko, Rimbaud Holandarako bidean Suitzatik justu 1876an zela pasatu, aitzinatu izan da.

Diote iturri batzuk ere, Nathalie de Moërderrek hil aitzin aitortu zuela Isabelle mediku musulman baten alaba zela. Isabelle Eberhardtek berak behereko lerro hauetan aipatu gizona ote?

Errusiar hiritartasuna zuen musulman baten alaba naiz, musulmana sortu naiz eta ez naiz erlisionez aldatu geroztik. Nire aita Genevan ni sortu eta guti geroago sortu zenez, ama hiri horretan gelditu zen adina zuen ene osababitxiarekin. (*La Petite Gironde* kazetari Isabelle Eberhardtek bidalia, 1903).

Ali Abdul Wahab Tunisiako adiskideari, berriz, hauxe idatzi zion: “Amaren medikuak egin bortxaketa baten ondorio tristea naiz”.

3. Dударик ez Trophimowski arta handiz arduratzen dela Isabellen hezkuntzaz. Eta Isabellek bere ‘Vava’, bere ‘Ottotto’ adoratzen duela. Parti-

kularki, ez dadila Isabelle aristokraziako eta burgesia altuko neskañoña eta ilupa horietarik bat gehiago izan, hori duke pentsatzen Bakuninen hezkuntza gomendioak gogoan dituen, eta, bestalde, Tolstoï zale handia den, Trophimowskik.

Isabelle Eberhardt neska ttipiak, bere ile motz eta pantalonekin mutiko baten itxura du. Bere anaiekin kanpoan jostatzen da, zaldiz ibiltzen ikasi du zaldizko aparta bihurtu arte (etorkizunean, arabiar zaldizkoz beztiturik da Aljeria hegoaldean barna kurri ibiliko).

Trophimowskik goi mailako hezkuntza intelektuala eskainiko die haurrei eta bereziki oso abila eta oso ernea den Isabelleri. Filosofiako, historia-geografiako, zientzietako klaseak ukanen dituzte. Hizkuntzek, klasikoek barne, inportantzia aparta ukanen dutelarik haurren hezkuntzan (Trophimowskik frantsesa, alemana, italiara, errusiera eta hebreera mintzo ditu). Hizkuntzendako erraztasun handiak ditu Isabelle Eberhardtek. Kultura anitzeko giro horretan, haren etorkizunean oinarritakoak izanen diren arabiera (1896an hasten da hizkuntzaren ikasten) eta kabylera ere ikasiko ditu.

Bi ahizpa zaharrenak 1880ko hamarkadan ezkontzen dira, Errusian den Olga errusiar armadako aitzindari batekin 1886an, eta Nathalie Jules Perez Moreyra legegizonarekin 1888an.

Ez da argi zergatik Augustin, anaia maiteena, La Villa Neuve utzi 1894an kanpoko legioan engaiatzen den. Arrazoiak politikoak ote? Sidi Bel-Abbés-era destinatua izanen da, handik araba gazteari bidaliko dizkion gutunek garrantzia aparta ukanen dutelarik.

Garai haietan Nicolas, beste anaia, Errusiara itzultzen da.

Isabelle Eberhardtek hamazazpi urterekin argi du idazlea dela eta idaztea haren “halabeharra” dela, haren “destinoa” berak dioen bezala. Hemezortzi urterekin, *Infernal*ia narrazio laburra (1895) *Paristar aldizkari berrian* (*La Nouvelle Revue parisienne*) publikatzen du.

Idazkiak izengoiti ezberdinez sinatzen ditu ‘Nicolas Podolinsky’, ‘Mérim’ (lege islamikoaren arabera Slimane Ehnirekin ezkondu zelarik erabili zuen izena), ‘Mahmoud Saadi’, Nadia...

Augustin gabe, bakarti senti da orain La Villa Neuen. Pintatzen eta ikasten jarraitzen du, 1896an Genevako unibertsitatean medizina ikasten ari da. Baina gogoak joanak zaizkio. Aspertzen da. Gainera, giro politikoa gero eta arriskutsuago bilakatzen ari da Genevan.

Parisera doa 1896an, han Abou Naddara izengoitiz ezaguna den James Senua egiptoar nazionalistaren ezagutzak egiten ditu. Momentu libreetan idazten jarraitzen du. *Ibiltariez (Des trimardeurs)* narrazioaren lehen bertsia bukatu du.

Europako giro ilunetik joan nahiko luke urrun, Augustinek bere gutunetan aipatzen dizkion zerumuga eguzkitatuetara.

4. ‘Genevan segur ez bagaude zergatik ez Ipar Afrikara joan?’ Hori dieke etxekoei proposatzen. ‘Zergatik ez hara lehenik amarekin joan? Han zer egoera dagoen haztatze?’ Gauzak horrela, 1897ko maiatzean, ama-alabak Aljeriara heltzen dira. Isabellek hogeituz hamar urte ditu. Bôneko (gaurko Annaba) frantses kolonian jartzen dira. Lekuak liluritzen ditu, bistan da, baina laster, frantses kolonoen arrazakeriak eta arabiarren kontra dituzten *a priori*ek okaztaturik badoaz jende xehea bizi den auzo herrikoira. Han, Bugeaud karrikan etxe ttipi bat alokatzen dute. Zer zoriona, primadera-udako gau epeletan, terrazan gauaz etzanak, izartegiari so lokartzea...

Beti mutiko arabiarrez bezi, Isabelle Eberhardtek bizi librea badarama Bônen. Maite du arabiar auzoko kafetegietan kifaren erretzea edo emazte dantzari so egotea. Ama-alabak garai horretan meskitako imamaren aurrean islamera konbertitzen dira. Ordea, 1897ko azaroaren 27an ‘Fatima Manoubia’ izenez ofizialki islamera konbertitu den Nathalie Eberhardt de Moërder bihotz kolpe baten ondorioz supituki hiltzen da Bônen. Alabak eta lekukoek Bôneko Zaghouane hilerrri musulmanean ehorzten dute ohitura musulmanaren arabera.

Bellaredj Boudaoudek bere blogean galdera hau egiten du: ‘Ez ote du Manoubia haren (Isabelle Eberhardten) aitaren nortasunarekin loturarik?’ (2013).

Aljerian segitu nahiko luke Isabelle Eberhardtek, baina 1899ko martxoaren 14an frantsesen kontrako jazartze batean aljeriarrekin batera parte hartu duelakoz handik fueratua da. La Villa Neuvera itzuli beharko. Han, bazterrak utziak aurkitzen ditu, baratzea belar basez betea, Vava zahartua, osasunez apaldua, eta Volodia anaia zainetarik eri.

Apirilaren 13an, Volodiak bere buruaz beste egiten du.

Ondoko hilabetean, 1899ko maiatzaren 15ean, Isabellek hain maite duen bere Ottotto, Vava, galtzen du. La Villa Neuven hiltzen da Trophimowski, zintzurreko minbiziarekin.

La Villa Neuveetik lekutzen da Isabelle Eberhardt.

Garai horretan eta aldizkari ezberdinetan *Magrebeko ikusmena* (*Vision de Maghreb*), *Yasmina*, *Afrikako itxurak - ulemak* (*Silhouettes d'Afrique-Les oulémas*) agertuko dira.

5. Augustin de Moërder anaia Legiotik erreformatua izan denez, eta Marseillan plantatua denez, hara doa Isabelle Eberhardt. 1899ko ekainaren 12an, biak Marseillatik Tunisera buruz abiatzen dira, gero handik Augustin Marseillara berriz itzultzen delarik. Isabellek aldiz “Si Mahmoud Saadi” nortasunaren pean Magrebeko bere bigarren bidaia hasten du. Tunisian etxe bat alokatzen du, eta hilabetea han iragaten du basamortura buruz joan aitzin. Azken bidaian egin duen bezala, gizonen jantzia dabileenez, gizonen konpainian bil daiteke.

Agorrila hastapenetan Aljeriako hego-ekialdean den El Ouedera heltzen da Isabelle Eberhardt, eta handik hilabete batetara Bônera.

Bônen, Augustin eta Isabelle anai-arrebak amaren hilobiaren inguruan biltzen dira. Irailaren eta urriaren artean, beste hilabete batez Tunisiako Sahelen kurri ibiliko da Isabelle Eberhardt. Ondotik, 1899ko azartotik 1900eko uztaila arteko hilabeteak Marseilla, Paris, Italia, Sardinia, Genevaren artean mugimenduan pasatuko ditu. Garai horretan du Lydia Paschkoff errusiar poeta eta bidaiaria ezagutuko.

1898. eta 1900. urteen artean diren hilabeteetan, Isabelle Eberhardt *Rakhil*, bukatugabea geldituko den eleberraren idazten ari da.

6. Isabelle Eberhardtek Magrebera buruzko bere hirugarren bidaia 1900eko uztailaren 22an hasiko du.

Aljerren aste bat iragan ondoan, badoa. Touggourten da uztailaren azken egunean eta agorrilaren 4an ja El Oueden, basamortuaren atarian. Zazpi hilabete iraganen ditu han.

Hortik landa, Isabelle Eberhardten biziak bihurtu osoa hartzen du, bi gertakizun oinarritzkoen ondotik. Lehenik, El-Ouedetik kilometro gutitan den Guémarren, Mahmoud Saadi (Jainkoak bere urrikalmenduz fabore egina duena) izenarekin El-Kadiriya deitu sufi kofradiaren inimizia errezipitzen Kadri logian. Bigarrenik, Spahietan azpi-aitzindaria den Slimane Ehniren ezagutza egiten du (agorrilaren 6an behar bada). Kadira d’El-Ouedeko zaoui-an islamiar erritualaren arabera ezkonduko da lehenik aljeriar hiritar bihurtuz. Usaia duen bezala, gizon jantziarekin beztitzten da libertate gehiagorekin ibiltzeko. Baina 1901eko urtarilaren lehenean,

Slimane Ehni lekuz aldarazten dute eta Batnara igortzen. Hilabetearen azken egunetan, El Ouedetik hurbil den Behiman atentatu batean hiltzear da Isabelle Eberhardt. Jakina da Tidjania kofradiakoek dutela eraso muntatu. Otsailaren hondarretik maiatzaren hastapena arte Batnan miseraleki bizi da, herritarrek haren laguntzeko ahal dutena egiten dutelarik. Atentatuaz izanen den auziaren beha egon behar du, eta autoritateek auziaren zain Aljerian egotea kontseilatzen diotenez, Marseillara buruz abiatzen da.

7. Magrebera eginen duen laugarren bidaia honetan, Isabelle Eberhardten erasotzailearen kontra izanen den auziak leku osoa hartuko du. Auziagatik 1901eko ekainaren 4an Konstantinara ailegatzen da. Auzian urrikalmendua eskatzen du erasotzailearentzat. Ekainaren hastapenean Behimako atentatuari eta auziari sekulako publizitatea egiten dizkien artikuluak *La Dépêche algérienne* kazetan publikatzen ditu, administrazio kolonialaren aiherra piztuz. 1901eko ekainaren 18an Aljeriatik kanporatua da, polizia-oharrak diolarik Isabelle Eberhardt “arabiar komunitatearen alde eta administrazio kolonialaren kontra egiten duen errusiar emigratu peligrrosoa” dela.

1901eko ekainaren azken egunetan Marseillan da Augustinen etxean. Slimane Ehni Marseillara heltzen da agorrilaren 28an. Etorkizunean, Aljeriara legez itzultzeko frantses botere kolonialarekin arazorik izan ez dadin, Isabelle Eberhardt 1901eko urriaren 17an frantziar hiritartasuna duen Slimane Ehnirekin bigarren aldiz ezkontzen da Marseillako Herriko Etxean. Isabelle Eberhardtek frantses hiritartasuna lortzen du.

Aljeriara joan daitezke.

8. 1902ko urtarrilaren 15ean Bônen da. Aljerra doa, han Barrucand senar-emazteak ezagutuko dituelarik. Ekainaren bukaera eta uztailaren hastapenaren artean, Bou Saâdan El Hameleko Zaouian Lalla Zeyneb marabutsari bisita egiten dio. Christiane Chaulet Achour-ren aburuz (2016) Lalla Zeyneben ezagutza oinarritzkoa da Isabelle Eberhardtentzat. Andere marabutsaren ezagutza egin ondoan zituen omen idatzi ondoko hitzak:

Nomada nintzen, ttipi-ttipitan zuzen-zuzena eguzkitan kartsuagoa iruditzen zitzaidan arrotasun xarmagarriari buruz zeraman errepide zuri tirriagarriari so amets egiten nuelarik... Bizi osoan nomada izanen naiz, zerumuga aldakorrez, lehen ikustaldirik oraino ukan ez duten urruntasunez amoros, bidaia oro, eskualde erabilietaraino eta ezagunetaraino daraman hura ere esplorazioa baita (*Ene Egunerokoa [Mes Journaliers]*).

Uztailaren 7an Slimane destinatatu duten Ténès hirira heltzen dira biak. Urrian, 1902ko azaroaren 30ean, Victor Barrucandek *Akhbar* astekarri berria sortzen du Aljerren. Kolonialismoaren alderdi ilunak salatu nahi ditu *Akhbar*-eko erredakzioburuak, lekuko jende musulmana defendatuz “humanoagoa liratekeen kolonialismo baten alde” eginez.

Akhbar zuzendu aitzin, *Les Nouvelles*-eko buru izana den Victor Barrucandentzat oinarritzakoa da 1903ko primaderan Aljeriako eta Marokoko frontieran nomaden eta frantses militarren artean gertatu diren buruzburuzkatzeek berri zuzenak izan daitezen, eta, beraz, erreportari bat Oraneko hego eskualde hartara igorria izan dadin.

1903ko iraila. Isabelle Eberhardt *Akhbar* astekariko erreportari gisa Oran hegoaldeko eskualdera bidalia da, Aljeriako eta Marokoko frontieran maiatzaren 31n eta ekainaren lehen egunean gertatu zenaz xehetasunen emateko, Taghiteko agorrileko setioaz, El Mounqarreko batailaz, Cheikh Bouamamaren oldarraz...

“Si-Mahmoud Saadi” izengoiti maskulinoarekin, gizonezko arropaz bezitua, Isabelle Eberhardt erreportaria Aïn Sefrara heltzen da.

1903ko urtarrilaren 26an Bou Saâda hirian da. El Hameleko zaouira doa Lalla Zejnaben ondoan giro baketsuan egotera. Apirilean, *L'Union Républicaine* kazetan Isabelle Eberhardti Ténè-eko hirian azpiz Frantziaren kontra obratzea leporatzen zaio. Ondorioz, Slimane Ehnik bere lana galtzen du.

Urrian, Ain Sefran Lyautey jenerala ezagutzen du. Frantses autoritate militarrekin kolaboratzea proposatzen dio Lyauteyk Isabelle Eberhardti, baina ezetz erantzuten dio. Bencherifek, Ain Sefrako poetak, gogorazten duen bezala, Lyauteyk Isabelle Eberhardten izpiritu librea mires-ten zuen:

Gehienik miresten dudan jendeatarik zen: hezigaitza. Arras bera den norbaiten aurkitzea, aurreiritzi orotarik, menean eukitze orotarik, klixerorotarik kanpo den norbait, eta bizia ortzian zoria bezain gogo libre trebesatzen duena; zer plazerra. Zenarendako eta ez zenarendako maite nuen. Maite nuen zuen artista jite ikaragarri horrek, bere baitako jite horrek jauzarazten zituelakoz notarioak, kaporalak, era guztietako mandarinoak. (Lyautey).

1903tik 1904ra doan negua Figuiç-en iragan zuen.

9. 1904ko maiatzean Isabelle Eberhardt berriz badoa Ain Sefrara, han udaren iragatera. Maiatzaren hondarretik uztailearen hondarra arte Kenadsako Zianiya zaouira erretiratzen da otoitz egiteko eta meditatzeke. Ain Sefratik eri itzuli da. Paludismoagatik.

Topografikoki leku gerizatuagoan (gorago) eraikia den ospitalean hamabost egunez atxikitzen dute. Urriaren 20a. Isabelle Eberhardtek bere etxera joan nahi. Slimanengana. Sendagileak ez du nahi utzi, ez baita sendatua. Halere, ospitaletik ateratzen da eta badoa Slimanengana, biek han alokatua duten etxe ttipira. Biharamunean, urriaren 21ean, Ain Sefra eta inguruetan izanen den bat-bateko eta ikaragarriko euritearen ondotik, Oued-Sefra errekidorra urez hanpatzen da, bere errekatik ateratzen. Alimaleko indarrarekin sartzen da uholdea Ain Sefran, ur lasterrek eskolan diren sei haur badaramatzatela beren zirimoletan. Hondamendia. Hogeita sei hil. Isabelle Eberhardten gorputza etxe eroriaren harrondarretan hiru egunen buruan aurkituko dute. Zaku bat zirriborroekin. Eskuizkribu hondatuak Victor Barrucandi utzi omen zizkioten. Slimane salbatu zen.

Norbaitek fotografiatu zuen Isabelle Eberhardten gorputzaren altxatzeko momentua. Aski urrundik hartua da argazkia, hil-mihise zuriak estaltzen du lekuko gizonak andetan badaramaten hilotza. Osoki eroria den haren etxe ttipia bigarren planoan ikus daiteke. Gotorrangoak diren ondoko etxe batzuk zutik daude. Argazkiaren pean legenda hau letra larriz: 'ISABELLEN GORPUTZAREN LEKUALDATZEA BERE ETXE ERORIAREN ONDOAN.' ('TRANSFERT DU CORPS D'ISABELLE PRES DE SA MAISON ECROULEE').

Ain Sefrako hilobiaren lauzan den hilartitzak frantsesez hauxe dio: "Isabelle Eberhardt, Ennhi Slimanen esposa, 27 urterekin zendua, Ain Sefrako sarraskian, 1904ko urriaren 21ean".

Baina, 1903ko argazkiaren pean den legendak ongi erakusten duen bezala, eta gaurko Abdellah Terkmaniren kantuak, "Isabelle" da anitz aljeriarrentzat. Besterik gabe. Eta "gure alaba" ere bai.

Dreyfus aferaren garaian Zolaren alderdia hartu zuen. Frantses armadak Magreben praktikatu torturak salatu zituen. Gutik egin zutena.

Isabellen gorputza desertuko atarian ehortzi zutelarik, imamak "Hilen otoitza" errezitatu zuen.

(Hendaian, 2019ko maiatzaren 13an)

Den-dena nahi dugu (*Vogliamo tutto*) (zatia)

Nanni Balestrini
Itzultzailea: Fernando REY ESCALERA

LEHENBIZIKO PARTEA LEHEN KAPITULUA

Hegoaldea

Hegoaldean hamar edo hamabost urte lehenago hasia zen. Italiako Hegoaldeko Kutzaren esku-hartzea industria berriak nezakari-eskualdea industrializatu beharra. Eta garai hartako hauteskundeetako mitinetan aditzen zen Italiako Hegoaldeak aurrera egin zezan lan egin beharra zegoela. Giza duintasun berria iristeko produzitu beharra zegoen. Bestelako Hegoalde baten premia genuela ogia guzti-guztiantzat eta abar. Kristau Demokraziak esaten zuen Italiako Alderdi Komunistak esaten zuen denek esaten zuten.

Baina hura guztia azkenean emigraziorako ate irekia izan zen seinale bat esaten ziguna denok iparraldeko fabriketara joan behar genuela. Italiako iparraldean zein European prest zeudela jende olde hura guztia hartzeko. Orduan denok baliagarriak gintzaizkien Fiaten edo Volkswagenen muntaketa-kateetan lan egiteko. Eta hain zuzen ere langile mota hori behar zuten. Langile bat katearen edozein lan mota egin zezakeena nekazari-eskualdeetan edozein lan mota egin zezakeen bezala berdin jornalari lana egin edo errepideak egin. Eta beharrezkoa zenean lasai ederrean langabearena ere egin zezakeena hala tokatzen bazen.

Lehenago ordea justu alderantziz zen. Lehenago jornalariak nekazari-lana egin behar zuten beti lurrari lotuak denak. Hegoaldeko langileek

Hegoaldean gelditu behar zuten. Zeren orain dela hamabost urte Iparraldera eta Europara joan izan balira denak lanera sekulako saltsa eta kakanahastea sortuko zen han goian. Orduan han goian ez baitzeuden oraindik prestatuak ez fabrikak ez deus. Garai hartan nik oraindik ez nuen gertatutako gauza horien berri. Gero ikasi ditut lagunekiko solasaldiei esker. Lana betiko utzi eta gero. Mirafioriko fabrika egun hartan sortu nuen iskanbilaren ondoren.

Baina garai hartan PCIren leloa zera zen: lurra lantzen duenarentzat. Jornalarietara zer axola zitzaion lurraren jabetza. Falta zitzaion dirua axola zitzaion urteko hilabete guztietan diru-sarrerara beti segurtatua izatea axola zitzaion eta ez besterik. Horregatik aldatu zuen PCIk Hegoaldean lurren okupazioari buruzko politika. Hiri administratiboetara erretiratu zen aski baitzuten han eskulangileen enplegatuen atsekabeei kasu egitea. Nahiz eta bitartean Battiplagian eta Reggio borroka handiak lehertu ziren baina PCIrentzat haiek azpioproletario kakaztuak besterik ez ziren.

Gainera ez da egia Hegoaldea oro har pobrea izana zela inoiz. Betidanik han lur-jabeek diruketa ederrak irabazi dituzte nekazaritzan. Eta horrela izan zen Hegoaldeko Kutxa sortu ondoren ere. Kontu bakarra zera zen: lur-jabeek beti irabazten zuten eta bost hektarea baino gutxiago zutenak aldiz handik alde gitiera behartuak zeuden.

Har ditzagun adibide gisa Salerno inguruko lur emankorren jabeak Sele ibaiaren bazterreko zelaietako lurrenak. Ordoki hartan tomate-hazleak zeuden. Sasoia denean tomateak landatzen dituen jendea familiako guztiek parte hartzen duten lan batean. Dirua metatzen joan ziren heinean lur-jabeek industrializatu egiten zuten lan hori guztia. Horrela orain dena egiten dute lurrean landatutako tomateekin hasi eta kontserba-flaskoarekin buka. Horrela jornalariak obrero bihurtu dira eta makinei esker jende gutxiago behar da baina produzitu gehiago egiten dute. Eta gainerako langileek desagertu behar dute handik.

Kutxak lur batzuk desjabetu zizkien lur-jabe aberatsek milioiak ehunka jaso zituzten lira mordoa esku-dirutan. Haiek ere nahi zuten industriak sortzea. Eta gainera milioi horiekin etxebizitzak eraikitzen zituzten hirietan etxebizitzak milaka. Eta obretan lan egitera etortzen ziren gehienak ez ziren Salernokoak baizik eta kanpotik etorriak. Apeninoetako mendialdeko herrietakoak. Jende hark guztiak etxean txerria zuen baita oiloak eta mahastiak eta olibondoak ere baina ez bizitzeko eta aurrera ateratzeko adina. Orduan den-dena saldu zuten hirian aparta-

mentu bat erosi eta fabriketan hasi ziren lanean. Eta azkenean horregatik hirian lehenago baino are langabe gehiago zeuden.

Baina gehienbat iparraldera joan behar zuen barnealdeko eta Apeninoetako herrietako jende horrek guztiak. Toki haietan Kutxak ez zuen eskurik sartu nekazariak bertatik desagertzekoak zirelako. Iparraldera zihoazen garapenean laguntzeko. Iparraldekoek gure azpigarapena behar baitzuten garapena lortzeko. Nork egin du lan Iparraldea Italia eta Europa garatzeko? Guk egin dugu guk Hegoaldeko jornalariok. Gauza desberdina bagina bezala Iparraldeko langileak eta Hegoaldeko jornalariok. Batzuk zein besteak azpiproletarioak. Gu gerok baikara Iparraldeko langileok. Azken batean zer da Turin Hegoaldeko hiri bat baizik? Nork egiten du lan lan? Salernon Reggio eta Battipaglian pertsona berberak egiten dute lan. Azkenean jendea ohartzen denean ezin duela gehiago jasan orduan Corso Traianon eta Battipaglian gertatu zena gertatzen da. Lanaren gorabehera horiek guztiak Iparraldean edo Hegoaldean edo lanik badagoen edo ez dagoen beti engainua da dena. Orduan hasten gara ohar-tzen konponbide bakarra dagoela denari su ematea alegia. Battipaglian eta besteetan bezala. Toki guztietan gertatuko den bezala prestatuak egoten garenean. Eta orduan azkenean dena aldatuko dugu. Pikutara bidaliko ditugu haiek denak eta haien lan nazkagarria.

Salernora Noceratik Cavatik San Cipriano Picentinitik Giffonitik Montecorvinitik etortzen ziren langileak. Langileak herri horietatik guztietatik etortzen ziren goizean Lambrettan edo motoetan. Lan pila zegoen fabriken eraikuntzan. Kamioilariak porlana harria eta burdina garraiatzeko. Kaleak-eta egiteko. Salerno 50eko hamarkadan boom bat izan zen eraikuntzan. Denek Lambretta bat edo moto bat erosten zuten. Ikusten hasi ziren lehenbiziko auto utilitarioak 600a langile askok erositako baitzuten. Eta telebista erosten zuten denek eta antenak agertzen ziren nonahi.

Diru mordo mugitzen hasi zen. Gero eta gauza gehiago zeuden jantzi-dendetan janari-dendetan eta abarretan eta noiznahi denda berriak irekitzen ziren. Denek gehiago irabazten eta gastatzen zuten Salernon. Baina normalean ez ziren haiek Salernoko proletarioak edo langabeak. Baizik eta inguru-minguruko herrietako jendea. Dirua herri haietara ailegatzen zen baina jakina ez zen bertan gelditzen. Jendea nazka-nazka eginda zegoen egunero lanera joateko motoarekin Lanbrettarekin edo 600arekin Montecorvinitik Salernora joan beharraz eta gero arratsean itzuli beharraz. Orduan jendeak pisu bat bilatu zuen hirian. Izan ere Sa-

lernon eraiki ziren etxe horietan guztietan kanpotik etorritako jendea jarri zen bizitzen.

Askok gerora bizileku izanen zituzten etxeak eraikitzen egiten zuten lan. Handik laster hiriko pisu horietara joaten ziren bizitzera lehenbizi alokairuan edo gero erosi ere egiten zituzten. Haiek ez ziren hirikoak bezalako proletarioak hau da deusik ere ez zuen jendea. Beren modura ondasun-jabeak ziren haiek ere zerria baitzuten eta oiloak mahastiak olibondoak eta olioak. Eta hirian apartamentua erosteko adina diru erdies-ten zuten. Gero lana lortzen zuten fabriketan. Gomendiozko gutuna-edo behar zuten fabriketan kontratua lortzeko. Nekazari haiek urdaiazpikoa eramaten zioten gomendio-emaileari. Olioak ardoa eta halako gauzak eramaten zizkieten eta horrela lana lortzen zuten. Horrela baizik ezin zen lortu lanpostua. Eta gero hirikoak bezalako langile bihurtzen ziren nahiz eta egia esan beti izanak ziren proletario.

Nik ere han osaba bat nuelako lortu nuen lanpostua. Orain erretira-tua da eta garai hartan Ogasun Publikoan aritzen zen lanean. Lehengusu bat zuen kontratazio bulegoan. Bulego hartara eraman ninduen. Esan zion lehengusuari: hau iloba dut. Lagundu behar diozu lan bat lortu behar diozu. Lehengusuak gomendiozko gutun bat egin zidan Ideal Standarderako. Elkarrizketa bat egin nuen gero INAMEko elkarrizketa. Gero psikotekniko bat egiteko itzuli nintzen hara. Azterketa psikotekniko-koa enplegatuekin batera egiten zen. Kontu bakarra zen denbora ez zela berdina. Haiek minutu batean egin behar zuten eta guk hiru minutuan. Gero esan zuten ikastaro bat egitera bidaliko gintuztela. Azterketa psiko-teknikoan nota hobea izandakoak Bresciara joaten ziren ikastaroa egi-tera.

Galdetu genuen zertarako egin beharra zegoen ikastaro hori. Esan zuten ikastaroa Hegoaldeko Kutxak ordaintzen digula eta Hegoaldeko teknikariak prestatzeko balio zuela Hegoaldeko industrietan lan egiteko. Nik ikastaroaren afera aditu nuenean zera pentsatu nuen: formalismo hutsa izanen zela. Lanbide Eskolan egon eta gero lanik gabe egona nintzen denboran ikastaro mordera egina nuen. Matxura-konpontzaile mekanikoa tornularia etab. Gauza horiek guztiak ikasteko egiten nituen ikastaroak. Gero ordea ez zuten zipitzik ere balio. Langabezi bulegoak eskola bat izan zezan balio zuen baina ez beste deusetarako. Batek daki zer interes politiko zeuden eskola horien atzetik.

Nolanahi ere ikastaro hitza aditu nuenean uste nuen guri zenbait gauza azal ziezazkiguten gindoazela hara. Bresciara joateko tren-txartel

bat eman ziguten eta bidaia-saskitxoa ere eman ziguten jana alegia. Bresciako geltokian Ideal Standardeko gizarte-langilea genuen zain. Taxia jarri ziguten eta izenez deitu eta hogeit bat ginen. Hamar alde batera bost beste batera zazpi beste batera. Lotarako tokia ere bilatua ziguten. Hauek dira aurkitu ditugun pentsioak esan zuten. Dena dela gustatzen ez bazaizkizue aldatu gero. Eta biharamunean Ideal Standardera fabrikara azaldu ginen. Eta han esan ziguten mutil jatorrak ginela mardulak sendoak eta abar. Eta galdetu zuten nahi ote genuen txangorik egin Frantziara Turinera Milanera. Enpresak txangoak antolatzen zituen astero edo hilabetero. Guri bost axola txango horiek baina halere bai bai esan genuen konforme.

Mantal bana eman ziguten mantal bat IS sigla zeramana. Fabrikara eramán gintuzten eta bero sapa egiten zuen hogeita hamar gradu berrogei gradu. Hezetasun handia zegoen han baitzegoen idortu beharreko zeramika guztia. Ura lurrunduz doa eta umel-umela dago dena. Itotzeko zorian sentitzen ginen hatsandian. Azalez beltzagoak ginen gu Bresciako Ideal Standardeko langileak baino. Zeren han arratsero dutxatu behar dute beti beroak baitaude lurrunean eta larruazala zurituz joaten zaie. Gainera kanpoan Brescian eguzkiak ez du hainbeste jotzen. Hegoaldetik gindoazenok udaren bukaeran bel-beltzak geunden. Eta haiek hori ikusita izutuxeak zeuden.

Nolanahi ere azalpenak eman zizkiguten. Komunzulua erakutsi ziguten bideta konketa konketa zutoina bainuontzia. Aukeratu zituzten azaldu ziguten zenbat zentimetro izan behar zuten. Zenbat minutu egon behar zuten konketa moldean zenbat minutu egon behar zuten moldean gainerako gauzek. Azaldu ziguten nolakoak ziren moldeak eta beste gauzak. Eta gero nola egiten zen lan erakutsi ziguten. Ohartu nintzen han Bresciako langileek tarraka-tarraka egiten zutela lana askorik pentsatu gabe. Nolanahi egiten zuten di da atentzio handirik gabe. Orduan egin nuen neure artean zer arraiotarako balio ote zuen ikastaroak kabendio. Hemen zein da kontua behar den bezala lan egitea edo nagusi bihurtzea?

Ederki esan nion neure buruari helburua nagusi bihurtzea baldin bada lan gutxi egin beharra dago. Eta patxadan ikasten nuen. Nire lankideek bi komunzulo egiten zituzten nik ordea bat. Eta horrela jarraitu nuen lanean. Han bizpahiru hilabete eman eta gero borrokara ere bildu ginen. Han grebak egiten baitzituzten eta guk ere bitan pentsatu gabe egiten genituen Bresciako haiekin batera. Hegoaldeko Kutxak ordaintzen zigun astean hamar mila lira kobratzen genuen joan-etorrietarako berro-

gei milatik gora hilabetean. Bestetik hirurogei mila jasotzen genuen hila-betea eta bazkaria dohainik enpresako jantokian. Autobusa ere dohainik genuen hiri guztian linea guztietan.

Bresciara baino lehen gutako bakoitza eskualde batekoa zen herri batekoa. Eta denok Hegoaldeko ohiko bizimodua egiten genuen. Han berri bospaseik gela berean egiten genuen lo apopilo ordu berean bazkaltzen genuen autobus berberak hartzen genituen. Eta horrela industriako lanaren abantailez jabetzen hasi ginen. Izan ere lan hartan ez genuen esplotaziorik sufritzen azken finean ikastaro bat egiten ari ginelako ez besterik. Ez genuen uste esplotazioaren biktima ginenik bederen hori zen gure irudipena. Eta sindikalista batzuk hurbiltzen zitzaizkigun esanez behin Hegoaldera itzulita borrokatu egin behar genuela. Hegoaldea Iparraldearen maila berera eramanez beharra zegoela eta halako kontuak.

Egun batean Ideal Standardeko langileak borrokan ari ziren greban eta orduan gu sindikalistekin hitz egitera gelditu ginen. Produktio saria handitu zezatela eskatzen zuten greban eta esan zuten gu ere produzitzen ari ginela. Eta esan nuen nik: Ez gu ikastaro bat egiten ari gara. Ez zuek ere produzitzen ari zarete haiek zuek egiten dituzuen piezak hartu eta saltzen dituztelako. Zuek ez zarete ikastaro bat egiten ari zuek produzitu egiten duzue. Komunizulo batek hamar hamabost mila lira bali du ez da txori kaka. Guk horri erreparatzeak mesede egin zigun uste baikenuen enpresaren bizkar enpresaren lepotik bizitzen ari ginela. Eta orduan barrenera sartu nahi ez eta kanpoan eseri ginen.

Egun haietan Salernoko Ideal Standardeko zuzendaria iritsia zen Bresciara. Han ikusi gintuen eserita lurrean eta galdetu zigun zer arraio ari ginen. E greba egiten ari gara. Baina sartuko zarete ezta? Guk ordea borrokatzea erabakia genuen. Bi egun geroago Bresciako haiek greba utzi zuten baina guk oraindik borrokan jarraitzea erabaki genuen. Han ginen gu eserita gu hogeioak atearen aurrean besteak sartuak ziren. Han ginen bitartean guardia bat ailegatu eta deitu zigun: zuzendariak zuekin hitz egin nahi du. Barrenera sartu ginen. Zer arrazoi esan nahi digu zuzendariak batek daki soldata igo nahi ote digun.

Barrenera sartu eta zera esan digu: aizue mutilak Hegoaldean langabe asko daude ez zarete zuek bakarrak. Segituan botatzen ahal zaituztegu oraintxe bertan. Egia esan egin egin behar nuen. Zergatik egin duzue greba? Sindikalistak esan dizue? Afiliatu zarete sindikaturen batean? Esaten dizuet sindikaturen batean afiliaturik egon beharra dagoela greba egiteko. Bai grebak sindikatuarekin baizik ezin dira egin. Sindikaturik

gabe egiten baduzue lanetik bidaltzen ahal zaituztegu. Oi baina guk ez genekien. Borrokara bildu gara besteak ere ari zirelako eta guk ere egin dugu.

Dena dela zuek soldata igoera nahi duzue baina ba al dakizue ez duzuela zipitzik ere produzitzen? Ba al dakizue Salernoko fabrikan orain dela hilabete bat hasi zirela lanean eta hamasei pieza produzitzen dituztela eta bakarren batek hemeretzi ere bai? Eta zuek hemen hamalau egiten dituzue eta gehiago kobratzen duzue. Guk esan genion ez daitekeela egin ezinezkoa dela eta gezur bat besterik ez dela guk amore emateko. Ezetz dio berak nik oraintxe berean bertan behera uzten ahal dut ikastaroa eta berriz zuek denak Salernora bidali. Lan egin nahi baduzue etorri bestela alde hemendik. Guri bost axola. Eta izan ezazue garbi ez dizuet soldata igoerarik eman behar.

Edo orain berean erabaki lanera itzultzea edo berehala botako zaituztet. Eta hala eginez gero zuek ikustera joanen naiz eta erabakiko dut zer egin zuekin Salernora bidali edo hemen izan lanean. Laburbilduz gure artean eztabaidan hasi ginen. Esan nuen nik tira gogor egin beharko diegu ezta? Esan dezagun ez dugula lan egin nahi eta horrela hauek bota egingen gaituzte. Denak itzuli ginen behera hogeiak eta iskanbilan hasi ginen Standarden parean eta gero beste gauza batzuk egin genituen. Baina batzuek esan zuten ezkonduak zeudela eta ahalik lasterrena bukatu nahi zutela ikastaroa. Lan egin nahi zuten eta Salernon dirua irabazi eta ez zuten istilurik nahi. Eta horrela erabaki genuen lanera itzultzea deusik ere erdietsi gabe.

Beraz hilabete baten buruan ikastaroa bukatu eta Salernora itzuli ginen. Han ikasi genuen Hegoaldeko Kutzaren diruarekin langile bresciarrei ordaintzen zietela hau da Bresciako Ideal Standardeko langileei aitzakia hartuta han Salernoko langileei erakutsi behar zietela. Hegoaldeko teknikari berriei alegia. Eta han langileek guk baino gehiago produzitzen zutela hots Brescian ikastaroa egina genuenok baino gehiago. Brescian fabrikak hogeita hamar urte zituen eta hamasei pieza egiten zituzten egunean. Salernokoan berriz bi hilabete izanik ere ordurako hemezortzi egiten zituzten. Justifikazioa zera zen fabrika modernoa zela instalazioak efizienteagoak zirela.

Alde bakarra zera zen: piezak eskuz jaso beharrean denak batera altxatzen ziren gailu bati esker. Lan batzuk automatizatuak zeuden eta bederen bizkarreko min batzuk saihesten genituen. Eta horrela osasunarentzat mesede zen gailu bati esker bi pieza gehiago egiten genituen hau

da bi komunzulo gehiago. Horrek ez ninduen asetzen buruan nerabilen-eta Brescian langile guztiek bizkarreko mina zutela. Denek gerruntzea eramaten zuten bueltan-bueltan uzkurdurak eta muskulu-urradurak izaten zituztelako. Eta hemen piezak goratzeko gailua hau da bizkarra ez bortxatzeko berrikuntza hura jendeak muskulu-urradurak zirela-eta bakarrik ez hartzeko paratua zuten. Dena dela gure kalterako zen hori guri bi pieza gehiago eginarazten dizkigutelako. Hau da fabrika berrietako makina berriek gauza bakar baterako balio zuten: jende gutxiagok lan egiteko baina haietako bakoitzak gehiago produzituz.

Haiek ordea ez zeuden gure arrazoiak aditzeko. Esaten zuten: ez al duzu ikusten besteak lanean ari direla eta hemezortzi pieza egiten dituztela? Azkenean denek hemezortzi pieza egiten zituzten ni nintzen bakarra hamasei egiten zituena. Orduan bulegotik deitu zidaten. Esan zidaten: Entzun ezazu parte oneko gizona ematen duzu baina postuz aldatu behar zaitugu. Egia esan kalera bidali beharko zintuzkegu gutxi produzitzen duzulako. Baina nahiago dugu beste postu bat eman beste tailer batean jarriko zaitugu. Beste tailer batera aldatu ninduten baina bi egunez oraindik lehengoan gelditu behar izan nuen hau da isurketa-tailerrean. Bi pieza lehor bainituen bukatu beharrak. Piezak moldeetatik atera behar nituen eta bukatu gabe nituen pieza txuri lehorrak bukatu.

Bulegotik behera jaitsi eta piezako kobratzen zena igo zezatela eskatzera joana zen sindikalista batekin egin nuen topo. Zuzendaritzak ezezko borobila eman zion huts eta hauts eta orduan sindikalistak zera zioen: greba egin beharra zegoela. Hori aditu eta segituan esan nuen: Zoragarri! Eta sindikalistarekin batera hasi nintzen oihuka: Greba! Greba! Orduan isurketa-tailerrera abiatu eta lankideak kanpora aterarazten hasi nintzen. Nagusi bat ailegatu eta esan zidan: Zer ari zara zu hemen hau ez da-eta zure tailerra. Eta nik esan: Bai nire tailerra da oraindik bi pieza bukatu behar ditut-eta. Eta zergatik ez dituzu bukatzen? Ba greban gaudelako. Eta isildu zen nagusia.

Berrogeita hamar inguru hasi ginen greban. Eta kontrolean hasi ziren nor ari zen oraindik lanean. Orduan gu lanean ari zirengana joan eta isurketa-tailerretik kanpora aterarazi genituen. Nagusiak sutan jarri ziren eta haietako bat mehatxuka hasi zitzaidan. Bazkaltzen ari nintzenegia bota nion aurpegira. Harengana oldartu nintzen eta nire lankideek heldu zidaten. Esan zuten: Ongi egin duzu baina aski da. Gero beste tailerretara jo genuen eta lana uztera behartu. Patiora atera eta batzarrean bildu ginen. Hamabost eguneko greba eginen dugu pikete eta guzti gau

eta egun. Eta beti poliziaren patruila-autoek inguratutik. Gero Salernora joanen gara manifestazioan Gobernu Ordezkaritzaren aurrean elkarretaratzea egin eta gauza horiek guztiak.

Handik bueltan nire postu berrian hasi nintzen. Han pieza bukatuak dabilen zinta batean paratu behar nituen. Beste batek kontrolatu egiten zituen eta beste bik orgatxoetan jartzen zituzten. Baina greban galdutako produkzioa berreskuratzeko bi lerro jartzea erabaki zuten. Bi ikuskatzaile eta beste bi langile piezak kartoian biltzen. Lehenago piezak lerro bakar batean jartzen zituenak orain bi lerrotan jarri behar zituen. Hau da nik egin behar nuen lan bikoitz hori. Hori lortzearren ikuskatzaileei esana zieten pieza bukatuen kalitatea lasterrago kontrolatzeko. Hau da langileek berehala pieza kartoian biltzen ez bazuten ikuskaitzaileak baimena zuten lurtean uzteko. Nahiz eta normalean pieza ezin den lurtean utzi hausteko arriskua dagoelako.

Eta niri esana zidaten zintan pieza berriak jartzeko etengabe. Piezei bultza egiteko elkarrekin jartzeko. Nahiz eta ezin diren elkarrekin jarri hausteko arriskua dagoelako. Portzelanazkoak direnez ezin dute elkar ukitu. Hala ere baimena emana zidaten piezei bultza egiteko ere. Esaten nien nik: baina zuek erotu zarete pieza hauek hautsi egin daitezke. Erantzuten zidaten: Eta hiri zer inporta zaik hik egin gauzak esan zaian bezala. Produkzioa handitzea besterik ez zuten buruan. Lankide batek sindikalista batek deitu eta esan zidan: Aizak hauek gehiago produziarazi nahi zigutek. Bi lerro jarri nahi ditiztek bakar baten ordean eta gero hik eroen pare ibili behar duk biak kargatu behar dituk.

Lankideei esan nien eta orduan haiek: Aluak! Orduan mantso ibiliko gaituk. Eta ikuskatzailearengana jo eta esan zioten: Baina zer arraio habil hain laster hi lasai! Esan zien hark: Ez niri hola gustatzen zaidak lan egitea. Orduan nik hari listua bota aurpegira eta gero komunera joan nintzen pixa egitera. Egosketa-tailerreko nagusia labeetako nagusia aparejadore bat ailegatu zen. Esan zuen: Zu hemen denen potroak ukitzen ari zara kasu eman bestela pikutara bidaliko zaitugu. Aizu esan nion hain potro delikaturik baldin baduzu gelditu etxean eta ez dizut ukituko. Dena dela nire postura itzuli nintzen eta han ikuskatzaileak eroen pare segitzen zuen lanean.

Biharamunean lanera ailegatu nintzen eta guardiek deitu eta gutun bat eman zidaten eskura. Ireki eta zera zegoen idatzia: kanporatua nintzen. Fabrikako iskanbilengatik sabotajeagatik eta ez dakit zer arraio gehiagorengatik. Eta hori zela-eta ez nuen eskubiderik zortzi egun lehe-

nagoko aurreabisua izateko eta ez beste hainbat gauzatarako. Esan nuen: baina sartzen ahal naiz barrenera? Ez ezin haiz berriz sartu. Ezagutzen nituen guardiak bata lagun baten aita zen bestearen laguna egina nintzen. Ez nuen istilurik izan nahi haiekin ez nuen horretarako kemenik. Orduko hartan erabaki nuen berriz ere noizbait fabrikaren batera joaten banintzen ez nuela adiskide traturik izanen sekula guardiekin.

Kanpoan geldituko nintzen ingeniaria noiz sartuko zain nire dirua eskatzeko. Han nintzen bitartean ordea kakagalea sartu zitzaidan libratzera joan eta ingeniaria pasatu zen. Laburbilduz berandu ailegatu nintzen hura harrapatzeko. Orduan Lan Auzitegira joan nintzen eta esan nuen afera haiengatik bidali nindutela lanetik. A! Ez larritu arduratuko gara gu. Salaketa ederra jarriko diegu. Dena lortuko duzu. Bitartean galde egin zidaten sindikatuan afiliatua ote nengoen. Esan nien greban egin nuela karneta eta mila lira kostatu zitzaidala. Konforme eta Ideal Standardentzako gutun bat idatzarazi zidaten. Presazko bidalketa behar omen zen sinestamendu eta guzti eta horretarako beste hirurehun lira gastatu nuen. Hamabost egunez esperoan egon hamabost egun baino gehiago zerbait gertatzeko zain. Haiengana jo eta esan nien: Adizue ez dut erantzunik jaso eta diru premian nago.

Pazientzia izan behar duzu ordea ez kezkatu. Ordaintzen ez badute juiziora joan eta dena emanen dizute. Nardatua nago beti esperoan. Goiz batez ingeniaria fabrikara noiz sartuko zain egon nintzen. Ingeniaria ailegatu eta haren autoaren aurrean plantatu nintzen. Hark frenatu nik atea ireki eta barrenera sartu nintzen. Asegurua jaisten saiatua zen nik hari eskua sorbaldan jarri eta aurpegira bota nion gutuna. Esan nion: Zergatik ez dagozkit niri aurreabisuko zortzi egunak? Zuek bota nauzue eta zor didazuena pagatzea nahi dut. Bai aurreabisuko zortzi egunak bai lanik gabe egon naizen hilabetea.

Zor didaten guztia nahi dut. Ez gehiago ez gutxiago nirekin broma gutxi. Esan zuen: Aizak ni ez nengoan hemen hi bidali hindutenean. Niregatik balitz ez hinduket botako. Mutil jatorra haiz nik postuz aldatuko hinduket. Lanera itzuli nahi baduk postu hobean sartuko haut. Postu bat besteekin batera egon beharrik ez izateko postu bat hire kasa ibiltzeko. Nik esan nion ordurako ez zitzaizkidala interesatzen Ideal Standardeko lanpostuak. Nazkatu naiz nire dirua nahi dut oraintxe agudo. Zor didatena ez zentimo bat gutxiago ez gehiago. Esan zuen: Konforme ez kezkatu. Bulegora eraman ninduen esan zien enplegatuei. Esan zien: egiezue kontua. Nola kontua? Bai dena den-dena. Baina... Esan zuen: Bai dena.

Kalkuluak egin eta ehun eta hoge mila lira zegozkidan. Hark niri deitu eta esan zidan: Konforme ehun eta hoge mila lirekin? Eta nik: Ez. Orduan hark: Adizak nik kontu hauekin hau ematen ahal diat. Egin dezagun gauza bat orain nagusiaren zigilua jarriko zioat hire azaroko txartelari. Zigilua jarriko zioat horrela heldu den hilabetean hi etor hadi soldata jasotzera lanik egin gabe. Ederki esan zion konforme. Baina bromarik ez ziririk ez sartu. Ni heldu den hilabetean hona itzuliko naiz. Eguneroko ikusten zaitut Fuornitik pasatzen badakit non bizi zaren. Beraz broma gutxi. Esan zuen ingeniariak: Jakina baina gauza bat esan nahi diat. Zentzatu pixka bat nik beste lan bat aurkitzen ahal diat.

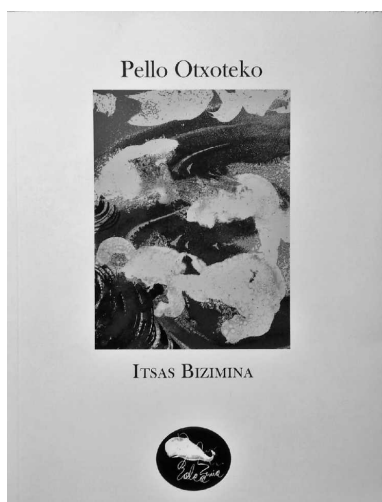
Bresciakoa zen baina Salernora ekarria lanera. Jakina ez zuen etsairik izan nahi. Ez zuen bere burua arriskuan jarri nahi bereak ez zituen hogei-ta hamar berrogei edo ehun mila lirengatik. Zer arraio inporta zitzaion? Eta esan zuen lagundu nahi zidala beste lan bat bilatuko diat esan zuen. Ez zuk ez duzu ulertu nik ez dut gehiago lan egin nahi. Deus ez egitea da nire lana. Eta horrela gero hurrengo hilabetean nire dirua jasotzera joan nintzen eta horrela bukatu zen Ideal Standarden izan nuen historia. Denbora puska bat eman nuen lanik gabe baina zapata dotoreak erosi nituen zira bat jantziak. Diru guztia xahutu nuen. Hamabost egun gabe xahutua nuen dirua guztia. Irabazi nuen guztia. Bat ere sosik gabe gelditu nintzen.

Ez nuen langabeziaren prestaziorik jasotzen urte pare bat kotizatu izan beharra baitzen horretarako. Baina Hegoaldean langabeentzako bulegoak enplegu-obrak antolatu zituen. Azken batean jendeari dirua banatzeko modu bat. Seiehun lira ematen dizute egunean. Zu obrara joaten zara baina egia esan ez da obra bat ere. Zelai bat zen deus ere gabe han morroi bat dago zerrendan dituen izenak irakurtzen dituen. Zuk esaten duzu baietz han zaudela hark eguna sinatzen dizu eta ospa. Gero larunbatean dirua kobratzera joan behar duzu lau mila eta berrehun lira. Eta diru horrekin tabakoa erosten nuen zinemara joaten nintzen moldatzen nintzen nola edo hala. Lo familiaren etxean egiten nuen eta kitto.

Egun batean erabaki nuen horrela ez nindoala inora. Azkeneko aldiz udako denboraldia egin nuen Florion. Han kontserba fabrika asko daude gehienbat tomaterako. Urtaroko lana. Lehenago urtaroko lanaldia lau hilabetekoa izaten zen hiru hilabetekoa bi hilabetekoa. Orain hilabete bakar batekoa da tomate gutxiago dagoelako. Nolanahi ere hilabete bat egin nuen Florion hamabi lan ordu egunean igande eta guzti. Ehun eta berrogeita hamar ehun eta hirurogei mila lira irabazi nituen. Bajarik ere

ez nuen hartu gero erabakia bainuen Milanera joatea. Normalean udako lan hori egiten dutenek baja hartzen dute gero bizpahiru hilabete lau hilabete baita sei ere. Horrela bi mila edo mila eta bostehun lira kobratzen dute egunean. Horrela egiten dute lanik ez dagoenean. Gaixotasun-baja hartzen dute.

Kresala haizea

Itsas bizimina

Pello Otxoteko

Donostia: Balea Zuria, 2019, 108 or.

ISBN: 978-84-947263-6-1

Poesia desberdina irakurri nahi duzu? Geraldí lasaia egitera gonbidatu eta bizitzaz, zeure buruaz eta inguruaz hausnartzeko irrika sortuko dizuna? Zure ideien sorkuntza eta jarioari bide emanez, iradokipen eta sentiberatasunaz barnea kitzikatuko dizuna?

Ez geratu Pello Otxotekoren *Itsas bizimina* irakurri gabe.

Hasieran, itzulpena zela pentsatu nuen. Laikotutako Europako herrialdetan, ideologia eta beste fede desberdinen hondamendiarekin eta alienazio modu berrien ugaltzarekin lotuta, izatearen zentzua berreskuratzeko sortu diren joera literarioen testuinguruan euskaratutako lana zela iruditu zitzaidan.

Ez da horrela. Batzuetan izugarri kostatzen zaigu hemen sortutako lan bat ona dela onartzea. Hierarkiak sortzen ditugu, Messi, Chillida, Rilke, inmovilismoaren helburuz. Kanpotik ekarritakoa beti hobea da,

aurreratuago daude. Muinetaraino sartuta daukagu. Ez gara ohartzen zelako kaltea egin digun duela mende erdi pasatxoko autarkiaren kulturak.

Eta ez da horrela. Pello Otxoteko irundarra da eta hamar urte barru, idazten duena, Danimarkan eta Frantzia abangoardia izango da.

Byung Chul Hanek arrazoia badu, poeta youtuberoek egiten duten pop-diagnosia ez da nahikoa izango, ezta Cioran eta Céline nortzuk ziren ez dakitenentzat ere, eta Profilaxiak ezin izango du askoz gehiago iraun.

Haiek konturatzerako, gu, Greziako arratsetan, Italiako olatuen doinuetan eta klasikoen parsimonian, new agearen artifizioetik urruti eta prozacen beharrik gabe, abia gaitezke barne lasaitasunera, osotasunaren disfrutatzerako eta galdutako altxor bitalen berreskuratzera.

Otxotekoren poesia ez da kruzero bat, ez da laburbidea edo ordu batzuetarako droga, aldarrikapena baizik.

Informazio stressak, nihilismoak eta bizipenen metaketa frenetikoak zulo beltzaren voraginea dute, kontsumitu egiten gaituzte, gu produktu bihurtzen ez gaituztenean. Hala ere, jakintasun apalaz, zentzumenaz, itxaropenaz ere, poesiaz eta sentiberatasunez, ongi izatea, zizelkatutako arimaren egoera eskuragarria da. Horregatik, aukera paregabea da Otxotekoren itsaso poetikoan arimarentzako jakien arrantzua egitea; izan ere, aberasgarriaz gain, zer ote den osotasuna, plazer erre kreatiboa baita.

Ez izan dudarik.

Julen AZPEITIA ROCA
Irakaslea

IDAZLANAK AURKEZTEKO
JARRAIBIDEAK

Idazlanak aurkezteko jarraibideak

Egan aldizkariaren aro berriko xede nagusia literatura arloko ikerketa-artikuluak argitaratzea da. Sail horretan aldizkariak leku egin nahi die saiakera eiteko idazlanei ere. Orobat argitara emango dira literaturaz diharduten liburuen aipamenak. Beste diziplina bati atxikiak izan arren, literaturarekin ageriko lotura izan dezaketen lanak ere aintzat hartuko dira.

Literatura azterketen lerroa ez ezik sorkuntzarena ere zabalik du *Eganek*, eta poesia, narrazio laburrak eta itzulpenak biltzen ditu, aldizkariaren ibilbideari jarraituz.

Jatorrizko idazlanak aurkezteko jarraibide hauek irakurgai daude Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko **bascongada.eus** webgunean ere, argitalpenen sailean.

1. Jarraibide orokorrak

- Idazlan argitaragabeak onartuko dira.
- Jatorrizkoak Internet bidez bidali behar dira, Word edo LibreOffice formatuan, helbide elektroniko honetara:
egan.bascongada@gmail.com.
- Ikerketa-artikuluak eta saiakera saileko lanak argitaratzeko, Erredakzio Kontseiluak bi kanpo-ebaluatzailearen iritzia jasoko du; gainerako idazlanek ez dute kanpo-ebaluaziorik izango. Artikuluaren testua anonimoa izango da. Egilearen datuak artikuluaren aparteko orrialde batean adieraziko dira: izen-abizenak, filiazioa (unibertsitatea, erakundea...), helbidea, telefono zenbakia eta helbide elektronikoa.

- Urteko lehen alean argitaratzeko, jatorrizkoak martxoaren amaiera arte bidal daitezke eta bigarren alerako, irailaren 15a arte.
- Testuak euskara batuan idatzita eta ondoren zehazten diren arauetara egokituta bidaliko dira.

2. Artikuluaren egitura eta formatua

2.1. Egitura

Testua ikerketa-artikuluaren ohiko atalez osatua egotea gomendatzen da: sarrera (artikuluaren gaia, helburuak eta metodologia zehaztuz), artikularen erdiko atalak, ondorioak eta, amaitzeko, bibliografia eta eranskinak.

2.2. Formatu orokorra

- **Izenburua:** Times New Roman 14, letra xehe lodian, erdian lerrotatua. Azpian, letra mota berean, ingelesez idatziko da.
- **Laburpena** eta **gako-hitzak:** izenburuak Times New Roman 12, letra xehe lodian, ezkerrean lerrotatuak. Laburpenaren testua paragrafo bakarrean, eta ingelesez ere idatziko da. Gako-hitzak ere euskaraz eta ingelesez adieraziko dira, eta gehienez ere bost idatziko dira.
- **Testua:** Times New Roman 12, justifikatua, lerroarte bakuna. Paragrafoaren hasieran 1,25 cm-ko koska utziko da, eta paragrafotik paragrafora lerro zuri bat.
- **Atalak.** Maila hauek bereiziko dira: 1. Lehen maila (12, letra xehe lodia); 1.1. Bigarren maila (12, letra xehe lodia); 1.1.1. Hirugarren maila (12, letra lodi etzana). Guztiak ezkerrean lerrotatuta joango dira eta amaieran punturik gabe.
- **Ortotipografia**
 - Komatxo moten mailaketa: “xxx «xxx» xxx” . Komatxo bakunak (‘ ’) hitz bakanen adiera edo itzulpenak emateko erabiliko dira.
 - Puntua beti ixteko komatxoen ondoren idatziko da: “esan zuen”.

- Letra etzanez joango dira beste hizkuntza batean idatzitako hitz solteak, metalinguistikoki erabilitako terminoak, liburuen izenburuak eta aldizkarien edo egunkarien izenak. Halaber, letra etzanez idatziko dira izen-abizenen ondoan aipatzen diren goitzenak: Juan Jose Alkain, *Udarregi*; bakarrik doazenean, letra arruntez.
- Etzanean edo komatxo artean diren hitzen ondoko deklinabide-atzizkia marratxorik gabe idatziko da: *Eganen*.
- Siglak: maiuskula txikian.

2.3. Aipuak

- Lau lerro baino laburragoak “komatxo” artean testuan bertan jasoko dira. Aipu luzeak aparteko pasartean idatziko dira, testuko letra-tamaina berean, 2 cm-ko koskarekin lerro guztietan eta komatxorik gabe. Aipuaren aurretik eta ondoren tarteko lerro zuri bat utziko da.
 - **Bertsoa** denean 2 cm-ko koskarekin sartuko da, baina “komatxo” artean. Bertsoen edo olerkien hitzak lerro betean idazten direnean, bertso-lerroak bereizteko zehar-marra erabiliko da eta alde banatan zuriunea utziko da: xxx / xxx.
 - Salbuespen gisa bestelako jokabideak ere onar daitezke, testuaren segidak edo bestelako arrazoiek hala eskatzen badute.
- **Aipu barruko idazketa**
 - Aipuaren barruko paragrafo artean lerro zuririk ez sartu.
 - Idatzi gabe utzi den testu zatia kako zuzenen artean hiru eten-puntu jarrita adieraziko da.
 - Jatorrizko testuan ez dauden hitzak eransteako kako zuzenak erabiliko dira.
 - Egileak nabarmendu nahi dituen hitzak letra etzanez jarriko dira.
 - Oin-oharretako aipu luzeak koskarik gabe eta komatxo artean idatziko dira.

- Aipuaren amaierako puntua erreferentziaren ondoren ipiniko da.
- *Azpirarra gurea, itzulpena gurea* moduko oharrak erreferentzia bibliografikoaren ondoren idatziko dira: (Biasi, 1998. Itzulpena gurea).

2.4. Oin-oharrak

- Oharren deia zenbakien bidez egingo da, eta zenbakia puntuazio-markaren aurretik joango da.
- Orri-oinetan agertuko dira, eta ez testuaren bukaeran. Orri-oinen letra-tamaina: 10.

2.5. Erreferentzia bibliografikoak

APA arauak jarraituko dira erreferentzia bibliografikoetarako. Oinarrizko arauak azaltzen dira hemen. Xehetasun gehiago behar izanez gero, ikus:

https://www.ehu.es/documents/2293351/2391784/normas_apatfg.pdf

2.5.1. Testu barruko erreferentzia bibliografikoak

- Autorea-urtea sisteman antolatuko da, modu honetan: (San Martin, 2001, 195-196. or.).
- Autore ezberdinen aipamenak puntu eta komaz bereiziko dira: (Grésillon, 1990; Hay, 2002). Autore bakar baten lanak aipatzean, komaz banatuko dira: (Irigarai, 1953, 1954).
- Autorearen izena diskurtsoaren parte bada, aski da argitalpen urtea eta orriak adieraztea.
- Orrialde zenbakiak osorik idatziko dira: 316-319 (eta ez 316-9).
- Jarraikoak ez badira, komaz bereiziko dira: 5, 16.
- Liburukiak dataren ondotik jarriko dira, koma batez bereiziz: (Vinson, 1983, I, 5-46. or.).

2.5.2. Bibliografia

- Atal honetan zerrendatuko dira testuan zehar erabili diren erreferentzia guztiak, eta ez besterik, **Bibliografia** izenburupean: Times New Roman 12, letra xehe lodian, ezkerrean lerrotatua.
- Sarreraren artean lerro zuririk ez, baina bigarren lerrotik aurrera 1 cm-ko koskarekin.
- Hurrenkera alfabetikoan antolatuko da. Autore batek lan bat baino gehiago duenean, sarrera bakoitzean errepikatuko da bere izena. Autore baten lanak kronologikoki zerrendatuko dira, eta urte bereko argitalpen bat baino gehiago aipatzen bada, letrak ezarriko dira urtearen jarraian: 1981a, 1981b... Beste autore batekin edo batzuekin egindako lanak bakarka egindakoaren ondoren joango dira, alfabetikoki eta kronologikoki zerrendatuak.
- Deitura(k) letra xehean, hasierakoa(k) salbu. Izenaren iniziala. Autore bat baino gehiago dagoenean komaz bereiziko dira, eta azken autorearen aurretik “&” zeinua jarriko da: Deitura, I., Deitura, I. & Deitura, I. Hiru autoretik gora “et al.” laburdura erabil daiteke, letra arruntez.
- **Liburuak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). *Izenburua*. Argitaralekua: Argitaletxea.

Artze, J. (2013). *Bizitzaren atea dukegu heriotza*. Donostia: Elkar.

- Sailak eta bildumak argitaletxearen ondotik idatziko dira, koma batez bereiziz:

Kardaberaz, A.^{JS} (2004) [1761]. *Eusqueraren berri onac*. Bilbo: Euskaltzaindia, Euskararen lekukoak 23.

- Informazio gehigarria erantsi nahi denean, amaieran idatziko da kako zuzenen artean:

Bourdieu, P. (1992). *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil. [Gazt. ed., Kauf, T. (1995). *Las reglas del arte. Génesis y estructura del campo literario*. Bartzelona: Anagrama].

- **Liburuetako kapituluak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). Kapituluaren izenburua. In Argitaratzailearen izenaren iniziala. Deitura (arg.), *Liburuaren izenburua* (xx-xx. or.). Argitaralekoa: Argitaletxea.

Mitxelena, K. (1981). Euskal literaturaren bereizgarri oro-korrak. In A. Tovar et al. (arg.), *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak* (259-278. or.). Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

– Izenbururik gabeko sarrerak edo hitzaurreak kako zuzenen artean adieraziko dira:

Mujika, L. M. (1979). [Hitzaurrea]. In J. M. Lekuona (arg.), *Ilargiaren eskolan* (7-14. or.). Donostia: Erein.

- **Artikuluak**

Deitura, Izenaren iniziala. (Argitalpen urtea). Artikuluaren izenburua. *Aldizkariaren izena, zenbakia, orrialdea-orrialdea.*

Etxeberria, G. (2001). Euskal kultura eta literatura 50eko hamarkadan. *Egan*, 3/4, 5-8.
<<http://www.liburuklik.euskadi.eus/jspui/handle/10771/28548>>

- **Egunkariak**

Egunkari baten data osoa eman behar denean, egilearen atzetik urtea bakarrik idatziko da eta data osoa egunkariaren izenaren ondotik:

Sarasola, I. (2016). Gabriel Arestiren *Harri eta Herri*-tik desagerturiko bi poema. *Berria* 2016-02-23.

- **Argitalpen elektronikoak** < > artean: <<http://journals.openedition.org/lapurdim/1211>>.

- Argitalpenari **doi** identifikatzailea (*Digital Object Identifier*) esleitu bazaio, urla ordezkaten du: doi: xx.xxxx

3. Artikuluen ebaluazioa

Ikerketa-artikuluak argitaratzeko, binakako ebaluazio sistema (itsu bikoitza) erabiliko da, zehazten den prozedura jarraituz. Jatorrizko artikulua jaso ondoren, lehenik Erredakzio Kontseiluak aztertuko du, eba-

luatzeko onartzen edo baztertzen den erabakitzeko. Artikulua aldizkariak ezarritako arauetara egokitu ez bada, atzera bota dezake Erredakzio Kontseiluak. Hala gertatuz gero, artikulua egileari itzuliko zaio moldaketak egin ditzan. Edozein kasutan, behin jatorrizkoa jasota, egileak astebeteko epean erabakiaren jakinarazpena jasoko du.

Artikulua ebaluatzeko onartzen bada, bi kanpo-ebaluatzailei bidaliko zaie azter dezaten. Haiek hilabete izango dute artikulua onartu, baldintzapean onartu edo baztertu erabakitzeko. Ebaluatzaileen iruzkin eta iradokizunak egileari itzuliko zaizkio eta hamabost eguneko epea izango du testu zuzendua bidaltzeko.

Argitaratu aurretik, egileak lanaren testu maketatua jasoko du eta astebeteko epea izango du egon daitezkeen akatsen berri eman dezan. Egileak zuzenketak bidali ezean, testua ontzat eman duela ulertuko da, edo aldizkariko arduradunak egingo ditu zuzenketak, horien gainean inolako erantzukizunik izan gabe.

Argitalpenaren ondotik, egileei aldizkariaren ale bana eta haren pdfa ere emango zaizkie.

